

nummer 3 april 1997

TIJDSCHRIFT VAN DE VERENIGING
VAN DOCENTEN IN GESCHIEDENIS EN
STAATSINRICHTING IN NEDERLAND (VGN)

KLEIO

**Verkeer en
vervoer 1780 -
1850**

**'Hollandgangers'
en vaardigheden**

**Nederland inter-
cultureel**

**De musical-film
'Evita'**

Algemeen Bestuur

C. Weltevrede,
voorzitter (Onderwijs Advies
Commissie, publiciteit,
contacten met het weten-
schappelijk onderwijs, het
KNHG en de SLO),
Driehoek 72,
3328 KJ Dordrecht.
Tel. 078 - 6540 195.
Fax 078 - 6540 235.

Mw. M.E. Hielkema,
vice-voorzitter (Didactiek-
en Activiteitencommissie,
Intercommissie, contacten
met lerarenopleiders en
nascholing, contacten
met historische
verenigingen en
omgevingsgeschiedenis),
Titiaanstraat 341,
1077 RJ Amsterdam.
Tel. 020 - 6644 060.

H. Buskop,
1e secretaris (externe corre-
spondentie, Commissie
PABO, contacten met VALO
en SLO),
Sportlaan 370,
2566 LP Den Haag.
Tel. 070 - 364 8946.
Fax 070 - 387 7275.

L.W.P. Janssen,
2e secretaris (interne
correspondentie, Commissie
Basisvorming),
Ananasstraat 1,
6543 ZH Nijmegen.
Tel. 024 - 3786 877.

Mw. J.M.L. van Bekkum,
penningmeester (Commissie
Volwasseneneducatie,
beroepsopleiding),
Molvense erven 102,
5672 HN Nuenen.
Tel. 040 - 2834 364.

Mw. E. Marrenga,
(Commissie Havo/Vwo,
Commissie Cliomatica),
Lange Leidsedwardsstraat
2121, 1017 NR Amsterdam.
Tel. 020 - 6277 126.

Mw. R. Leusink,
(Commissie
Vrouwengeschiedenis),
Dr. J.P. Heyelaan 4,
3818 GT Amersfoort.
Tel. 033 - 4630 996.

H. Groothuis,
(Commissie Vbo/Mavo,
contacten met het Cito),
Bollenhofsestraat 17,
3572 VH Utrecht.
Tel. 030 - 2713 204.

U kunt zich opgeven als lid
van de VGN bij de
administratie:
Vreeswijkstraat 329,
2546 AK Den Haag.
Wilt u daarbij aangeven tot
welke categorie van leraren u
behoort en op welk schoolty-
pe u werkzaam bent.
Voor 1997 bedragen de
contributies:
• Bij bezoldiging t/m HOS-
schaal 10: f95,-

- Bij bezoldiging vanaf HOS-
schaal 11: f115,-
 - VBO/MAVO-docent met
drie of meer vakken: f65,-
 - Bij minder dan 16 uur:
f80,-
 - Kennismakingslidmaatschap
(alleen voor studenten):
f45,-
 - Buitengewone leden
(zij die niet meer in het
onderwijs
werkzaam zijn): f85,-
 - Partnerlidmaatschap: f140,-
- Alle leden van de VGN
hebben een abonnement
op Kleio. Niet-leden kunnen
zich abonneren.
Voor 1997 kost een
abonnement:

- Binnenland f100,-
 - Buitenland, f125,-
binnen Europa
 - Buitenland, f135,-
buiten Europa (luchtpost)
 - Losse nummers f 10,-
- In Kleio kan geadverteerd
worden. Prijzen:
- 1 pagina f410,-
 - 1/2 pagina f325,-
 - 1/4 pagina f225,-

Voor informatie over andere
formaten en inleverdata van
de opnamemodellen kunt u
zich wenden tot de eind-
redacteur.

VGN-giro: 128701
t.n.v. Penningmeester
VGN, Den Haag.

Van de redactie

Schrijven doe je om gelezen te
worden. De redactie juicht
reacties altijd dan ook altijd
zeer toe.

We hadden verwacht dat de
artikelen over de stofomschrij-
ving van het examenonder-
werp 'Europa en de buitenwe-
reld 1150 - 1350' reacties zou-
den oproepen. Dat is dan ook
gebeurd in de vorm van een
ingezonden brief van prof.dr.
Peter Raedts. Eén opmerking
uit Raedts' brief trof me. In de
eerste alinea schrijft hij:
'Ik ga ook niet in op didactische
kwesties, want daar heb ik
weinig verstand van ...'.

Dat is in deze tijden, waarin
heel veel mensen waarvan je
het niet zou verwachten, ver-
stand van geschiedenisonder-
wijs zeggen te hebben, een
opvallende opmerking. Het
getuigt van een mate van zelf-
kennis, die je ook Frans Smits
van het *Historisch Nieuwsblad*
zou toewensen, als hij het
over geschiedenisonderwijs
heeft (zie HN 1/1997, 11).

In dit nummer is het artikel
van Anne Jager en Jan Sniekers
opgenomen, dat in de
Voorlichtingsbrochure
havo/vwo, actuele stand van
zaken invoering tweede fase
op bladzijde 31 wordt aangekon-
digd. Zij bespreken de ervaren-
gen van gebruikers van het
lespakket 'Hollandgangers in
Nederland'. Verder vindt u in
deze KLEIO het eerste van
twee artikelen over de moder-
niserings van de infrastructuur
van 1780 - 1850 en de kana-
len van koning Willem I, een
artikel over Nederland als
interculturele samenleving en
de functie van de school daar-
in, een Kleioskoop over 'Evita'
en een uitgebreid Boek van de
Maand over twee geschiedfilo-
sofische studies.

Veel leesplezier en als altijd
benieuwd naar reacties.

Wim Rongen

Redactie

W.G.J. Rongen, voorzitter,
Antillen 4,
3524 EZ Utrecht.
Tel. 030 - 289 25 80.

R.P. Slotboom, secretaris,
Hazenhof 54,
3451 LL Vleuten.
Tel. 030 - 677 40 61.

B. Engbers,
Louise Kerlinghof 8,
3571 TR Utrecht.
Tel. 030 - 272 4010.

J.L.G. van Oudheusden,
Massenetstraat 21,
5144 WP Waalwijk.
Tel. 0416 - 33 74 30.

W.S.J. Jansen,
Hatertseweg 463,
6533 GH Nijmegen.
Tel. 024 - 355 34 84.

Mw. C. van Boxtel,
Evieveld 6,
5422 AK Gemert.
Tel. 0492 - 36 11 36.

J. Trippenzee,
Vesuvius 74,
3524 WX Utrecht.
Tel. 030 - 280 05 43.

H.F. Oattes,
Roerdomp 80,
3641 TK Mijdrecht.
Tel. 0297 - 28 11 97.

Mw. T. Bogaerts,
eindredactie,
Omloop-West 9,
3402 XM IJsselstein.
Tel. 030 - 688 35 76
Fax 030 - 688 84 59

ISSN 0165-6449

Wilt u artikelen voor Kleio toe-
sturen aan de secretaris van
de redactie. Berichten voor de
Kleio-krant, aktualiteiten,
mededelingen van commissies,
aankondigingen en brieven
kunnen rechtstreeks naar de
eindredacteur.

In dit nummer

2 *De eerste stappen naar een moderne vervoersinfrastructuur*

Verkeer en vervoer 1780 - 1850

R. Filarski

Van een gebied met een traag en moeizaam verkeer over wegen, rivieren en trekvaarten en met delen die met slecht weer in de winter vrijwel onbereikbaar waren, veranderde Nederland in de loop van de 19e eeuw in een land met een moderne infrastructuur, die een snel en goedkoop verkeer mogelijk maakte tot in de verste uithoeken. Hier de eerste stappen in de goede richting.

10 *Ervaringen van docenten met 'Hollandgangers in Nederland'*

'Zelfstandig leren' leren

A. Jager en J. Sniekers

In 1995 verscheen het lespakket 'Hollandgangers in Nederland'. Het was gemaakt met oog op de tweede fase: om leerlingen er aan te wennen in steeds toenemende mate zelfstandig te werken. In dit artikel wordt het geëvalueerd en worden nog enkele nuttige tips verstrekt.

16 *Nederland zoals het is, zoals het was: multicultureel*

School en samenleving

J. de Bruin

Nederland is altijd een multiculturele samenleving geweest, maar de manier waarop men problemen met elkaar aanpakte was niet altijd hetzelfde. Een andere maatschappij vraagt immers om andere oplossingen. In tegenstelling tot de tijd tot voor kort van de verzuiling, kunnen de scholen zich nu beter geen illusies maken over hun invloed op dit terrein.

21 *De musical-film 'Evita'*

Kleioskoop

J. van Oudheusden

En verder

26 *Boe okrant*

32

38

De eerste stappen naar een moderne vervoersinfrastructuur

Ruud Filarski

Verkeer en vervoer **1780 – 1850**

Op de historicidagen in Utrecht in november jl. hield dr.ir. R. Filarski een lezing over verkeer en vervoer in de tweede helft van de achttiende en het begin van de negentiende eeuw. Het hierna volgende artikel is de eerste van twee bijdragen waarin de situatie rond 1800 en de kanalenbouw tijdens koning Willem I aan de orde komen.

2

Tussen 1750 en 1870 voltrok zich in het vervoerssysteem in geheel Europa een ingrijpend veranderingsproces. Overal werden in deze periode wegen, kanalen en later ook spoorwegen aangelegd. Daarnaast deden nieuwe vervoermiddelen zoals het stoomschip en de stoomlocomotief hun intrede, terwijl ook de organisatie van het vervoer aanzienlijk verbeterd werd. Uiteindelijk zouden al deze veranderingen tot een enorme snelheids- en produktiviteitsverhoging leiden: een proces, dat tot heden voortduurt. Dat het hier inderdaad om belangrijke wijzigingen ging, blijkt bijvoorbeeld uit de verandering van de reisduur op het traject van Groningen naar Den Haag. In 1786 duurde een dergelijke reis onder gunstige omstandigheden drie dagen, in 1834 dertig uur, terwijl het na 1872 toen de sneltrein werd ingevoerd mogelijk werd om binnen één dag heen en weer te reizen.¹

Het veranderingsproces begon in Engeland, waar vooral tussen 1780 en 1840 een stormachtige ontwikkeling plaatsvond. In verhouding hiertoe ver-

liep het ontwikkelingsproces in Nederland veel trager. Sterk geschematiseerd kunnen in ons land in dit veranderingsproces drie fasen worden onderscheiden, die elkaar gedeeltelijk overlappen. De eerste fase (1790-1820) was een aanloopfase. In deze periode lag de nadruk op de verbetering van het vervoerssysteem met behulp van traditionele middelen. De belangrijkste ontwikkeling was de opkomst van de diligence, gekoppeld aan de geleidelijke uitbouw van het nationale straatwegennet. Naast de reeds bestaande trekvaarten ontstond hierdoor een nieuw en hoogwaardiger netwerk voor het personenvervoer, waarop een twee keer zo grote snelheid mogelijk was. De afstand, die door een reiziger in één etmaal kon worden overbrugd, werd hierdoor dus verdubbeld. Omstreeks 1850 waren alle provinciehoofdsteden door een straatweg met elkaar verbonden. Daarnaast nam de Rijksoverheid in deze fase ook de zorg op zich voor de aanleg en het onderhoud van de nationale hoofdinfrastructuur. Hiervoor werd een speciaal overheidsorgaan opgericht: de latere Rijkswaterstaat. Deze organisatie leverde de organisatorische en technische basis voor de verbeteringen van de vervoersinfrastructuur, die in de eerste helft van de negentiende eeuw plaatsvonden.

Gedurende de tweede fase (1820-1850) werden de grondslagen gelegd voor de moderne vervoersinfrastructuur. In deze fase deden nieuwe vervoermiddelen als de stoomboot en de stoomlocomotief hun intrede. Daarnaast vond in deze periode de eerste grootschalige uitbouw van het vaarwegennet plaats (1818-1830) en werden in ons land de eerste spoorwegen aangelegd.

De derde fase (1850-1880) was de periode, waarin de aanleg van spoor- en vaarwegen op systematische wijze werd voortgezet en het gehele land door de nieuwe vervoermiddelen werd ontsloten. De opkomst van de spoorwegen betekende vooral voor het personenvervoer een enorme doorbraak. Het spoorwegennet maakte voor het eerst massaal, snel en goedkoop vervoer mogelijk.

In feite kan het spoorwegennet worden beschouwd als ons eerste moderne vervoersnetwerk. Door de spoorwegen werd de afstand, die in één etmaal kon worden overbrugd, in korte tijd verviervoudigd. Omstreeks 1870 was de bouw van het spoorwegennet zo ver gevorderd, dat alle provinciehoofdsteden op dit net waren aangesloten.

Dr. ir. R. Filarski is Hoofdafdelingshoofd bij de Adviesdienst Verkeer en Vervoer van het Ministerie van Verkeer en Waterstaat.

Gravure uit de 1e helft van de 19e eeuw. Trekschuit bij Den Haag op de vaart uit Delft. Links op het jaagpad het paard, dat de schuit trekt. (Uit: J.L. Terwen, 'Het koninkrijk der Nederlanden', Gouda 1850.)

In dit artikel zal ik vooral aandacht besteden aan de vraag hoe het vervoersysteem in het begin van de negentiende eeuw functioneerde. Het materiaal voor mijn betoog heb ik in belangrijke mate ontleend aan mijn dissertatie.

Wegen en trekvaarten

Naar onze maatstaven was de toestand van de infrastructuur in het begin van de negentiende eeuw, zowel in ons land als in de omliggende landen, zeer gebrekkig. De situatie vertoonde een sterke gelijkenis met die in de tegenwoordige ontwikkelingslanden. Het vervoer functioneerde traag en moeizaam. De toestand van de wegen was erbarmelijk slecht. Straatwegen bestonden in ons land nog nauwelijks: in 1814 bedroeg de lengte van ons straatwegennet buiten de grote steden nog geen 500 km. De meeste wegen waren zand- of kleiwegen, die in het gunstigste geval met wat puin, grind of schelpen waren verhard. Veel onverharde wegen waren in het winterseizoen, maar ook 's zomers na een periode van regen voor het vrachtvervoer onbegaanbaar, terwijl ook het personenvervoer onder dergelijke omstandigheden grote problemen ondervond. Vooral de kleiwegen veranderden in het natte seizoen in een ontoegankelijke modder-

brij. Zelfs een belangrijke provinciehoofdstad als Leeuwarden was in de wintermaanden over de weg vaak onbereikbaar.

Hoe moeizaam het verkeer over de onverharde wegen ging, blijkt uit een beschrijving van R. Southey, een Engelse ex-officier. In de herfst van 1815 raakte deze met zijn koets op reis van Aken naar Brussel herhaaldelijk in de problemen. Bij Maastricht kwam hij met de schrik vrij, toen één van de paarden heuvelafwaarts op een gladde, beregende en oneffen weg struikelde. De koetsier wist de koets alleen met uiterste inspanning op de weg te houden. Tussen Tongeren en Sint Truiden was er vrijwel geen doorkomen aan. De vier paarden moesten plaatselijk tot hun buik door de modder. De reizigers waren drie keer gedwongen uit te stappen, omdat hun koets bijna omkantelde. De bevestigingspin, waaraan de koets werd voortgetrokken, brak maar liefst twee keer.

Kenmerkend in dit kader is ook de volgende passage uit een verslag van omstreeks 1840 van het gemeentebestuur van Barsingerhorn in Noord-Holland: "Tijdens de herfst en winter zijn de kleiwegen vrijwel onbruikbaar. Toch levert dit weinig problemen op, omdat vervoer van hooi en graan dan niet

noodzakelijk is. Het vervoer van de veldproducten naar de markt geschiedt via de waterwegen".

Elders komen vaak soortgelijke uitlatingen voor.

Het grootste deel van het personenvervoer maakte in het begin van de negentiende eeuw gebruik van de trekschuit. De belangrijkste steden in het westen en noorden van ons land waren onderling door een netwerk van trekvaarten met elkaar verbonden. De meeste trekvaarten waren aangelegd in de zeventiende eeuw. Veel van deze verbindingen werden gefinancierd door de stedelijke overheden.

Opvallend is, dat de trekvaarten tot stand kwamen in een periode, waarin de vervoersmogelijkheden in ons land in verhouding tot de omliggende landen zeker niet slecht waren. Voor het vrachtvervoer bestonden tussen een groot aantal steden beurtvaartverbindingen, die met zeilschepen werden onderhouden en die ook door reizigers konden worden gebruikt. Aan deze wijze van vervoer waren echter nadelen verbonden. De zeilschepen waren afhankelijk van de wind. Bij windstilte of tegenwind vergde de reis op de vaak smalle vaarwegen veel tijd. Het tijdstip van aankomst was altijd onzeker. Sommige verbindingen liepen over

open wateren, zoals de Zuiderzee of de Haarlemmermeer. Aan de oversteek hiervan waren grote risico's verbonden. De trekschuiten werden door paarden getrokken en konden vrijwel onafhankelijk van de weersomstandigheden opereren met een nauwkeurige dienstregeling. Zelfs 's winters wanneer er ijs lag, waren de trekvaarten goed bruikbaar. De verbindingen werden dan onderhouden met sleden.

De aanwezige landverbindingen boden voor het personenvervoer geen goed alternatief. Reizen per diligence was in deze periode weinig aantrekkelijk. Zolang de wegen nog niet verhard waren, ging het vervoer met de trek-schuit sneller dan met de diligence. Bovendien waren de rytuigen nog niet van een vering voorzien, waardoor de reizigers op de onverharde wegen onbarmhartig door elkaar werden gerammeld. Koetsdiensten hadden daarom alleen in de landprovincies, zoals Gelderland en Overijssel, een belangrijk vervoersaandeel. De kwaliteit

van deze diensten was echter zo slecht, dat veel reiswijzers hun lezers de raad gaven om maar liever te gaan wandelen.

In verhouding tot de overige vervoersmogelijkheden waren de trekschuiten dus betrouwbaar, snel, comfortabel, veilig en relatief goedkoop. Omstreeks 1660 bedroegen de vervoerskosten per passagier en per kilometer: voor het beurtschip 0,8 à 1,3 ct, voor de trek-schuit 1,3 à 1,8 ct en voor de koets 3,1 à 5,6 ct.

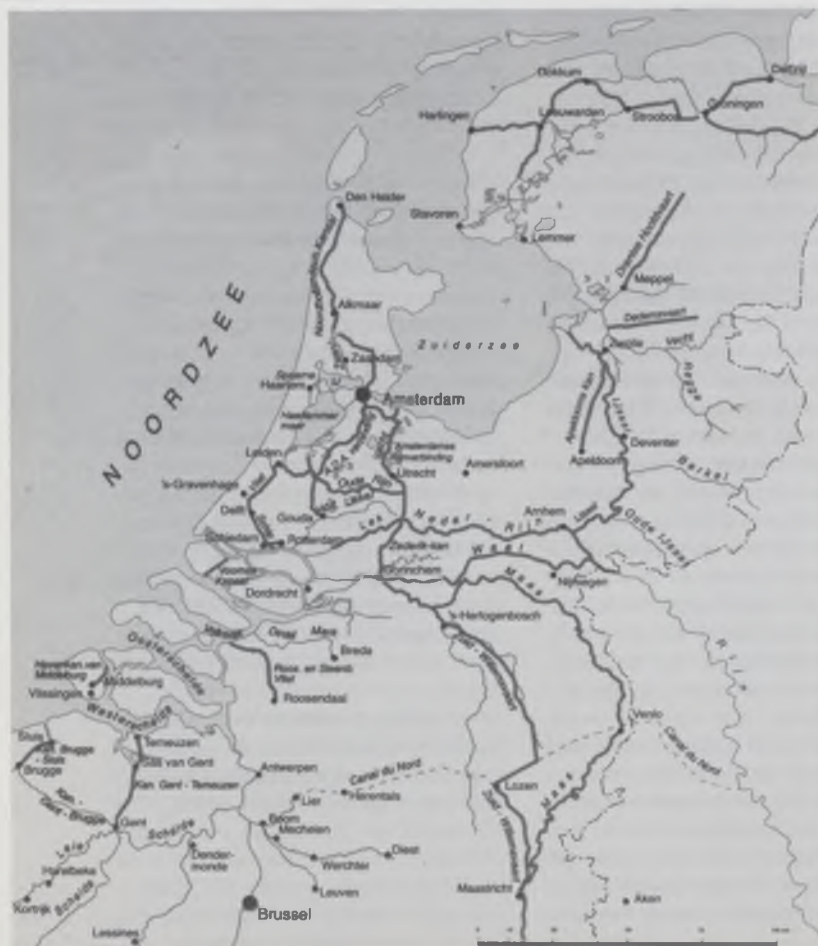
De oudste trekvaart in ons land, die speciaal voor het passagiersvervoer werd gegraven, was die tussen Amsterdam en Haarlem (1631-1632). Andere steden volgden het initiatief snel. In 1665 waren bijna alle belangrijke steden in Holland, Utrecht, Friesland en Groningen door een trekvaart verbonden. Alleen voor de overtocht over de Zuiderzee en op de Zeeuwse wateren moest nog van zeilschepen worden gebruik gemaakt.

Op het trekvaartennet werd een frequente dienstregeling onderhouden. Op de drukste verbindingen zoals Haarlem-Amsterdam en Rotterdam-Delft voeren meer dan vijftien schuiten per dag. Op sommige trajecten bestond zelfs een nachtdienst, waarbij de passagiers onderweg aan boord konden overnachten. In de noordelijke provincies waar het aanbod van passagiers geringer was, waren er dagelijks maar drie tot vijf afvaarten.

De binnenscheepvaartwegen

De scheepvaart bood niet alleen voor het personenvervoer maar ook voor het goederenvervoer de beste transportmogelijkheden. Vervoer per schip was veel goedkoper dan vervoer per as. Toch leverde ook het scheepvaartvervoer in deze periode tal van problemen op. De toestand van het vaarwegennet was gebrekkig. Buiten het trekvaartennet moest de scheepvaart zich sterk aanpassen aan de natuurlijke omstandigheden. Wind, golfslag, ijsgang, stroming, variabele waterafvoer op de rivieren, getijomstandigheden en lokale ondiepten konden aanzienlijke problemen opleveren. Mede daardoor was de scheepvaart weinig bedrijfszeker en had zij een kleinschalig karakter. Forse vertragingen en gebrek aan verkeersveiligheid waren aan de orde van de dag.

Stoomtractie stond in het begin van de negentiende eeuw nog in de kinderschoenen. Vrijwel al het scheepvaartvervoer vond plaats met zeilschepen of schepen die werden gejaagd. Op de getijdewateren en op de grote vaarwegen in de omgeving van de kust kon bijna altijd van windkracht worden gebruik gemaakt. Vooral op de rivieren was een forse inspanning nodig om schepen tegen de stroming in te krijgen. Op de belangrijke routes van Amsterdam en Rotterdam over de Rijn naar Keulen bijvoorbeeld kon soms worden gezeild, maar vaak moest worden gejaagd. In het laatste geval waren er voor een volbeladen binnenschip van 350 tot 500 ton maar liefst tien tot veertien paarden nodig.

Jaagpaden in Nederland omstreeks 1830.
(Uit: R. Filarski, 'Kanalen van de Koning-Koopman'.)

De Waal bij Nijmegen in 1826, aquarel door J. van Leeuwen. (In bezit van de Commanderie van Sint Jan, Nijmegen.)

Samenvattend kan worden gesteld, dat het binnenscheepvaartvervoer in het begin van de negentiende eeuw naar onze maatstaven uiterst traag en kleinschalig was. Het gemiddelde binnenschip had een laadvermogen van nog geen dertig ton, terwijl een middelgroot schip tegenwoordig 1000 a 1500 ton kan meenemen. Het gevolg was, dat de vervoerskosten in die periode relatief erg hoog waren.

Om te illustreren met welke problemen de binnenvaart in het begin van de negentiende eeuw te kampen had, wil ik de vaarroute Amsterdam-Keulen als voorbeeld nemen. Deze verbinding was in die periode één van onze belangrijkste vervoersaders. Omstreeks 1800 liep deze vaarweg van Amsterdam via de Zuiderzee naar Muiden en vandaar over de zgn. Keulse Vaart (Vecht en Vaartse Rijn), de Lek, de Neder-Rijn, het Pannerdens Kanaal en de Boven-Rijn via Utrecht, Vreeswijk en Arnhem naar de Duitse grens. Van Muiden tot Keulen was deze scheepvaartweg over

de gehele lengte van jaagpaden voorzien.

Laten we eens zien, welke problemen de schepen op deze reis ontmoetten.

Om te beginnen konden de Amsterdamse sluisen bij hoge waterstand op het IJ niet worden gepasseerd. Er moest dan worden gewacht tot het water wat gezakt was. De vaart over de open Zuiderzee was voor de Rijnschepen vooral 's winters bij harde wind uiterst bezwaarlijk. Deze schepen waren er niet op gebouwd om tegen stroom en wind te laveren. Niet zelden dreven ze af naar Marken, met gevaar daar te stranden. 's Zomers hield een ondiepte bij de Muidersluis de vaartuigen soms wekenlang op. De Muidersluis zelf was voor de restauratie in 1810 gammel en zo lek als een mandje.

In de stad Utrecht was paardentractie verboden. Krachtens een privilege uit 1765 moesten passerende schepen hier tegen een hoog loon gebruik maken van de trekkracht van een vrouwengilde, dat daartoe door de stad was aan-

gewezen. Armeezorg op kosten van de doorgaande scheepvaart. Pas in 1853 kwam hieraan een eind.

De sluis bij Vreeswijk verkeerde in een deplorabele staat. Sedert 1807 werd hierover regelmatig geklaagd. De situatie werd zo ernstig, dat in 1817 hals over kop moest worden besloten om de oude schutsluis af te dammen en provisorisch een kleinere nieuwe sluis te bouwen. De scheepvaart moest gedurende de gehele bouwperiode omvaren over Gouda en Dordrecht. Dit vormde de aanleiding de gehele vaarweg te verbeteren.

Op de Lek en de Neder-Rijn vormde de vaardiepte het grootste probleem. De maatgevende ondiepte op dit traject bevond zich tussen Wijk bij Duurstede en Ravenswaaij. Bij gewone lage rivierstand stond hier over nauwelijks één meter water. De schippers waren hier vaak genoodzaakt om een deel van hun lading over te laden in lichters.² Een tweede ondiepte bevond zich tussen Arnhem en Malburg, waar bij lage

Het station van de Hollandsche IJzeren Spoorweg Maatschappij in Rotterdam in 1850. (Uit: J.L. Terwen, 'Het Koninkrijk der Nederlanden'.)

zomerstand 3,5 a 5 voet (ruim één meter) diepte werd gepeild. Het Pannerdens Kanaal was goed bevaarbaar.

Vanaf Vreeswijk tot Keulen werd doorgaans gejaagd. Ook dit ging met veel moeilijkheden gepaard. Tussen Vreeswijk en de Duitse grens moesten de paarden niet minder dan vijftien keer over de rivier worden gezet. Bij hoog water stonden de jaagpaden onder water en waren dus onbruikbaar. Ook stroomafwaarts was de vaart dan riskant vanwege de sterke stroming. Bovendien was de sluis bij Vreeswijk dan soms wekenlang gestremd, omdat deze per sluishoofd slechts een beperkt verval kon keren. Het vervoer op deze route verliep zo traag, dat de Amsterdamse Rijnschepen in de periode rond 1815 jaarlijks slechts twee volledige heen- en terugreizen konden maken. Elders kampte de scheepvaart met soortgelijke problemen.

Innovatie in het personenvervoer

Tussen 1800 en 1870 voltrokken zich in ons Nederlandse vervoerssysteem een aantal ingrijpende veranderingen. Ter wille van de duidelijkheid zal ik daarbij eerst het personen- en daarna het goederenvervoer behandelen, hoewel deze vervoerswijzen elkaar natuurlijk beïnvloedden.

De verbetering van het wegennet begon in Nederland pas in het begin van de negentiende eeuw. Tussen 1800 en 1850 werd in ons land geleidelijk een straatwegennet uitgebouwd, waarmee de belangrijkste steden onderling werden verbonden. De aanleg hiervan geschiedde grotendeels door het Rijk. Tegelijkertijd werden de snelheid en de kwaliteit van de diligencieverbindingen verbeterd. Door al deze maatregelen werd het geleidelijk aantrekkelijker om met de diligence te reizen dan met de trekschuit. Daar stond tegenover, dat de diligence veel duurder was. De klei-

ne ambachtsman kon zich geen reis met een postkoets veroorloven; zijn rijke medeburger wel!

Uit de beschrijvingen van de auteur N. Beets (Hildebrand) blijkt duidelijk, dat de diligence aan zijn gebruiker 'status' verleende. Door de opkomst van de diligence ontstond in het vervoerssysteem dus een sociale scheiding: welgestelden namen voortaan de diligence, terwijl de gewone man uitsluitend met de trekschuit kon reizen, die voortaan enigszins denigrerend de 'volkschuit' werd genoemd.

Met de aanleg van de straatwegen in de eerste helft van de negentiende eeuw kwam in ons land voor het eerst een samenhangend en bedrijfszeker vervoersnetwerk tot stand, dat alle landsdelen met elkaar verbond. Omstreeks 1850 vervulden de straatwegen in ons vervoerssysteem dan ook een belangrijke functie. Uit de toelichtingen blijkt, dat het wegverkeer in deze periode sterk toenam.

Een tweede verandering, die zich in deze periode bij het personenvervoer voltrok, was de opkomst van de stoomboot. De eerste stoombootdiensten ontstonden op ruime wateren, zoals de grote rivieren, de Deltawateren en de Zuiderzee. Na 1823 begonnen een aantal particuliere maatschappijen met de opbouw van een lijnennet, waarbij de beide grote steden Amsterdam en Rotterdam de spil vormden. Qua reiskosten en snelheid konden de eerste stoomdiensten goed met de diligences concurreren, terwijl het comfort zelfs groter was. Zo liepen de tolopbrengsten van de straatweg tussen Rotterdam en het Hollands Diep aanzienlijk terug toen hier aan het eind van de veertiger jaren een stoombootdienst werd geopend.

In 1850 telde Nederland veertig stoombootlijndiensten, waarvan negen op het buitenland. Bovendien waren deze diensten inmiddels goed in het totale vervoersysteem geïntegreerd.

Zo gaven de stoomboten, die vanuit Amsterdam over de Zuiderzee naar Kampen en Harlingen voeren, aansluiting op diligences naar Leeuwarden en Groningen.

Maar de belangrijkste verandering in deze periode was ongetwijfeld de opkomst van de spoorwegen. De komst van de spoorwegen betekende een geweldige technische doorbraak. Aan het begin van de negentiende eeuw kon een reiziger per trekschuit of diligence per dag zeventig tot honderd kilometer afleggen. Door de aanleg van het spoorwegennet werd deze afstand spoedig verviervoudigd. Stoomtreinen waren sneller en comfortabeler dan diligences en trekschuiten, terwijl de tarieven - mits op het traject voldoende passagiers beschikbaar waren - nagenoeg gelijk bleven. De eerste spoorlijn in Nederland werd doelbewust langs de drukste trekschuitverbinding gelegd. Nu er vlugger en gemakkelijker gereisd kon worden, bleek een nieuwsgierig publiek bereid om dat massaal te doen. Zo vervoerden de trekschuiten op het traject Amsterdam-Haarlem jaarlijks ongeveer 140.000 passagiers. In 1840, het eerste jaar na de opening, nam de trein 350.000 reizigers mee. Enige jaren daarvoor hadden de spoorwegexploitanten in Engeland en België dezelfde ervaringen opgedaan. Algemeen gold, dat de trekschuit en diligence zich tegenover de stoomtrein niet konden handhaven. Op die trajecten, waar de spoorweg verscheen, werden deze

verouderde vervoermiddelen spoedig weggeconcurrereerd.

Ondanks alle voordelen duurde het toch nog geruime tijd, voordat het spoorwegennet in het gehele land kon worden uitgebouwd. In het dichtbevolkte westelijke deel van het land was spoorwegaanleg nog wel rendabel. Daarbuiten was echter voorlopig onvoldoende vervoersvraag aanwezig om tot een rendabele exploitatie te komen. Pas na 1860, toen de spoorwegwet van Hall was aangenomen waardoor de staat de bouwkosten voor zijn rekening nam, kon ook hier tot spoorwegaanleg worden overgegaan. Omstreeks 1880 was een spoorwegennet ontstaan, waardoor het gehele land werd ontsloten.³

In relatie tot het inkomen per hoofd van de bevolking was het personenver-

voer slechts twee alternatieven beschikbaar: wegvervoer over onverharde wegen en transport per binnenschip. Van beide vervoerswijzen was de binnenvaart verreweg het goedkoopst.⁴ Vandaar dan niet alleen in Nederland, maar ook in geaccidenteerd terrein, zoals in zuid-België en grote delen van Engeland, zoveel mogelijk van de aanwezige waterverbindingen gebruik werd gemaakt. Zelfs op kleine rivieren en beken, zoals de Regge en de Berkel, die daarvoor in onze ogen volstrekt ongeschikt zijn, vond vervoer per binnenschip plaats.

Vanwege de groeiende vraag naar steenkool nam het vervoer in sommige afgelegen heuvelachtige mijnbouwgebieden in België geleidelijk toe. Daardoor ontstond behoefte aan nieuwe verbindingen, die beter voor het transport van massagoederen geschikt waren. Bij een beperkte vervoersom-

Vervoer met de diligence.

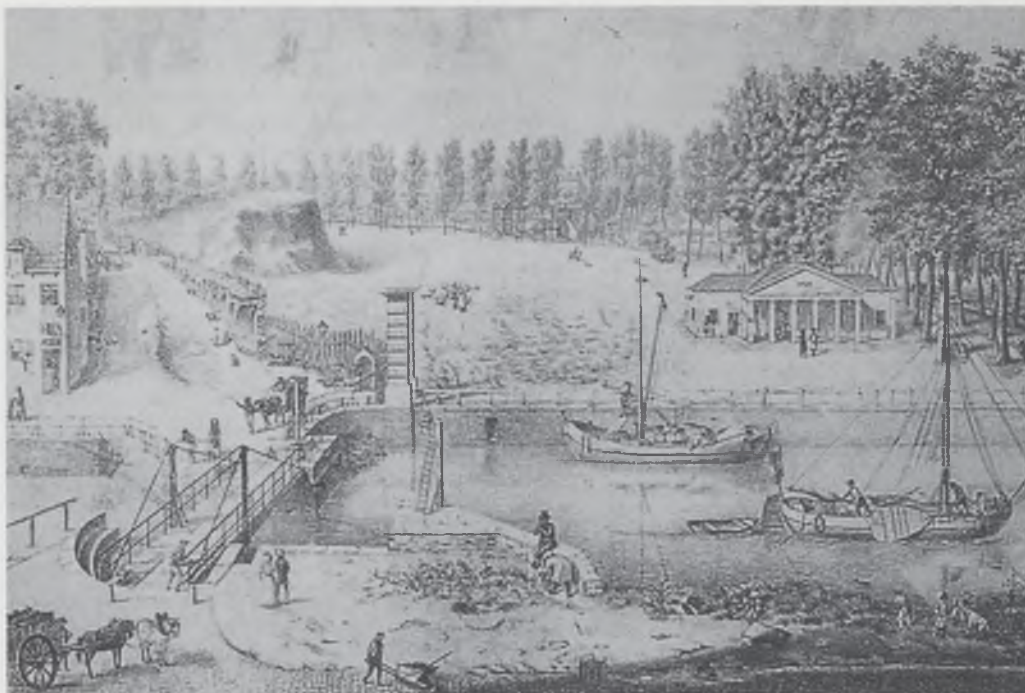
voer in de eerste helft van de negentiende eeuw enorm duur. Een handarbeider, die een modaal inkomen van tachtig cent per dag verdiende, kon voor dit bedrag samen met zijn vrouw per trekschuit of met de trein maximaal achttien kilometer reizen. In verhouding tot tegenwoordig vormden de hoge vervoerskosten dus een sterke rem op de mobiliteit.

Veranderingen in het goederenvervoer

In het midden van de achttiende eeuw waren er voor het goederenver-

vang waren straatwegen hiervoor voorlopig de beste oplossing. Vandaar, dat in deze periode in zuid-België voor het steenkolenvervoer een aantal straatwegen werden aangelegd.

In het noorden bleef de nadruk liggen op vervoer over het water. Het hoogtepunt van de kanalenbouw lag, zoals we reeds zagen, tussen 1815 en 1830. Uit de tolopbrengsten in een aantal steden blijkt, dat het vervoer per binnenschip tussen 1820 en 1850 niet onaanzienlijk groeide. De kanalen aanleg had tot gevolg, dat het scheepvaartvervoer

De Porte du Rivage bij de stadsingang van Brussel. De vaarweg is het Kanaal Brussel-Willebroek. Op de voorgrond een draaibrug. (Foto Koninklijke Bibliotheek, Brussel.)

sneller, betrouwbaarder en goedkoper werd. Zo kostte het goederenvervoer langs de kleine riviertjes in Overijssel hemelsbreed gemeten 9 à 14 cent/tonkm, terwijl het vervoer langs één van de nieuwe kanalen 1,5 à 4 cent/tonkm bedroeg.⁵

De stoomboot kon bij het goederenvervoer aanvankelijk slechts moeizaam tegen de zeilvaart concurreren. De grote rivieren boden voor de stoomvaart relatief nog de beste mogelijkheden, omdat schepen die niet van stoomtractie gebruik maakten moeite hadden om tegen de stroom op te komen. De eerste echte doorbraak van het stoomvrachtvervoer op de Rijn vond in 1841 plaats, toen de stoomvaartmaatschappijen hun eigen sleepaak begonnen te bouwen, waardoor ze onafhankelijk van de zeilvaart werden. Dat het hier echt om ingrijpende wijzigingen ging, blijkt bijvoorbeeld uit het verloop van de reistijd op het traject van Rotterdam naar Keulen. In 1815 vergde een enkele reis voor de trage Rotterdamse Rijnschepen meermaals twee maanden. De opkomst van de stoomvaart leidde ertoe, dat de reisduur voor spoedeisende verzendingen vanaf 1831 kon worden teruggebracht tot vijf dagen, inclusief de laadtijd. Tien jaar later, in 1841, sleepte een stoomsleepboot de eerste ijzeren slee-

paak in 38 uur naar Keulen. Bijna tegelijk met de stoomvaart werd op het Rijntraject ook de vrije concurrentie ingevoerd. Samen hadden deze beide ingrepen tot gevolg, dat de vrachtprijzen sterk daalden; tussen 1831 en 1836 gingen de tarieven met bijna zestig procent omlaag.

De spoorwegen kregen in ons land pas betekenis voor het goederenvervoer na 1856, toen de eerste spoorwegverbinding naar Duitsland gereed kwam. Het vervoer per binnenschip bleef in deze periode veel goedkoper, maar het spoorwegvervoer ging veel sneller. De spoorwegen namen daardoor eerst het vervoer van hoogwaardige produkten, zoals suiker en koffie, waarbij de vervoerskosten slechts een ondergeschikte rol speelden, van de binnenvaart over. Na 1870 kregen de spoorwegen ook een functie bij het vervoer van massa-goederen, zoals steenkolen.

Vergelijking met ons tegenwoordige vervoerssysteem

Wanneer we het vervoerssysteem uit het begin van de negentiende eeuw met ons tegenwoordige transportsysteem vergelijken, dan blijkt, dat het vervoer veel goedkoper, sneller, betrouwbaarder en comfortabeler dan vroeger is geworden.

In ons tegenwoordige economische systeem spelen transportkosten slechts een betrekkelijk ondergeschikte rol. In de eerste helft van de negentiende eeuw was de situatie geheel anders. Vervoer was toen enorm duur. Uit mijn onderzoek in gebleken, dat de toenmalige kosten voor het vervoer van goederen, in verhouding tot de inkomsten per hoofd van de bevolking en afhankelijk van de transportwijze, 120 a 600 keer zo hoog waren als tegenwoordig. Het hoge niveau van de vervoerskosten had enorme consequenties voor de opzet van het produktiesysteem en voor de ruimtelijke ordening. In ons tegenwoordige economische systeem spelen transportkosten slechts een betrekkelijk ondergeschikte rol. In de eerste helft van de negentiende eeuw was dit heel anders. De transportkosten vormden toen bij ieder productie- en distributieproces een dominerende factor. Iedere economische activiteit werd in sterke mate door de slechte transportmogelijkheden beïnvloed.

Vanwege de hoge vervoerskosten was iedere regio gedwongen zoveel mogelijk in zijn eigen behoeften te voorzien. De uitwisseling van goederen over langere afstanden bleef meestal beperkt tot luxe artikelen, brandstoffen en de allernoodzakelijkste levensbehoeften. Daarnaast oefenden de hoge transport-

kosten ook op de ruimtelijke ordening een sterke invloed uit. Tal van bedrijfstakken konden alleen tot ontwikkeling komen op plaatsen, waar het transportsysteem goedkope vervoersmogelijkheden bood. In Nederland leidde dit ertoe, dat de nijverheid bijna geheel in de zeeprovincies en vooral in Holland was geconcentreerd. Afgelegen streken zoals Twente en Noord-Brabant, die met een arbeidsoverschot kampten, waren voor hun levensonderhoud vooral aangewezen op de agrarische sector en op economische activiteiten die slechts weinig vervoer vergden, zoals de textielnijverheid.

Een tweede conclusie uit mijn onderzoek is, dat de concurrentieverhouding tussen de transportmiddelen zich sedert 1830 sterk heeft gewijzigd. Binnenvaart is voor het vervoer van massagoederen nog steeds het goedkoopst, maar het wegvervoer is in verhouding tot de beide andere vervoerswijzen in een veel betere concurrentiepositie gekomen. Voor kleine transporthoeveelheden is het wegvervoer thans het voordeligst.

In het volgende nummer van KLEIO volgt het tweede deel van dit artikel over de kanalenbouw onder koning Willem I.

Noten

1. In de tweede helft van de achttiende eeuw reisde men onder normale omstandigheden over de Zuiderzee naar Amsterdam en vandaar verder met de trekschuit. Deze reis vergde drie dagen. 's Winters leverde de reis over de Zuiderzee vanwege ijsgang en wind vaak problemen op en dan reisde men over land via Zwolle. Gabriëls beschrijft een dergelijke reis, die vijf dagen vergde.
2. Lichters zijn kleine binnenschepen, die plaatselijk worden gebruikt om lading over ondieptes te brengen.
3. Opmerkelijk is, dat de spoorwegverbindingen die na 1880 werden gebouwd thans vrijwel allemaal tot de onrendabele lijnen behoren.
4. Globaal waren de transportkosten in deze periode als volgt: goede vaarweg - 1-4 cent/tonkm; onverharde weg - 28-35 cent/tonkm; straatweg - 13-20 cent/tonkm.
5. tonkm = tonkilometer. Hiermee wordt de verplaatsing van een goederenhoeveelheid van één ton over een afstand van één kilometer bedoeld.

Literatuur

Dit artikel is grotendeels gebaseerd op R. Filarski, *Kanalen van de koning-koopman. Goederenvervoer, binnenscheepvaart en kanalenbouw in Nederland en België in de eerste helft van de negentiende eeuw* (Amsterdam 1995)

Verder zijn gegevens ontleend aan: W. van den Broeke, *Financiën en financiers van de Nederlandse spoorwegen, 1837-1890* (Zwolle 1985) M. Clement, *Transport en economische ontwikkeling. Analyse van de modernisering van het transportsysteem in de provincie Groningen (1800-1914)* (Groningen 1994) A.J.C.M. Gabriëls, *De heren als dienaars en de dienaar als heer. Het stadhoudelijk stelsel in de tweede helft van de achttiende eeuw* (Den Haag 1990)

E. Horlings, *The economic development of the Dutch service sector, 1800-1850. Trade and transport in a premodern economy* (Amsterdam 1995)

D.A.E. Immink, *De Nederlandse Centraal Spoorwegmaatschappij van 1863-1913*

H. Schmal, 's Rijks groote wegen in de negentiende eeuw', in: A.P. de Klerk, *Historische geografie in meervoud* (Utrecht 1984)

Het Apeldoorns kanaal, de Koudhoornslesluis. (Foto uit de collectie van het Historisch Museum Apeldoorn 1881.) De totstandkoming van het Apeldoorns kanaal in 1829 maakte deel uit van de grote infrastructuurwerken die onder regering van koning Willem I werden uitgevoerd. Het is als een kleinschalig 19e eeuws kanaal bewaard gebleven en is nu met zijn beplanting, jaagpaden, sluisen en bruggen in cultuur-historisch en landschappelijk opzicht waardevol.

In het Historisch Museum Apeldoorn is t/m 19 mei 1997 een tentoonstelling aan het kanaal gewijd.

Zelfstandig leren' leren

Vooruitlopend op de invoering van de Tweede Fase zijn op veel scholen momenteel al projecten aan de gang waarbij leerlingen zelfstandiger werken dan voorheen. De didactiek van 'leren leren' (of: 'leren zelfstandig te leren') stelt ook eisen aan het lesmateriaal. De projectgroep Geschiedenis en staatsinrichting van de SLO heeft zich hiermee bezig gehouden bij de ontwikkeling van het lespakket 'Hollandgangers in Nederland' (voor 4 en 5 havo) dat in september 1995 verscheen. In dit artikel wordt een nadere toelichting gegeven op het lespakket met behulp van ervaringen van docenten die het materiaal hebben gebruikt.

10

In het studiehuis worden leerlingen meer dan voorheen uitgenodigd en uitgedaagd om eigen verantwoordelijkheid voor hun leren te nemen. Daarom wordt de inhoud van het programma ook uitgedrukt in uren studielast voor de leerling en niet in lessen voor de docent. Er is sprake van een nieuwe rol voor beide partijen. Van docenten wordt verwacht dat ze minder klassikaal lesgeven en leerlingen begeleiden bij hun leerproces. Leerlingen worden geacht een actievere studiehouding en betere studiegewoonten te ontwikkelen. Het betekent dat ze moeten leren om hun leerproces actief te sturen.

Dit actieve leren vraagt van leerlingen dat ze zich oriënteren op leerdoelen en -activiteiten (Welke vragen wil je beantwoorden? Wat weet je al over dit

onderwerp? Welk onderdeel van de leerstof lijkt je interessant?), dat zij hun activiteiten plannen (Welke dingen moeten worden gedaan? Wie voert welke taak uit bij een samenwerkingsopdracht? Voor welke volgorde van activiteiten kies je?) en dat zij tussentijds evalueren of activiteiten volgens planning verlopen (Bij welke activiteiten zijn problemen? Hoe komt het dat een activiteit meer tijd kost dan gepland?).

Vervolgens moeten zij kunnen toetsen of de leerdoelen zijn bereikt (Voldoet het resultaat of het product aan de eisen die worden gesteld?) en reflecteren op hun leerproces (Wat zou je een volgende keer anders doen? Wat heb je geleerd bij dit project? Hoe ging het samenwerken?).

De studiehuisbenadering is in de programma's voor de Tweede Fase op twee plaatsen tot uitdrukking gebracht: in de examenprogramma's per vak en in de algemene vaardigheden. Uit de vernieuwingen die bij geschiedenis

sinds een aantal jaren geleidelijk worden ingevoerd, blijkt dat de funderingen voor het studiehuis al zijn gelegd. Een chronologisch-thematische benadering, het accent op hoofd- en deelvragen, de introductie van benaderingswijzen en vaardigheden en de nadruk op het interpretatieve karakter van het vak (leerlingen leren standpunten innemen ten aanzien van historische vraagstukken) vormen ook de uitgangspunten van de nieuwe examenprogramma's.

Leren zelfstandig te leren: een groeiproces

Duidelijk is dat 'leren zelfstandig te leren' moet worden beschouwd als een groeiproces. Hierin worden de vaardigheden steeds complexer. Zelfstandig werken en zelfstandig leren zijn varianten van zelfwerkzaamheid die passen binnen dit groeiproces. Simons en Zuylen (1995) onderscheiden vier fasen: zelfstandig werken, zelfstandig samenwerken, zelfstandig leren en zelfverantwoordelijk leren. Deze

fase	taakverdeling	
	docent	leerling
zelfstandig werken	bepaalt het 'wat' bepaalt het 'hoe'	voert uit volgens de richtlijnen
zelfstandig samenwerken	bepaalt het 'wat' bepaalt het 'hoe'	voert de opdracht samen met anderen uit volgens de richtlijnen er kunnen problemen ontstaan mbt taakverdeling en concentratie
zelfstandig leren	bepaalt het 'wat' geeft keuzeruimte op het 'hoe', het 'wanneer' en 'waar'	bepaalt zelf het 'hoe', het 'wanneer' en 'waar'
zelfverantwoordelijk leren	besteedt doelen, criteria, uitvoering en beoordeling geheel of gedeeltelijk uit	bepaalt doelen, criteria, uitvoering en beoordeling geheel of gedeeltelijk zelf

Figuur 1: vier fasen bij zelfwerkzaamheid. (Bron: Studiehuisreeks, deel 12, p. 29.)

fasen staan in figuur 1 (zie ook Zuylen & Wijnen, 1996).

In de loop van het groeiproces neemt het zelf reguleren van het leerproces en het reflecteren op het leerproces een steeds belangrijker plaats in.

Als we deze fasen relateren aan het vak geschiedenis ontstaan de volgende beelden.

Zelfstandig werken

De leerlingen proberen individueel aspecten van het verleden te reconstrueren en te interpreteren. De docent zoekt uit wat de leerling moet doen en geeft ook aan hoe hij dat moet doen. Verder signaleert hij problemen waar veel leerlingen tegenop lopen en bespreekt deze klassikaal. De docent bepaalt of een taak goed is uitgevoerd. Huiswerk is een handig middel voor het omgaan met verschillen tussen leerlingen.

Zelfstandig samenwerken

De leerlingen voeren de uitvoerige instructies van de docent nu in groepjes uit. Dit kan het werken moeilijker maken: de leerlingen moeten taken verdelen en leren deze in samenhang te plannen en uit te voeren. Tot de taken van de docent behoort het bespreken van resultaten en het stimuleren van een uitwisseling van argumenten tussen leerlingen. Door vragen te stellen probeert hij hen te laten nadenken over wat ze doen. Zowel bij zelfstandig werken als bij zelfstandig samenwerken blijft de docent

een centrale rol spelen in de sturing van het leerproces. Hij bepaalt welke opdrachten zelfstandig worden uitgevoerd en nagekeken en welke klassikaal. Reflectie op het leren vindt plaats onder leiding van de docent.

Zelfstandig leren

Bij zelfstandig leren staat de strategie of aanpak van de leertaak door de leerling centraal. De docent geeft in hoofdlijnen het doel van een thema aan. De leertaken zijn zodanig open dat ze leerlingen de ruimte bieden tot het kiezen van een eigen aanpak voor het reconstrueren en interpreteren van aspecten van het verleden. Binnen de randvoorwaarden gesteld door de docent bepalen de leerlingen dus zelf hoe, waar en wanneer zij dit gaan doen. Ze bepalen welke manier van werken in een bepaalde situatie het beste bij hun leerstijl past. Reflectie vindt plaats onder begeleiding van de docent. Voor leerlingen wordt reflectie op het werk steeds meer een vanzelfsprekend onderdeel van hun leerproces.

De volgende fase, *zelfverantwoordelijk leren*, laten we hier vanwege haar ambitieuze karakter buiten beschouwing.

Duidelijk is dat er geen scherpe grens valt te trekken tussen zelfstandig werken en zelfstandig leren. Er is sprake van een proces waarin de leerling geleidelijk greep krijgt op het eigen leren en in toenemende mate zelfstandig gaat

leren. Het tempo waarin de verandering zichtbaar wordt zal per leerling verschillen. Ook is er sprake van een cyclisch proces: bij nieuwe of complexe opdrachten kan het nodig zijn dat de docent gedeeltelijk teruggrijpt op een mindere mate van zelfwerkzaamheid. Klassikale momenten blijven nodig om bijvoorbeeld een thema te introduceren, leerlingen te motiveren (bijvoorbeeld door een verhaal of gerichte instructie), een bronnenonderzoek in te leiden en leerresultaten te bespreken. Hoewel het perfecte studiehuis voorlopig nog vrijwel nergens gerealiseerd zal zijn, wordt er een streefrichting aangegeven waarbinnen scholen hun eigen onderwijs kunnen ontwikkelen.

In de volgende paragrafen lichten we het proces van 'leren zelfstandig te leren' toe aan de hand van ervaringen van docenten met het lespakket *Hollandgangers*.

'Hollandgangers' en leren zelfstandig te leren

Uitgangspunt van *Hollandgangers* is dat het lespakket de leerling in staat wil stellen om steeds meer leeractiviteiten onder eigen verantwoordelijkheid uit te voeren. Opdrachten hebben een toenemende complexiteit en de docent wordt via tips over mogelijke werkwijzen in de docentenhandleiding aangemoedigd om leerlingen steeds meer los te laten.

Elk van de vijf hoofdstukken bestaat uit een basistekst, opdrachten, bronnen en

Hollandgangers in Nederland

Het lespakket 'Hollandgangers in Nederland. Duitse trekarbeid naar Nederland in de 17e tot en met 19e eeuw' bestaat uit leerlingmateriaal, een docentenhandleiding en toetsen en is bestemd voor leerlingen uit 4 en 5 havo. Het lespakket gaat over de trekarbeid van seizoenarbeiders van het platteland in Westfalen naar de boerderijen en turfgraverijen in de Nederlandse kustprovincies. Het is een uitwerking van het subdomein Migratie en culturele beïnvloeding (van domein F

Ontmoetingen tussen culturen) van de nieuwe havo-eindtermen voor geschiedenis. Er is veel aandacht voor de reacties van de Nederlanders op en beeldvorming over de komst van deze vreemdelingen. Het pakket kan gebruikt worden voor het schoolonderzoek of het (nieuwe) schoolexamen. De tussentoets en eindtoets in het lespakket zijn ontwikkeld in samenwerking met het Cito. Het pakket is losbladig uitgevoerd om het leerlingmateriaal en de toetsen gemakkelijk te kunnen kopiëren.

12

een 'kennen-en-kunnenlijstje'. In de beknopte basisteksten wordt de context beschreven en worden de belangrijkste begrippen besproken. Aan de hand van bronnen en opdrachten reconstrueren of interpreteren de leerlingen aspecten van het verleden. Het lespakket sluit aan bij de eerste twee fasen van zelfwerkzaamheid (zelfstandig werken en samenwerken) en bij enige elementen van zelfstandig leren.

Uit het onderzoek in september 1996 onder 80 kopers van *Hollandgangers* blijkt dat het pakket vooral wordt gebruikt als thema naast de geschiedemethode. Vanwege de omvang van het lespakket (20 lessen inclusief toetsing) leverde de afstemming op deze methode soms problemen op. Niet alle docenten gebruiken *Hollandgangers* integraal. Eén van de docenten heeft de bronnen in elk hoofdstuk verdeeld tussen groepjes leerlingen, zodat niet elke leerling alle opdrachten doet. De resultaten van elk groepje kunnen dan klassikaal worden besproken, bijvoorbeeld door een korte presentatie van de resultaten door elk groepje. Overigens is het lespakket ook op het vwo gebruikt.

De docenten hebben over het algemeen een redelijk positieve houding tegenover zelfstandig werken en leren. Ze waarderen de actieve rol van leerlingen, maar vinden de werkwijze voor de docent daarbij niet eenvoudig. De docenten beklemtonen het belang van een zeer geleidelijke invoering van het

studiehuiscconcept. Zowel zichzelf als hun leerlingen hebben tijd nodig om aan de nieuwe werkwijze te wennen. Ten aanzien van het gebruik van het lespakket *Hollandgangers* benadrukken de docenten het belang van de afwisseling tussen centrale activiteiten en zelfwerkzaamheid voor de motivatie van de leerlingen. De leerlingen gaan immers bij alle vakken zelfstandiger werken. Volgens een docent waren ze blij als ze weer eens naar een verhaal konden luisteren in plaats van voortdurend zelf in actie te moeten komen.

Hoe stimuleer je de zelfstandigheid van leerlingen?

In vakjargon betekent 'leren zelfstandig te leren' dat de leerfuncties geleidelijk meer in handen van de leerlingen komen. Met leerfuncties bedoelen we de voorbereiding van leerlingen op het leren, de uitvoering van activiteiten (het leren zelf) en de reflectie op het leren.

Voorbereiding op het leren: oriënteren op leertaken

Bij de voorbereiding op het leren gaat het erom dat leerlingen zicht krijgen op wat ze gaan doen. Deze oriëntatie op leertaken kan bij *Hollandgangers* plaatsvinden bij het begin van de lessenserie, aan de hand van de algemene inleiding bij het lespakket (de instap) en de inhoudsopgave en aan het begin van elk hoofdstuk (tijdens de lessenserie), aan de hand van de deelvraag van dat hoofdstuk en de introductie daarop.

- Waarom kwamen deze Hollandgangers hier werken?
- Waren ze nodig om de Nederlandse economie draaiende te houden?
- Waarom werden ze voor Mof uitgeschilderd?
- Waren ze eigenlijk wel welkom?
- Hoe voelden ze zichzelf in de Nederlandse samenleving?

Op deze vragen gaan we een antwoord zoeken. Als je aan het eind van dit lespakket op al deze deelvragen een antwoord hebt gevonden, kun je ook tot een goed antwoord komen op de hoofdvraag:

Waren de Hollandgangers in de 17e t/m 19e eeuw nodig en welkom?

Figuur 2: laatste deel van de inleiding: hoofdvraag en deelvragen. (Bron: 'Hollandgangers in Nederland', 7.)

1 Hollandgangers

Waar kwamen zij vandaan en waarom trokken zij daar weg?

In de 17e tot en met de 19e eeuw trokken tienduizenden Duitsers elk jaar naar Nederland dat tot de 19e eeuw 'De Republiek' heette. In dit hoofdstuk ga je op zoek naar de oorzaken van dit verschijnsel.

De vragen in de ondertitel geven aan wat je moet onderzoeken, maar roepen ook nieuwe vragen op, zoals: Als je elk jaar weer op pad ging, was het dan niet moeilijk het eigen boerderijtje achter te laten? Was de reis eenvoudig?

Oorzaken hangen vaak nauw met elkaar samen. Binnen die samenhang moet je oorzaken en gevolgen van elkaar leren onderscheiden.

*Figuur 3: deelvraag en introductie in een hoofdstuk.
(Bron: 'Hollandgangers in Nederland', 9.)*

In de algemene inleiding aan het begin van het lespakket wordt het thema *Hollandgangers* geïntroduceerd. Dit gebeurt door het beeld van Duitsers onder Nederlandse jongeren te bespreken en de vraag hoe dit beeld ontstaan kan zijn: ook in de 17e tot en met 19e eeuw werd er al negatief geoordeeld over de Duitsers die in die tijd naar Nederland kwamen (de *Hollandgangers*).

Deze introductie leidt tot de beschrijving van een hoofdvraag voor het lespakket en de onderzoeksvragen over de *Hollandgangers* die in de afzonderlijke hoofdstukken centraal staan (zie figuur 2). De docent kan stimuleren dat leerlingen zicht krijgen op wat ze gaan doen door hen als inleiding op het pakket op de onderzoeksvragen te wijzen en deze met hen te bespreken.

Uit het onderzoek onder de docenten die *Hollandgangers* hebben gebruikt, blijkt dat ze bij het oriënteren op de leerstof inderdaad veel aandacht hebben besteed aan de algemene inleiding en aan uitleg over de opzet van het lespakket. Ten aanzien van de opzet heeft de docent de leerlingen bijvoorbeeld gewezen op de kennen-en-kunnenlijstjes in het lespakket en de manier waarop leerlingen deze kunnen gebruiken. Een andere manier om leerlingen aan het begin van het lespakket zicht te laten krijgen op wat ze gaan doen, is het bespreken van de inhoudsopgave. Dit kan bijvoorbeeld door leerlingen te vragen welke vragen elk hoofdstuk bij hen oproept en of het onderwerp hen interessant lijkt.

In de loop van de lessenserie komt de leerling in elk hoofdstuk een deelvraag tegen en een uitgebreide toelichting daarop (zie figuur 3). Ook hier geldt dat de docent de leerling kan stimuleren om zicht te krijgen op het leerpro-

ces door hem te wijzen op wat hij in dit hoofdstuk gaat leren.

Voorbereiding op het leren: leerlingen motiveren

De motivatie van leerlingen is erg belangrijk bij zelfstandig werken en leren. Om hen geïnteresseerd aan de slag te laten gaan, is het motiverend om de vragen aan het begin van het thema (of hoofdstuk) te bespreken in het licht van de beleevingswereld en voorkennis van de leerlingen. Zo worden ze gestimuleerd om het denken en handelen van mensen in het verleden te vergelijken met dat van henzelf en anderen in hun eigen tijd.

Het thema van *Hollandgangers* leent zich hiervoor vanwege de parallel met de hedendaagse migratieproblematiek en met het onderzoek onder Nederlandse jongeren naar hun houding jegens Duitsers. In de inleiding wordt het 'rapportcijfer' dat Duitsers in dit onderzoek kregen, vergeleken met twee krantenartikelen over het Nederlandse beeld van Duitsers. Gevraagd wordt waar die negatieve beeldvorming over Duitsers aan te dan-

Hollandgangers. Krijttekening uit 1896 van C.W. Allers, afk. uit Hamburg.

Hoofdstuk 2, opdracht 6

Stel het is 1890. Jullie zijn neven van elkaar en hebben elkaar voor de eerste keer ontmoet. Jullie familie, afkomstig uit de Duitse plaats Vechta (zie bron 12), telde de laatste twee eeuwen vele Hollandgangers. Dit veranderde in de loop van de 19e eeuw: één van jullie werd in het Ruhrgebied geboren, de ander in een dorp vlakbij Rotterdam. Tijdens de ontmoeting krijgen jullie een meningsverschil over de vraag 'Wie hadden de Hollandgang in de 19e eeuw nog nodig, de Nederlanders of de Duitsers? Jullie beloven elkaar op onderzoek uit te gaan en de resultaten ervan bij jullie volgende ontmoeting te bespreken.

- Als Duitse neef toon je met voorbeelden aan dat - naar jouw mening - in de 19e eeuw alleen Nederlanders de Hollandgang nog nodig hadden en er voor Duitsers andere mogelijkheden waren.
- Als Nederlandse neef toon je met voorbeelden aan dat - naar jouw mening - in de 19e eeuw zowel Nederlanders als Duitsers de Hollandgang nog nodig hadden.
- Bruikbare gegevens vind je in de bronnen 11 t/m 16. Verzamel deze gegevens.
- Jullie werken in groepen van twee. Met je klasgenoot 'sta' je 'in de schoenen van' óf de Duitse neef óf de Nederlandse neef

Werkwijze:

- Zoek gegevens in de bronnen en schrijf ze op. Daarna ga je in gesprek met een groep die de andere neef vertegenwoordigt. De docent stelt deze groepen van 4 personen samen.
- Wissel in een gesprek jullie standpunten uit. Deze moeten aan de bronnen ontleend zijn.
- Schrijf aan het eind deze standpunten op. Maak een onderscheid tussen:
 - punten waarover jullie het met elkaar eens zijn (geworden);
 - punten waarover jullie van mening blijven verschillen.

Figuur 4: samenwerkingsopdracht uit *Hollandgangers*.
(Bron: *Hollandgangers in Nederland*, 28-29.)

ken is: Aan een verloren Europacup-finale? Aan de Tweede Wereldoorlog? Maar waarom oordeelden Nederlanders in de 17e tot en met 19e eeuw dan zo negatief over Duitsers? Ook door de werkwijze met betrekking tot bronnenonderzoek te vergelijken met eerdere projecten kan de docent leerlingen stimuleren om een relatie te leggen met wat ze al eerder hebben geleerd.

De docenten die *Hollandgangers* hebben gebruikt, geven aan dat ze behoefte hebben aan meer tips voor het leggen van een relatie tussen de belevingswereld van de leerling en het thema (zonder dat dit geforceerd overkomt).

Als voorbeeld van het trekken van een parallel wordt het gebruik van een video over migratie aangedragen. Een andere suggestie van een docent is om bij de instap de leerlingen zelf ook rapportcijfers te laten geven bij een aantal karaktereigenschappen van Duitsers, Engelsen en Nederlanders.

Uitvoering van activiteiten: plannen van taken

Bij het zelfstandig werken en leren moeten de leerlingen wennen aan het plannen van tijd. In de docentenhandleiding van *Hollandgangers* staat vermeld hoe de hoofdstukken over de lessen kunnen worden verdeeld. De docent kan zelf bepalen hoeveel leerstof de leerlingen zelfstandig kunnen

doorwerken. Door een einddatum voor een aantal opdrachten af te spreken, wordt de leerling gestimuleerd om zelf een planning te maken en de opdrachten volgens deze planning uit te voeren.

De docenten die *Hollandgangers* hebben gebruikt geven aan dat leerlingen maximaal één hoofdstuk zelfstandig kunnen doorwerken. Ze vinden het moeilijk om in de loop van de lessen meer verantwoordelijkheid bij de leerling te leggen. Leerlingen hebben volgens hen moeite met het zelfstandig indelen en behappen van grote delen leerstof. Een voorbeeldrooster kan hierbij een hulpmiddel zijn. De docenten suggereren om daarbij de lengte van de te plannen periode geleidelijk te vergroten en om binnen de planning geleidelijk steeds globalere aanwijzingen te geven.

Uitvoering van activiteiten: samenwerken

Samenwerken kan een meerwaarde hebben bij het 'leren zelfstandig te leren'. Het is een fase in het groeiproces naar zelfstandig werken en leren waarin leerlingen leren opdrachten samen te plannen, taken te verdelen, te argumenteren en daarbij historische kennis en begrippen uit te wisselen en toe te passen.

Een voorbeeld van een samenwerkingsopdracht in *Hollandgangers* is de opdracht over de Hollandse en de Duitse neef (zie figuur 4). Door de eigen aanpak te vergelijken met die van anderen kan de leerling zicht krijgen op zijn leerproces. Bij het nabespreken van de opdracht kan de docent dit proces stimuleren door vragen te stellen als: Wat heb je van deze opdracht geleerd? Wat vond je van jouw rol bij de discussie? Hoe goed waren je eigen argumenten? Hoe heb je geprobeerd om jouw standpunt te verdedigen? Wat vind je van de uitkomst van de discussie? Zou je het een volgende keer anders aanpakken?

Ook de docenten uit het onderzoek noemen als belangrijk leereffect van de groepopdracht het leren discussiëren en argumenteren. Een probleem dat docenten daarbij signaleren is dat goede leerlingen met het oog op hun cijfer in de (voor)examenklas minder graag met minder goede samenwerken. Er worden verschillende suggesties gedaan om dit probleem te voorkomen:

- geef een punt aan de groep en een punt aan elke individuele leerling en combineer deze punten;
- geef een totaal aantal punten aan de groep en laat de groep deze onderling verdelen.

Door de eigen bijdrage te vergelijken met die van anderen kan de leerling zicht krijgen op de kwaliteit van het werk en verschillen daarin.

Daarnaast geven docenten aan bij de samenwerkingsopdrachten behoefte te hebben aan aanwijzingen voor de organisatie van het werken in een groep. Hierbij noemen ze de taakverdeling, de planning van taken en de (onderlinge) controle op kwaliteit.

Tussentijdse reflectie en afsluitende toetsing

Uitgangspunt van 'leren zelfstandig te leren' is dat tussentijdse reflectie en de toetsing na afloop belangrijke onderdelen zijn van het leerproces. Positieve leerervaringen zijn goed voor de motivatie en informatie over de oorzaak van fouten kan de leerling helpen om de leerstrategie te verbeteren.

Reflectie op opdrachten

Tussentijdse reflectie vindt bij *Hollandgangers* met name plaats bij het nakijken of bespreken van de opdrachten. Daarbij is het belangrijk om enerzijds oorzaken van fouten op te sporen en anderzijds een relatie te leggen tussen de opdrachten onderling en tussen de opdrachten en de onderzoeksvraag. Bij dit laatste is het de bedoeling dat leerlingen zicht krijgen op het geheel en zich bewust worden (blijven) van wat ze aan het leren zijn. Voor het opsporen van oorzaken van fouten kunnen de antwoordmodellen in de docentenhandleiding worden gebruikt. Suggesties van de docenten om leerlingen te stimuleren de oorzaken van hun fouten na te gaan zijn: het twee-aan-twee nakijken en nabespreken van elkaars werk en bij de groepsopdrachten leerlingen vragenderwijs zelf laten ontdekken wat er fout en goed ging. Opdrachten kunnen natuurlijk ook (gedeeltelijk) klassikaal besproken worden.

Om leerlingen te stimuleren zicht te krijgen op de bedoeling van opdrachten in relatie tot de onderzoeksvraag, kan de docent de resultaten van één of meer opdrachten terugkoppelen naar de hoofdvraag van het lespakket of de

deelvraag van het hoofdstuk. Dit kan bijvoorbeeld door te vragen: Kun je de onderzoeksvraag via deze opdrachten nu beantwoorden? Welke verschillende antwoorden kun je nu geven bij deze vraag? Een andere suggestie is om leerlingen zelf vragen te laten bedenken bij een bron en deze vragen door een ander groepje te laten beantwoorden. Bespreek de vragen eerst met het groepje die ze bedenkt (Hoe kom je aan deze vraag? Hebben jullie de vragen gekoppeld aan de hoofdvraag van het hoofdstuk? Zijn de vragen wel met deze bron te beantwoorden?).

Reflectie op toetsresultaten

Ook aan de hand van de toets kunnen de leerlingen zicht krijgen op hun leerproces en op verbeterpunten. In *Hollandgangers* zijn zowel tussentoetsen als een eindtoets opgenomen. De kennen-en-kunnenlijstjes helpen leerlingen duidelijk te maken wat er van hen wordt verwacht en kunnen tevens een hulpmiddel zijn bij het nabespreken van de toetsresultaten.

Hoewel het belangrijk is dat een leerling inzicht krijgt in de fouten die in de toets zijn gemaakt, is de ervaring van de meeste docenten dat leerlingen hierin geen interesse meer hebben als ze hun cijfer eenmaal weten. De vraag is dan hoe de reflectie op fouten gestimuleerd kan worden. Een docent suggereerde om een evaluatievraag in de toets op te nemen. Voorbeelden van zo'n vraag zijn: Welke toetsvraag vond je het moeilijkst? Waarom vind je dat onderdeel moeilijk? Hoe zou je dit een volgende keer kunnen oplossen? Ook na afloop van de toets kan de docent leerlingen vragen om ontbrekende of foute antwoorden met behulp van de kennen-en-kunnenlijstjes aan te vullen en te corrigeren of om schriftelijk aan te geven waarom ze bepaalde vragen niet goed hebben beantwoord. Door hun toets op deze wijze te verbeteren kunnen ze hun cijfer verhogen.

Bij het nabespreken van de toets kan de docent extra aandacht besteden aan de evaluatievragen en nog eens nagaan hoe het komt dat veel leerlingen een bepaalde vraag slecht hebben beantwoord of juist goed hebben gemaakt. Als alternatief voor een toets heeft één gebruiker van *Hollandgangers* de leerlingen een samenvatting laten schrijven.

Literatuur

- M. Grever, 'De historische kamers van het studiehuis nader ingericht', in: *Kleio*, 1995/8.
- B. Pel & P. Wester, *Hollandgangers in Nederland. Duitse trekarbeid naar Nederland in de 17e tot en met 19e eeuw*. Lespakket voor 4 of 5 havo (SLO in samenwerking met Cito, Enschede 1995).
- P.R.J. Simons & J.G.G. Zuylen, 'Van zelfstandig werken naar zelfverantwoordelijk leren', in: *Studiehuisreeks*, 1995/4, 7-20 (MesoConsult, Tilburg).
- J. Sniekers & P. Wester, *Geschiedenis en staatsinrichting. Voorlichtingsbrochure havo/vwo* (SLO in samenwerking met LPC, Cito en PMVO, Enschede 1995).
- Stuurgroep Profiel Tweede fase, *Tweede Fase in vraag en antwoord. Meer dan 80 vaak gestelde vragen over de vernieuwingen in de bovenbouw van havo en vwo* (Den Haag 1996).
- J.G.G. Zuylen & W.H.F.W. Wijnen, 'Programmering van zelfwerkzaamheid in het voortgezet onderwijs', in: *Studiehuisreeks*, 1996/12, 24-38 (MesoConsult, Tilburg).

Vervolgactiviteiten

Intussen wordt mede op basis van de suggesties van de docenten uit het onderzoek naar *Hollandgangers*, door de SLO gewerkt aan een nieuw lespakket voor de Tweede Fase. Dit pakket behandelt de ontwikkeling van de klassieke en sociale grondrechten in de Nederland in de 19e en 20e eeuw. Het wordt gemaakt in opdracht van de VGN, de WIEG en het Nationaal Comité 4 en 5 mei en zal eind 1997 verschijnen.

Inmiddels zijn ook uitgeverij druk doende ervoor te zorgen dat er in augustus 1998 methoden beschikbaar zijn die zijn afgestemd op de eisen van de Tweede Fase.

**Nederland zoals het is, zoals het was:
multicultureel**

Johan de Bruin

School en samenleving

De multiculturele samenleving in Nederland is van alle tijden, zo laat de schrijver van dit artikel zien. Maar de vorm daarvan is altijd verschillend en oplossingen van 'vroeger' gaan dus ook nu niet meer op. De school kan maar weinig doen aan de problemen die op de minderheden afkomen; dat is een zaak van de hele samenleving.

16

De multiculturele samenleving vormt een onderwerp dat goed past binnen het kader van de sociale vakken in de nieuwe bovenbouw. Het is ook voor leraren geschiedenis en staatsinrichting een belangrijk onderwerp. Centraal in dit artikel staat de stelling: Nederland is al lange tijd een multiculturele samenleving en is dat dus niet aan het worden. Wel hebben zich in de loop van de tijd wijzigingen voorgedaan in de vorm van die multiculturele samenleving en betrof het verschillende culturele groepen. Het is duidelijk dat bij die verschillende vormen en groepen andersoortige problemen horen.

Achtereenvolgens komen de volgende vragen aan de orde. Hoe komt het, dat we ons zo druk maken over die wording van die multiculturele samenleving in zijn huidige vorm? En hoe komt het dat de gedachte van 'tijdelijkheid' van de Zuid-Molukkers en gastarbeiders ons toch wat heeft opgebroken? Ook al is Nederland volgens de socioloog Hilda Verwey-Jonker al vanaf de 17e eeuw een multiculturele samenleving, waar-

om werd die samenleving dan toch niet zo genoemd?

Het verzuilde Nederland was een voorbeeld van een multiculturele samenleving met een geheel eigen karakter. Er was zelfs in zekere zin sprake van een georganiseerde vorm van vooroordeel en discriminatie. Maar dat bracht met zich mee, dat vooroordeel en discriminatie binnen bepaalde perken bleven. De ontzuiling heeft een nieuwe situatie gecreëerd, die kan worden aangegeven door trefwoorden als emancipatie (soms in de zin van ontworteling), secularisering, individualisering, het minder ideologisch gebonden zijn, alsmede de veelal onbewuste beïnvloeding van de (commercieel) geselecteerde media-informatie.

Ook is er sprake van sociaal-economische verscheidenheid in onze samenleving. Die verscheidenheid heeft gevolgen voor waar men woont en werkt, maar ook voor waar we meer en minder werkloosheid vinden. Tevens is deze verscheidenheid mede bepalend voor de kansen of mogelijkheden die men heeft om te participeren in de Nederlandse samenleving. Het is naar mijn mening onverstandig om oplossingen voor de multiculturele samenleving van nu alleen maar in de corporatistische structuur van de verzuiling te zoeken en voorbij te gaan

aan de zich voltrekkende veranderingen in onze samenleving. Veranderingen die ook de culturele identiteit van de nieuwkomers als groep en als individu evenmin onaangetaast zullen laten.

De ontdekking van de multiculturele samenleving

In 1994 verscheen het boek van Jan Lucassen en Rinus Penninx *Nieuwkomers, nakomelingen, Nederlanders*. Het was een sterk herziene druk van hun boek *Nieuwkomers*, dat in 1985 verscheen. In de jaren erna was met name vanuit de hoek van de maatschappijwetenschappen veel gepubliceerd over migratie en migratiebeleid, waarmee in 1994 rekening gehouden werd.

De grafiek op bladzijde 17 geeft een globaal beeld van het aandeel nieuwkomers in de Nederlandse bevolking voor de periode 1531-1992. Voor de periode na 1945 (zie het rechterdeel van de grafiek) geldt dat het percentage vreemdelingen in ons land na 1960 sterk is toegenomen. Dat vormt dan ook de periode van de 'ontdekking' van de multiculturele samenleving.

Ruwweg kunnen we de nieuwkomers (met een uiteindelijk permanent verblijf) van na 1945 rubriceren in politie-

J. de Bruin is oud-docent aardrijkskunde van de NLO 'Ubbo Emmius' en NHL.

ke vluchtelingen, repatrianten uit Indonesië, Molukkers, Surinamers en Antillianen, en gastarbeiders (voornamelijk Turken en Marokkanen). Als gevolg van de politieke omwentelingen in Oost-Europa na de Tweede Wereldoorlog kreeg ook Nederland te maken met vluchtelingen uit Midden- en Oost-Europa (zoals Poolse militairen, Hongaren, Tsjecho-Slowaken, Balten en Russen). Ook de mislukte Hongaarse opstand van 1956 en de onderdrukte Praagse Lente van 1968 leverden vluchtelingen op. Uit een ander deel van de wereld kwam de later bijna volledig teruggekeerde groep uitgenodigde Chileense vluchtelingen (1973-1979). Het kolonelsregime in Griekenland, het Spanje van Franco en het Portugal van Salazar deden ook uit die landen mensen vertrekken. Al zal er in een aantal individuele gevallen sprake zijn geweest van persoonlijke moeilijkheden, de leden van deze groepen zijn mede door gemengde huwelijken probleemloos in de Nederlandse samenleving geïntegreerd.

Nieuwe economische en politieke verhoudingen tussen de voormalige koloniën en hun moederlanden confronteerden ons land met het opnemen van (ongewenste en toch 'bevriende') nieuwkomers, maar nu op het eigen territorium in Europa. De dekolonisatie bracht ons repatrianten uit Indonesië, later uit Nieuw-Guinea en Suriname en binnen Koninkrijksverband kwamen er mensen uit de Antillen.

Na de soevereiniteitsoverdracht (27 december 1949) aan Indonesië vertrokken zo'n 300.000 mensen, waaronder zo'n 180.000 Indische Nederlanders

naar ons land. Op zich was inburgering voor beide groepen niet echt een probleem. Het betrof hier repatriërende Nederlanders en zich tot de Nederlandse cultuur bekende Indische Nederlanders. Anders lag dat bij de Molukkers, lange tijd ook Ambonezen genoemd. De Nederlandse regering werd in 1951 via een rechterlijke uitspraak gedwongen een groep van 3578 KNIL-militairen met hun gezinsleden (circa 12.500 personen in totaal) naar Nederland te halen. De demobilisatie die hen uiteindelijk werd opgelegd, werd als verstoting ervaren. Ze werden ondergebracht in kampen en woonoorden, voornamelijk in het oosten en zuiden van ons land. Tot 1954 was zelfs betaalde arbeid niet toegestaan en wel vanwege de zogenaamde tijdelijkheidsgedachte. Onderwijs werd veelal op kampscholen gegeven.

Ging de Nederlandse overheid er aanvankelijk vanuit dat de Molukkers hier tijdelijk zouden verblijven, in 1956 werd duidelijk dat dit een fictie was. Het is voor elke onpartijdige waarnemer dan ook geen wonder dat zich in een geïsoleerd gehouden groep met strenge sociale controle en autoritaire gezins- en familienormen, te midden van een zich moderniserend Nederland, interne spanningen en generatieconflicten moesten voordoen. Rond 1990 werd hun aantal op zo'n 40.000 geschat.

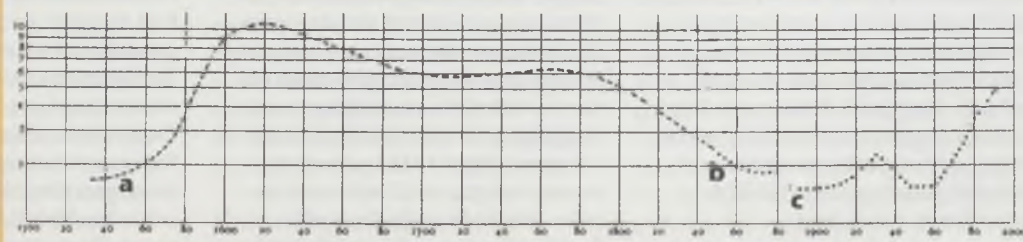
Opmerkelijk voor de na-oorlogse periode is dat de term 'immigrant' angstvallig werd vermeden. Men sprak van officiële zijde van 'tijdelijk verblijvende

migranten'. Het beleid richtte zich op begeleiding en opvang en op handhaving van de eigen identiteit. Al valt dit nu enigszins te billijken binnen de 'tijdelijkheidsgedachte', het doet vreemd aan als zich dat beleid moet voltrekken binnen een andere en zich ook nog ontzuilende en individualiserende samenleving.

Midden jaren vijftig werden door de Staatsmijnen en Hoogovens als gevolg van een structureel tekort aan arbeidskrachten mensen geworven in het buitenland. In de jaren zestig zette die werving van gastarbeiders door bedrijven zich voort. Het ging aanvankelijk vooral om Zuid-Europeaanen (Italianen,

Het aandeel van nieuwkomers in de Nederlandse bevolking, 1531-1992: statistische gegevens en schattingen

a Geschat percentage in het buitenland geboren inwoners van Nederland, 1531-1849.

b Percentage in het buitenland geboren inwoners van Nederland, 1849, 1859, 1869, 1879.

c Percentage vreemdelingen in Nederland in verschillende jaren van het tijdvlak 1889-1992.

De vlucht van Franse hugonoten naar het buitenland. Zo stelde althans een Nederlandse kunstenaar zich hun vlucht voor. Detail van een prent van Jan Luiken, ca 1685. (Amsterdams Historisch Museum)

Spanjaarden, Portugezen, Grieken en Joegoslaven). Hiervan zijn velen naar het land van herkomst teruggekeerd, mede door de zich daar voltrekkende welvaartsontwikkeling (met name Italië en Spanje). Anderen zijn zonder problemen opgegaan in de Nederlandse bevolking. Zij hebben geprofiteerd van de welvaarts- en werkgelegenheidsontwikkeling hier en zijn voor een deel met Nederlanders getrouwd.

Vanaf midden jaren zestig werd er vooral onder Turken en Marokkanen geworven. Zolang veel van de verdiensten werden besteed in het land van herkomst en het voornamelijk de bedoeling van deze arbeiders was om hier veel spaargeld te vergaren, was men er op uit zo goedkoop mogelijk onderdak te vinden. Maar naarmate de herkomstgebieden verschoven naar minder ontwikkelde plattelandsgregio's daalde begin jaren zeventig het percentage terugkeerders. Dat betreft dan vooral Turken en Marokkanen. Zij bleven langer in ons land, gezinshereniging kwam op gang en na 1985 volgde de gezinsvorming van hier legaal verblijvende immigranten. De huwelijkspartners werden naar ons land gehaald. Begrijpelijk is dat nu de huisvestingsvraag ook andersoortig wordt. Begin jaren negentig woonden zo'n 206.000 Turken en zo'n 168.000 Marokkanen in ons land.

'Nieuwkomers, nakomelingen, Nederlanders' tot 1940

Al vanaf de 17e eeuw, zo stelt Verwey-Jonker, was Nederland een

multiculturele samenleving. Het linkerdeel van de grafiek, dat het geschatte percentage van in het buitenland geboren inwoners van ons land weergeeft van 1531-1849, illustreert dit aardig. Gedurende de 17e en 18e eeuw handhaafde dat percentage zich op zo'n 6% van de totale bevolking.

In de tweede helft van de 16e eeuw kwam een grote stroom Zuid-Nederlanders naar ons land als gevolg van de Tachtigjarige Oorlog. Ook de Contrareformatie in de Zuidelijke Nederlanden leverde een bijdrage aan deze noordwaarts gerichte stroom. Al rond 1600 telde ons land naar voorzichtige schatting zeker 100.000 Zuidnederlandse immigranten, zo'n 7% van de toenmalige totale bevolking. Verder kwamen er Hugonoten uit Frankrijk. In totaal verlieten zo'n 200.000 Hugonoten hun land, waarvan zo'n 50 tot 60.000 in de Republiek terecht kwamen. Amsterdam alleen kreeg er 12.000 inwoners bij.

Zonder naar volledigheid te streven, noem ik nog de komst van de joodse vluchtelingen. Allereerst de zogenaamde Portugese of sefardische joden (die hier als katholieke vluchtelingen weer overgingen tot het jodendom) begin 17e eeuw. Vanaf 1635 kwamen de armere Hoogduitse of asjkenazische joden (die jiddisch spraken) uit Duitsland en Polen. De Volkstelling van 1796 in de Bataafse Republiek liet zien dat er ongeveer 30.000 joden in de Republiek woonden: zo'n 2% van de totale bevolking. Verder zijn er talrijke kleinere groepen

vluchtelingen naar ons land gekomen. In de 17e eeuw: Engelse puriteinen en quakers, onder leiding van Comenius Boheemse en Moravische Broeders uit Tsjechië. In de eerste helft van de 18e eeuw doopsgezinden uit Bern, Polen en Pruisen, lutheranen uit Salzburg en de Duitse Hernhutters.

Van de 16e tot en met de eerste helft van de 18e eeuw was het verschijnsel van vluchtelingen omwille van een godsdienstige overtuiging vooral een Europees verschijnsel. In de 19e eeuw ontving ons land relatief weinig vluchtelingen. De uittocht van Oost-Europese joden in de periode 1880-1900 richtte zich vooral op Engeland en Amerika. Tijdens de Eerste Wereldoorlog kende Nederland de Belgische vluchtelingen, die later vrijwel allen naar België zijn teruggekeerd.

In de jaren twintig van de 20e eeuw betrof het zo'n 10.000 joodse vluchtelingen uit Oost-Europa. Na 1933 kwamen joodse en politieke vluchtelingen uit Duitsland en na 1938 ook uit Oostenrijk. Hun komst werd niet geheel zonder zorgen door confessioneel Nederland gadeslagen, daar er ook linksgeoriënteerden onder zaten.

'Elk waant zijn zuil een volk te zijn'

De instroom van 'afvalligen' uit andere landen heeft de reformatie tot 1940 in ons land getalsmatig versterkt. Maar naast de immigratie als bron van culturele, vooral in de zin van godsdienstige, verscheidenheid hebben ook de verzuiling en de emancipatie van de arbeidersklasse in de 20e eeuw de Nederlandse samenleving zodanig gestempeld dat van een plurale samenleving gesproken moet worden.

Het verzuilde Nederland kan niet anders dan als een plurale (multiculturele) samenleving worden aangemerkt. Kort en goed: de godsdienstige belangenstrijd in het begin van de Tachtigjarige Oorlog werd bestlist in het voordeel van wat toen de Nederduits Gereformeerde Kerk werd genoemd. Voor rooms-katholieken, joden en doopsgezinden bleef alleen maar over om te trachten zich als groep te handhaven. De poging in de 19e eeuw de Nederlands Hervormde Kerk tot staatskerk te maken is niet geheel gelukt (al behoren de leden van het koninklijk huis er wel lid van te zijn; denk aan de commotie rond Irene in 1963 bij haar

toetreding tot de RK-kerk). Het leek er een tijdlang op dat een dominante groep de toon zou zetten, dat er een unicultureel beeld, het protestants-christelijke, zou ontstaan. Dat blokkeerde uiteraard het gebruik van het begrip multicultureel.

Van Doorn verklaart deze mythe van de protestantse natie uit het samenvallen van de opstand tegen Spanje en de opstand van reformatorisch Nederland tegen Rome.

Vanaf ongeveer 1870 zien we dat politieke partijvorming in ons land wordt aangegrepen door zich emanciperende godsdienstige groeperingen: de gereformeerden en de rooms-katholieken. Twee groepen die genegeerd en geminacht werden en buiten het poli-

Het was de voormannen van de gereformeerden en de rooms-katholieken duidelijk geworden dat bundeling van eigen krachten het doel naderbij kon brengen. Beide groepen streefden naar een verticale, dat wil zeggen niet klasse-gebonden, indeling van de maatschappij op grond van erkenning van elkaars macht. Socialisten waren op grond van hun ideologie van klassenstrijd principieel gekant tegen een verzuilde maatschappij. Echter, evenals de liberalen en de hervormden werden ze op den duur wel gedwongen eveneens binnen verzuilde kaders te gaan opereren.

De leiders van de zuilen ontmoetten elkaar frequent op nationaal niveau en waren bereid compromissen te sluiten

van verschillende groeperingen belangrijke waarden zijn. 'Waarden', zo formuleert De Vries, 'die gevestigden niet ongestraft kunnen veronachtzamen omdat hun eigen posities mede afhangen van de tolerantie van anderen: eveneens gevestigden maar andersdenkenden'.

Dit zijn dan tevens de waarden waarop buitenstaanders en nieuwkomers een beroep doen om hun posities te verbeteren of om zich in te vechten in de Nederlandse samenleving. Zahn wijst er op, dat het beleid ten aanzien van de nieuwe etnische minderheden lijkt op het beleid waarmee in het verleden de relatie tussen de confessionele minderheden vorm gegeven moest worden. Het nieuwe is dat het nu ook de niet-christelijke cultuur omvat.

Zahn ziet dit als de continuïteit in de godsdienstige en sociale geschiedenis van Nederland. Hij stelt terecht: '... het is zeker overdreven te beweren dat de Nederlanders een multiraciale of multiculturele samenleving aan het worden zijn, maar wel opmerkelijk is de bereidheid zich als een dergelijke samenleving te beschouwen. En hoewel er geen enkele reden is de Nederlander als toonbeeld van maatschappelijk gedrag af te schilderen (...), is er waarschijnlijk in geen ander land een publiek te vinden met zulke dwingend tolerante gedragsnormen. Dat is ook in het neoconservatieve klimaat van de jaren tachtig niet veranderd'.

De tolerantie moet, aldus Zahn, als wezenskenmerk van de Nederlandse cultuur worden geïnterpreteerd, maar niet als karakterkenmerk van enkelingen.

Hoe verder na de ontzuiling?

Duidelijk is geworden dat de 'verminderheding' van Nederland (Renate Rubinstein 1981) geen nieuw verschijnsel is, maar in zijn huidige vorm een moderne variatie op een oud Nederlands patroon kan worden genoemd. Sociologisch valt de Nederlandse geschiedenis te thematiseren als een reeks van achterevolgende emancipatiebewegingen. Een dergelijke ontwikkeling heeft een klimaat gecreëerd waarbinnen de nieuw te emanciperen en voor hun rechten opkomende groeperingen hun strijd kunnen voeren. Met Schuyt kunnen we moderne samenlevingen typeren als 'pluraliteiten van minderheden'.

Ten aanzien van een deel van de naoorlogse nieuwkomers, zo zagen we,

Werkgelegenheid is ook voor deze kinderen noodzakelijk. Alleen met goed onderwijs op een aardige school kom je er niet.

tieke bestel werden gehouden door de traditioneel hervormde elite, die vaak ook nog liberaal was. De liberalen waren voorstanders van staatsonderwijs met een algemeen christelijke ethiek (de christelijke en maatschappelijke deugden). Vooral de eigen school was voor de rooms-katholieken en de gereformeerden zowel doel als wapen. Eind jaren zestig van de 19e eeuw kwam er een emancipatiebeweging op die gebaseerd was op een sociaal-economische grondslag, te weten die van de socialisten met hun streven naar "recht voor allen".

(in kabinet, parlement, Stichting van de Arbeid, landelijk overkoepelende organisaties). Voor de achterban gold het onthouden van contacten met leden van andere zuilen. Behoud van eigen identiteit stond voorop. De verzuiling vierde haar hoogtij in de periode van ongeveer 1920 tot 1960.

Verzuiling en de multiculturele samenleving

Dit systeem van verzuiling bracht samen met de emancipatie van de arbeidersklasse een cultuurpatroon tot stand waarin pluriformiteit, verdraagzaamheid en respect voor de identiteit

gold lange tijd de fictie van de tijdelijkheidsgedachte. Tot de WRR-nota *Etnische Minderheden* uit 1979 werd er gesproken van 'tijdelijk verblijvende migranten'. Bij een beleid van opvang en begeleiding is het begrijpelijk dat het accent dan komt te liggen op 'behoud van eigen identiteit'. Dat gold, zoals we zagen, met name voor de Molukkers die mede daardoor in een isolement zijn terecht gekomen binnen een zich moderniserend Nederland. Behoud van eigen identiteit leidt tot eigen en mogelijk tot intercultureel onderwijs, tot lessen in eigen taal en cultuur en mogelijk tot die van andere culturen. Om vooroordelen bij Nederlanders en nieuwkomers weg te werken menen sommigen dat te kunnen bewerkstelligen door het verstrekken van informatie, door opvoeding en door het (tijdelijk) tot stand brengen van contacten met nieuwkomers op school. De gedachte hierbij is dat zo sociale leerprocessen op gang komen en houdingen ten opzichte van elkaar zullen veranderen (in de zin van verbeteren).

In mijn ogen stoelen deze denkbeelden

Literatuur

J.A.A. van Doorn, De onvermijdelijke presentatie van de confessionelen', in: J.W. de Beus en J.A.A. van Doorn (red.), *De interventiestaat* (Amsterdam 1984)

Jan Lucassen en Rinus Penninx, *Nieuwkomers, Nakomelingen, Nederlanders. Migranten in Nederland 1550-1993* (Amsterdam 1994)

C.J.M. Schuyt, 'Het wankel evenwicht tussen tolerantie en intolerantie', in: A.C. Zijdeveld (red.), *Kleine geschiedenis van de toekomst* (Kampen 1994)

H. Verwey-Jonker, *Emancipatiebewegingen in Nederland* (Houten 1983)

Geert de Vries, *Nederland verandert. Sociale problemen in de jaren tachtig en negentig* (Amsterdam 1992)

Ernest Zahn, *Regenten, rebellen en reformatoren. Een visie op Nederland en de Nederlanders* (Amsterdam 1991)

NRC/Handelsblad: Gesprek van Tracy Metz met J. Beerenhout (3 maart 1989) en Anil Ramdas, 'De overbodigheid van een culturele identiteit' (9 september 1995)

nog te veel op de verzuilingsconstructie (die echt niet meer bestaat). Men denkt te gemakkelijk dat zoiets van 'bovenaf' verordonneerd kan worden. Collectief geleide vormen van 'indoctrinatie', samen met een sterke sociale controle en een groepsgeïsoleerdheid maakten die indoctrinatie in de tijd van de verzuiling mogelijk. Tevens werd binnen genoemd kader een 'gij-zult-opvoeding' gepraktiseerd, die (in zijn algemeenheid) wezensvreemd is aan de moderne samenleving. Hoe goed een dergelijke werkwijze ook is bedoeld, ze past niet meer in onze ontzuilde, gesecculariseerde maatschappij. Een maatschappij gekenmerkt door een toenemende individualisering brengt als nieuw probleem met zich mee een spanning tussen individualisme en solidariteit. Dat maakt de verhouding tussen individu en staat tot een heel actueel thema.

Ook de gedachtengang dat de integratie van alle bevolkingsgroepen met handhaving van hun identiteit het beginsel en de doelstelling is, gaat uit van een corporatistische (collectivistische) structuur van onze samenleving. We hebben daar nog wel wat resten van, maar in zijn algemeenheid vormt het niet meer de grondstructuur van de Nederlandse samenleving.

Plaats van het onderwijs

Ik heb al gewezen op de bezwaren die kleven aan het streven tot het behoud van de eigen identiteit. Om met Beerenhout te spreken: onderwijs in de eigen taal vergroot de 'zelfverkozen apartheid' en maakt de allochtoon tot een 'culturele invalide'. Je discrimineert, aldus Beerenhout (die in 1989 al 25 jaar in de minderhedenproblematiek van Amsterdam-Oost gepokt en gemazeld was), als je aan de minderheidsgroepen andere eisen stelt dan aan de rest van de samenleving.

Om in de vorm van krantenkoppen te spreken, denk ik dat de snelste inburgering (en daaraan is een afstand nemen tot de eigen cultuur inherent) bereikt wordt door het volgen van het voortgezet onderwijs, zoals ook Nederlandse kinderen dat doen. Het maar blijven benadrukken van de eigen culturele identiteit van nieuwkomers in dat onderwijs dient vervangen te worden door het ontwikkelen van de talenten van nieuwkomers, opdat zij binnen onze samenleving een betere maatschappelijke positie weten te verwerven (vrij naar Anil Ramdas).

Waar het om gaat, aldus Beerenhout, is dat we niet zeggen dat er in 2050 50% minderheden in Amsterdam wonen, maar dat we constateren dat er dan 50% Amsterdammers zijn met een Turkse of Marokkaanse achternaam.

Sako Musterd en Wim Ostendorf stelden in *NRC-Handelsblad* terecht, dat de werkgelegenheid het welslagen van de opvang van immigranten bepaalt. Dit aspect komt in mijn ogen in de culturele identiteitsbenadering binnen het onderwijs niet tot nauwelijks aan bod. Net zo min - zo schat ik in - als het feit dat de economische structuurveranderingen binnen onze samenleving marginaliseert. De toegenomen mechanisering en automatisering van het industriële productieproces doet de werkgelegenheid in de industrie en zeker die voor het 'gewone' werk teruglopen. De zogenaamde dienstverlenende activiteiten nemen een veel grotere plaats in in het economische leven.

Wel is het nu een keer zo, dat het niet de school is waar de grote maatschappelijke problemen worden 'opgelost'. De school kan de leerling behulpzaam zijn en hem of haar de instrumenten aanreiken zijn/haar plaats te vinden in de maatschappij. Het individu op een beperkt aantal terreinen een kwaliteitswaarde geven, welke past bij de maatschappij waarin dat individu later zelfstandig moet leven, wonen, werken en communiceren is voor de school al zwaar genoeg.

De musical-film

EVITA

Jan van Oudheusden

Kleioskoop

21

Als ooit het cliché 'een levende legende' van toepassing was, dan was het wel op Evita Perón. Na de dood van de Argentijnse presidentsvrouw is haar mythe alleen maar groter geworden. Van de musical 'Evita' uit de jaren zeventig is er nu de filmversie die volle zalen trekt. Een interessante geschiedenis?

Nicolas Fraser en Marysa Navarro, *Evita. De echte levens van Eva Perón* (Bert Bakker, Amsterdam 1996) 284 blz., prijs f 29,90.

Dit artikel is - behalve op de speelfilm zelf - gebaseerd op het voortreffelijke boek van Nicolas Fraser en Marysa Navarro, *Evita. De echte levens van Eva Perón*. Dit boek vormt een nieuwe en uitgebreide versie van een in 1980 verschenen biografie. De schrijvers, een journalist/filmproducent en een historica, weten Evita zowel in haar positieve als haar negatieve aspecten te beschrijven. Als het dorpsmeisje dat het bracht tot actrice en tot minnares van Perón en tot de meest geliefde vrouw in de Argentijnse geschiedenis. Maar ook als carrièrejaagster, fanatieke dweepster, ongenaakbare vrouw zonder seksuele uitstraling. De maatschappelijke achtergrond wordt in dit boek goed uit de

doeken gedaan: de sociaal-economische metamorfose van Argentinië in de eerste decennia van de twintigste eeuw. De mythevorming rond de persoon Evita wordt adequaat geanalyseerd. Het laatste hoofdstuk gaat in op de mythevorming na haar dood, het gedoe met het gebalsemde lichaam en de wederkomst van Perón naar Argentinië in 1973. De epiloog bevat het verhaal van de musical en de filmrechten.

Voor mensen die de film hebben gezien en nieuwsgierig zijn naar achtergronden, kan dit boek een nuttige functie vervullen.

Latijns-Amerika heeft heel wat kleurrijke populistische bewegingen opgeleverd. Maar het peronisme is een uniek Argentijns verschijnsel.

Eva Duarte (1919-1952), geboren in de Argentijnse pampa, was als tiener naar Buenos Aires gekomen. Ze verdiende de kost als actrice en als radiomedewerkster. Ze raakte bevriend met militairen en politici. Haar relatie en het huwelijk met Perón brachten haar in het centrum van de macht. In 1943 nam Juan Perón deel aan een staatsgreep, waarna hij de post van minister van Arbeid kreeg. Hij bouwde een basis op voor zijn latere politieke macht: de arbeidersbeweging. Argentinië beleefde in die jaren een snelle industrialisatie. Landarbeiders trokken naar de stad, waren rechteloos en straatarm, en dus makkelijk te manipuleren. Toen Perón in 1945 bij een staatsgreep poging werd gearresteerd, mobiliseerde zijn minnares Eva een massale demonstratie. Perón werd vrijgelaten. Hij trouwde met Eva. Korte tijd later won hij met grote meerderheid de presidentsverkiezingen.

Perón zette de industrialisatie van Argentinië door. Het geld kwam uit de opbrengst van de export van vlees en graan. Hieraan bestond in de jaren na de Tweede Wereldoorlog een schreeuwende behoefte in Europa. Met de industrialisatie verstevigde hij de band met zijn achterban. Er bleef geld over om de 'descamisa-

dos' oftewel de 'hemdlozen' met geschenken te overladen.

Het peronisme beruiste in wezen op de charismatische, mystieke relatie tussen de leider en de 'descamisados'. Die term was in 1945 als scheldwoord uitgevonden door de oppositie, maar spoedig - zoals de 'sansculottes' uit de Franse Revolutie - als geuzennaam overgenomen door het regime.

Evita ontpopte zich allereerst als 'goodwill-ambassadrice' op een geruchtmakende tournee door Europa. Vervolgens organiseerde zij op slimme wijze het liefdadigheidswerk. Er werd een 'Eva Perón Stichting' opgericht die de verschillende vormen van steun aan zich trok. Tot dan toe was liefdadigheid een typische activiteit van dames uit de oligarchie geweest.

Als minister van arbeid begon Evita een campagne voor uitroeiing van epidemieën. Ze trok zich het lot van de armen werkelijk aan. Ze deelde hoogst persoonlijk spullen uit. De stichting verstreekte studiebeurzen, bouwde ziekenhuizen en welzijnsinstellingen. Onder auspiciën van de stichting bouwde Evita duizend scholen in de armste gebieden van het land. Mensen die iets gedaan wilden hebben van de regering konden zich bij haar melden. Haveloze mensen, met krijsende baby's, stonden urenlang te wachten op audiëntie. Aan het slot van elk verhaal over pech en tegenslag reikte de señora met haar

beringde vingers onder het vloeiblad op het bureau en haalde een paar bankbiljetten tevoorschijn.

Dit werk veranderde haar in een gedrevene met een missie. Ze kleepte zich niet langer opzichtig in Diorjurken, maar droeg zwarte mantelpakjes, gesneden in het model van een uniform. Ze zorgde ervoor dat de arbeiders zes weken vakantie kregen. De vrouwen van Argentinië werden getraceerd op het kiesrecht en op zwangerschapsverlof.

Er werd sterke aandrang op haar uitgeoefend zich kandidaat te stellen voor het vice-presidentschap in 1951. Haar weigering werd opgevat als een groot persoonlijk offer. Maar ze wist toen al dat ze ongeneeslijk ziek was. Wat volgde was een langgerekt, melodramatisch stervensproces met duizendkoppige menigtes in de straten rond het ziekenhuis en veel droeve afscheidsscènes en dito laatste woorden.

Peronisme

Het peronisme vormde een merkwaardige mengeling van 'linkse' en 'rechtse' elementen. De ideologie was weinig gedefinieerd. Niet de theorie, maar de praktijk stond centraal. Het fanatieke nationalisme en de ophemeling van het volk en zijn leider deden denken aan het fascisme. Een van Peróns supporters was dan ook de Spaanse dictator generaal Franco. Tegen het eind van het tienjarige regime-Perón was de pers genuïlkorfd - met name de liberale oppositiekant 'La Prensa' - en bevonden zich honderden politieke gevangenen achter de tralies. Het sociale model, een bondgenootschap tussen kapitaal en arbeid, strookte met de leer van de katholieke kerk. De materiële lotsverbetering van de allerarmsten, de inschakeling van de vakbonden en de campagnes tegen het buitenlandse kapitaal toonden verwantschap met het socialisme.

Voor de aantrekkingskracht van het peronisme is zijn twee verklaringen te geven. De eerste is van economische aard. De aanwezigheid van een nieuwe stedelijk proletariaat in de gouden jaren van de Argentijnse economie vlak na de Tweede Wereldoorlog. Argentinië was toen een van de rijkste landen ter wereld. Alleen al aan Engeland had het land voor meer dan twee miljard dollar uitgeleend. Er

was geld genoeg voor publieke uitgaven. De vakbonden werden gepaaid met veelomvattende pensioenregelingen. Perón nationaliseerde de openbare voorzieningen en kondigde een vijfjarenplan aan.

De tweede verklaring voor het succes van het peronisme is persoonlijk. Perón was een 'caudillo', een volksmanner, zoals er die in de Argentijnse geschiedenis verschillende hebben bestaan. Hij was een typische 'macho' met seksuele uitstraling. De peronistische demagogie belofde een paradijs op aarde. Het politieke leven is te vergelijken met een opera, met een aanzienlijke dosis mystiek. Als Evita de lijdens aan lepra of syfilis aanraakte, was ze niet langer de presidentsvrouw, maar kreeg ze het aureool van een heilige.

Haar dood in 1952 veroorzaakte een massa-hysterie. Ze stierf op de symbolische leeftijd van 33 jaar. Ze werd uitgeroepen tot de 'Madonna van Amerika' en er waren serieuze pogingen om haar heilig verklaard te krijgen. Paus Pius XII kreeg 26 duizend verzoeken hiertoe uit Argentinië, alle vergeefs. Over het gesol met haar gebalsemd lichaam, dat pas in 1976 een laatste rustplaats vond, zou je een roman kunnen schrijven. De Argentijnse journalist Tomás Eloy Martínez publiceerde er in 1995 een verslag van, *Santa Evita* en het Engelse Channel 4 zond er onlangs een hallucinerende documentaire over uit, 'Evita: The unquiet grave'.

Het peronisme was een kwestie van geloof. Tegenstanders waren te vinden in de hoogste kringen. Zij achtten zichzelf de dragers van de werkelijke 'cultuur' en vonden het peronisme een ongelooflijk platvloerse beweging. Zij vergaven het Perón nooit dat hij de 'descamisados' in politiek en sociaal opzicht had geëmancipeerd.

De musical en de film

Het korte, spectaculaire leven van Evita Perón vroeg er als het ware om, in musicalvorm gegoten te worden. De speelfilm 'Evita' is gebaseerd op de gelijknamige musical van Andrew Lloyd Webber en Tim Rice uit 1976. Zij zijn de makers van 'Jesus Christ Superstar' en vele andere kassuccessen. De wereldwijde hit 'Don't cry for me Argentina', gezongen door Julie Covington, werd gevolgd door enorme verkopen van het album. Dit leid-

de tot de productie van de musical door Robert Stigwood, met Elaine Paige in de titelrol. In 1978 ging die in Londen in première. Weldra werd Broadway veroverd en maakte de musical een ware zegetocht door de wereld. Pas vorig jaar kwam er bij ons een Nederlandstalige versie op de planken. In Argentinië is de musical, immers een product van de gehate Britten, nooit opgevoerd.

Het verhaal van de musical en de film begint in 1952, wanneer het Argentijnse volk rouwt om de vroegtijdige dood van het eenvoudige meisje dat als presidentsvrouw uitgroeide tot charismatisch persoon met hart voor de armen. Zoals verhaald wordt door de cynische verteller Che Guevara (in de film gespeeld door Antonio Banderas), werd ze geboren als onwettige dochter in een arm milieu in het plaatsje Junín, ten westen van Buenos Aires. Toen ze zeven was, mocht ze de begrafenis

pleitbezorgster van het peronisme, nadat Perón de verkiezingen glansrijk heeft gewonnen. Ze doet veel goed onder de armen. Ze wordt gehaat door de aristocratie welke even karikaturaal wordt afgebeeld als de generaalsklok. Evita's sterven laat het Argentijnse volk ontroostbaar achter.

Regisseur Alan Parker is de maker van onder meer 'Birdy', 'Mississippi Burning', 'Fame', 'The Commitments' en 'Pink Floyd-The Wall'. Bijna stuk voor stuk heftige, geladen producties die visuele kracht paren aan overdonderend geluid. Parker weet zijn publiek te imponeren, zo niet te overdonderen. Samen met zijn vriend Oliver Stone ('Platoon', 'JFK', 'Nixon'), ook al geen toonbeeld van subtiliteit, schreef Parker het scenario. Bijna twintig jaar lang liep hij te leuren met plannen voor deze film. Een hele reeks teleurstellingen zorgde voor uitstel.

Voor de hoofdrol werden tal van

van haar 'natuurlijke' vader niet bijwonen. Als tiener reist ze met de populaire zanger Agustín Magaldi mee naar Buenos Aires. Ze besluit actrice te worden en vindt werk bij de radio en de film. Ze is al gauw een bekende verschijning op feesten van invloedrijke families in Buenos Aires, waar de bedwelmende tangomuziek klinkt en de corruptie welig tiert. Ze krijgt een relatie met Perón en redt hem uit de gevangenis. Ze trouwen en Eva groeit uit tot vurig

bekende sterren aangezocht, zoals Meryl Streep, Gloria Estefan en Michelle Pfeiffer. Uiteindelijk kreeg 'megaster' Madonna, na heftig smeken, de rol. Die is haar op het lijf geschreven. Niet alleen lijkt ze uiterlijk enigszins op de echte Evita; haar uitstraling is soortgelijk. In haar talent om aandacht te trekken, haar hang naar glamour, haar krasse uitspraken, haar uitdagende narcisme: in dat alles kan ze zich glansrijk meten met de historische Evita. Persoonlijk wist

EVITA

Madonna de - zich peronist noemende - Argentijnse playboy-president Carlos Menem te bewegen filmopnames toe te staan in het echte Casa Rosada. Een hele prestatie!

De Argentijnen verzetten zich namelijk nog steeds tegen de productie 'Evita'. Hun heilige wordt in de musical en de film immers ook afgebeeld als een ambitieus, machtsbelust vrouwtje dat zich via affaires met machthebbers ruggelings naar de top werkt. Onlangs bleek de woede opnieuw, toen peronisten de uitstallkasten van bioscopen waar de film draaide, kort en klein sloegen. Bij de opnames in februari 1996 had Madonna zelf haast spitsroeden moeten lopen door een woedende menigte, die haar te verstaan gaf dat de naam van de heilige 'Madonna van de descamisados' niet bezoedeld mocht worden door de Madonna van de 'material girls'.

Door menig recensent werd de film ontvangen als een 'bombastisch werkstuk' en als een 'vet spektakel'. Parker trekt namelijk al zijn registers open. Het is maar waar je van houdt. Op mij kwam de verfilming van de massascènes - het publiek onder Evita's balkon van het Casa Rosada, de uitvaart, de massabetogingen, de staatsgrepen - echter juist heel sterk over. Knap van fotografie en montage! Ook andere episodes leken mij heel authentiek geregistreerd, zoals de zwoele atmosfeer van de tango-cafés in Buenos Aires en de galopperende gaucho's van de pampas.

Het spel van Madonna en dat van Banderas mogen er wezen. Madonna gaat geheel op in haar rol. Die vormt haar eerste filmsucces sinds 'Desperately seeking Susan'. Banderas neemt als 'Che' verschillende

gedaantes aan (barkeeper, piccolo, descamisado) waarin hij afstandelijk commentaar levert. Een magistrale vondst, zo'n moderne versie van het klassieke koor uit de Griekse tragedie. Daardoor wordt het mogelijk nog enigszins afstandelijk-kritisch naar het fenomeen-Evita te blijven kijken. Dubieuze praktijken zoals de inval bij 'La Prensa' en de verspilling en corruptie bij de 'Eva Perón Stichting' krijgen zo aandacht. Het is overigens historisch heel wel mogelijk dat de echte Che Guevara - minstens zo'n mythe als Evita - als jong toeschouwer getuige was van de toespraken van Perón en Evita. Merkwaardig is dat de naam 'Che' pas in de aftiteling wordt prijsgegeven; heel de film lang is hij namelijk anoniem.

'Evita' een geschiedenisles?

Kan de geschiedenisdocent iets aanvangen met de musical-film 'Evita'? Wanneer de film op video verschijnt, zal vertoning gemakkelijk zijn. Maar 'Evita' is wel typisch een film die je in de bioscoop moet gaan zien. De massascènes komen alleen in breedbeeld goed tot hun recht. De overweldigende muziek dient vanuit vier hoeken van de zaal te schallen. Vertoning heeft zin als de docent de moeite neemt het verschijnsel peronisme te introduceren en ter discussie te stellen. Zelf neem ik het peronisme al jaren op als onderdeel in de lessencyclus 'Latijns-Amerika'.

Het peronisme was weliswaar een uniek Argentijns verschijnsel. Maar in een bredere context geplaatst kan het leerzame vergelijkingen opleveren met andere massabewegingen. Het verschijnsel massa-manipulatie wordt concreet gemaakt. Begrippen als populisme, demagogie, sociale bewogenheid, nationalisme, worden door het verhaal van Evita goed geïllustreerd. De vraag kan gesteld worden of het peronisme wel zoveel afweek van het model-Mussolini. De betaalde vakanties, de belangstelling voor sport en ontspanning, de bouw van een hele sportcomplexen en woonwijken voor de 'descamisados', tonen dat Perón goed naar zijn Europese voorbeelden had gekeken. De viering van officiële feestdagen zoals de eerste mei (een schoonheidswedstrijd voor de 'koningin van de arbeid') en de zeventiende oktober (verjaardag van Peróns vrijlating uit gevangenschap in 1945) was eveneens

bedoeld als peronistisch ritueel om de massa te mobiliseren en tegenstanders te intimideren. Evita's rol als priesteres in de cultus van Perón leidde tot een heldenverering die van Perón een onsterfelijke maakte, een bron van licht, 'de ziel, de geestkracht, de hoop en de realiteit van het Argentijnse volk'. Daarmee zijn we niet ver verwijderd van Orwells 'Big Brother' en diens historische voorbeelden Hitler en Stalin.

Het dubbelzinnige van het peronisme zit natuurlijk expliciet verwoord in het liedje 'Don't cry for me Argentina'. Evita excuseert zich dat ze van eenvoudig meisje tot diva in dure avondkledij is geworden; ze verzekert het publiek dat ze nog altijd sympathie voelt voor de eenvoudigen, en wenst deze mensen toe dat ze eens ook stinkend rijk zullen zijn. Naar mijn ervaring is er met de tekst rondom dit lied wel wat te doen. (Zie de bijlage: tekst van het einde van deel 1, vlak na de verkiezingsoverwinning van 1946.) Laat de leerlingen via een geluidsbandje dit cruciale fragment uit de musical horen, mét de tekst erbij; geef hierbij de vraag: 'welke kenmerken van het peronisme herken je?': doorgaans levert dit eenvoudige procédé al wel een positief resultaat op. Voor de leerling vormt een stukje musical in de les bovendien een aangename afwisseling in het doorgaans saaie en voorspelbare weekritme.

Literatuur

John Barnes, *Evita* (Bruna)
Tomas Eloy Martinez, *Santa Evita* (Anthos 1996)
Alan Parker, *The making of Evita* (Harper/Collins 1996)
Abel Posse, *De passie volgens Eva* (Meulenhoff, Amsterdam 1996)

Verder steunt deze Kleioskoopbijdrage op het artikel 'Het Peronisme: een beweging met twee gezichten' van Roel Janssen, *NRC-Handelsblad* (1981), op filmrecensies in *De Volkskrant* (Peter van Bueren) en het *Brabants Dagblad* (Jos Kessels) in december 1996, op achtergrondartikelen in deze dagbladen en op de persmap bij de film.

PERON has just won a sweeping victory in the 1946 Presidential Election. This is the first public appearance by PERON and EVA since PERON's triumph.

Action takes place both inside and outside the balcony of the Casa Rosada (the Pink Palace).

Announcer

People of Argentina! Your newly elected president - Juan Peron!

Crowd

Peron! Peron!

Peron (appears on the balcony)

Argentinos! Argentinos!
We are all leaders now!
Fighting against our common enemies
Poverty
Social Injustice
Foreign domination of our industries
Reaching for our common goals
Our independence
Our dignity
Our pride
Let the world know that our great nation is awakening
And that its heart
Beats in the humble bodies
Of Juan Peron - and his wife, the first lady of Argentina,
Eva Duarte de Peron!

Crowd

Peron! Peron!

Che (in crowd)

As a mere observer of this tasteless phenomenon one has to admire the stage management
(HEAVIES moves in on CHE)
Than again, perhaps I'm more than a mere observer.

Listen to my enthusiasm gentlemen.
Peron! Peron!
(The CROWD begin to call for EVA - Evita, Evita)

Eva (appears on the balcony)

It won't be easy, you'll think it strange
When I try to explain how I feel
That I still need your love after all that I've done
You won't believe me
All you will see is a girl you once knew
Although she is dressed up to the nines
At sixes and sevens with you

I had to let it happen: I had to change
Couldn't stay all my life down at heel
Looking out of the window, staying out of the sun
So I chose freedom
Running around trying everything new
But nothing impressed me at all
I never expected it to

Don't cry for me Argentina
The truth is I never left you
All through my wild days
My mad existence
I kept my promise
Don't keep your distance

And as for fortune, and as for fame

I never invited them in
Though it seemed to the world they were all I desired
They are illusions
They're not the solutions they promised to be
The answer was here all the time
I love and hope you love me

Don't cry for me Argentina -
(EVA breaks down; the CROWD take up her tune)

Eva

Don't cry for me Argentina
The truth is I never left you
All through my wild days
My mad existence
I kept my promise
Don't keep your distance
Have I said to much? There's nothing more I can think of to say to you
But all you have to do is look at me to know that every word is true

(inside the balcony)

Just listen to that!
The voice of Argentina!
We are adored! We are loved!

Officer

Statesmanship is more than entertaining peasants

Eva

We shall see, little man

Crowd

Evita Peron! La Santa Peronista!

(EVA goes back on the balcony)

Eva

I am only a simple woman who lives to serve Peron in his noble crusade to rescue his people!
I was once as you are now!
I have taken these riches from the oligarchs only for you - for all of you!
One day you will inherit these treasures!
Descamisados! When they fire those canons, when the crowds sing of glory, it is not just for Peron, but for all of us! All of us!
(EVA goes back inside)

Aristocrats

Things have reached a pretty pass
When someone pretty lower class
Can be respected and admired -

Eva

But your despicable class is dead!
Look who they are calling for now!

KLEIOSKOOP

Harry Jansen

Boek van de maand

Ieder mens stelt zich wel eens de vraag of er orde in de aardse chaos is. Heeft ons bestaan een zin of berust onze existentie op toeval? Voor de historicus klemt dat soort vragen te meer omdat de antwoorden erop zijn visie op het verleden bepalen. Geloof in een Goddelijke Voorzienigheid, een Celestijnse belofte of het plan van een Wereldgeest levert een andere kijk op het verleden dan de mening dat wij na de big bang ontstaan zijn door een toevallige samenloop van omstandigheden. Historici en geschiedfilosofen stellen slechts zelden dit probleem in hun werk centraal, maar het speelt op de achtergrond steeds mee.

Recent zijn er twee geschiedfilosofische studies verschenen die de historicus flink met de neus op het orde-of-chaos-, het plan-of-toeval-vraagstuk drukken. Ik doel hier op het proefschrift van Ton Nijhuis, *Structuur en contingentie. Over de grenzen van het sociaal-wetenschappelijk verklaringsideaal in de Duitse geschiedschrijving* (Nijmegen, december 1995) en op Eelco Runia's *De pathologie van de veldslag* (Uitg. Meulenhoff, Amsterdam 1995). Deze boeken en met name het laatste, vereisen wat achtergrondkennis van de geschiedtheoretische ontwikkelingen van de laatste twee eeuwen vandaar dat ik deze bespreking begin met een forse inleiding.

Geschiedtheoretische opvattingen in de 19e eeuw

In de negentiende eeuw wilde de geschiedschrijver het verleden weergeven zoals het 'werkelijk geweest was'. Ranke, de grondlegger van de moderne geschiedwetenschap, verzette zich tegen de geschiedschrijving van de Verlichting waarin gebeurtenissen uit het verleden gemeten werden naar achttiende eeuwse rationaliteitsmaat. Omdat, om een voorbeeld te geven, de Middeleeuwen nog ver verwijderd waren van de achttiende eeuwse moderniteit, werden ze als 'onverlicht', als 'donker' beschouwd.

Hij wilde iedere tijd op zijn eigen mérites beoordelen. 'Jede Zeit ist unmittelbar zu Gott' was daarbij zijn adagium. Voor Ranke speelde, dat zal uit deze formulering duidelijk zijn, in zijn geschiedschrijving de bedoeling mee een glimp van de hand Gods op te vangen. Daartoe moest de historicus met zijn oordelen en vooroordelen

bescheiden op de achtergrond blijven, iets wat de achttiende eeuwers niet konden. Ranke sprak dan ook de wens uit dat hij zichzelf zoveel mogelijk wilde uitwissen om de geschiedenis te laten spreken. '*Ich wünschte, mein Selbst gleichsam aus zu löschen und nur die Dinge reden, die mächtigen Kräfte erscheinen zu lassen.*'

De invloed van Ranke is enorm geweest maar toch slaagden de meeste negentiende eeuwse historici er niet in zichzelf volledig buiten hun geschiedverhaal te houden. Liberalisme, socialisme en vooral nationalisme zijn in de meeste gevallen met dikke lagen van hun geschriften af te scheppen.

Bij het weergeven van het verleden in het licht van de vraag 'plan of toeval' kwam nog een ander probleem om de hoek kijken. Maakten de historische personen - de actoren - zelf de geschiedenis of waren zij slechts marionetten van anonieme krachten die de wereld en haar geschiedenis beheersten?

In het eerste geval was het van belang om de intenties en motieven van met name de grote mannen (slechts zelden vrouwen) in de geschiedenis op te sporen, in het tweede geval leverden alleen de wetten van de werkelijkheid afdoende verklaringen.

De meeste volgelingen van Ranke kozen voor het actorperspectief en probeerden zich in te veld in de beweegredenen van leedheren en staatslieden. In met name egodocumenten meenden ze de werkelijke verklaringen voor de gebeurtenissen van het verleden te kunnen vinden. Tegenover deze 'hermeneutici' (zij die als 'hermeneus', als tolk voor de historische actoren optraden) stonden de

positivisten die meer op zoek waren naar oorzaak-gevolg-relaties. Zij vroegen zich af waarom in 1789 het Franse volk het vorstelijk absolutisme van zich afschudde of welke gevolgen de Industriële Revolutie voor de menselijke samenleving had. Wetten en noodzakelijkheden speelden in hun geschiedvisie een grotere rol dan in het zogenaamde actor-perspectief.

De eerste helft van de 20e eeuw

In de twintigste eeuw begon een lange weg van twijfel aan de negentiende eeuwse waarden en 'waarheden'.

Een van de eerste vraagtekens plaatsten bij de objectiviteit van de historicus. Het was immers al te duidelijk dat de historicus zichzelf niet uit zijn geschiedverhaal kon wegwissen. De Engelse geschiedfilosoof Collingwood stelde dan ook onomwonden dat dat helemaal niet nodig was. Het was zijns inziens onmogelijk om het verleden te laten spreken. Het was altijd de historicus die sprak. Sterker nog het verleden was geen gegeven, geen gave, maar een opgave. De historicus moest het verleden problematiseren. De historicus moest zich afvragen in wat voor een situatie de historische actor zich bevond om te achterhalen welke motieven hij gehad had om die situatie te veranderen.

De bedoeling van Collingwood was om de vage inlevingsprocedure van de negentiende eeuwse Duitse historici te vervangen door een veel rationelere 're-enactment of past thought'. Het verleden kon niet heropgevoerd worden, zoals de negentiende eeuwse historici dachten, maar het was slechts mogelijk te 'herdenken', in de letterlijke betekenis van het woord, wat de historische actoren gedacht hadden toen ze handelden zoals ze handelden. Deze verschuiving van 'het verleden laten spreken' naar 'de historicus aan het woord laten' kan niet los gezien worden van de toenemende secularisatie. Met menselijke bescheidenheid om de hand Gods te kunnen 'ahnen' kon de twintigste eeuwse historicus niet veel meer beginnen. Toch hoefde secularisatie nog niet een keuze voor het toeval te betekenen. Ongeloof in de Goddelijke Voorzienigheid betekende nog niet acceptatie van de chaos.

De jaren zestig en zeventig

In de tweede helft van de twintigste eeuw werd de aanval op de her-

meneutiek wat zwaarder van kaliber. Met name in de jaren zestig drong het idee door onder historici dat geschiedenis net zo'n wetenschap was als de sociologie, politicologie of de culturele antropologie. Van deze wetenschappen leerden de historici structuralistische en functionalistische verklaringswijzen en kwantitatieve methoden te hanteren. Die verklaringswijzen en methoden hadden gemeen dat ze de vraag wensden te beantwoorden onder welke condities bepaalde verschijnselen zich voordeden. Het actor-perspectief viel voor een belangrijk deel in ongenade.

Hoewel de Leidse geschiedfilosoof Bertels de ervaringen van personen uit het verleden een relevant voorwerp van historisch onderzoek vond, wilde hij ze toch niet onderzoeken vanuit de intenties voor het handelen, maar vanuit de onbewuste, culturele spelregels waaraan de actoren zijns inziens onderworpen waren. In plaats van intentioneel historisch onderzoek wilde hij onderzoek naar de paradigma's of, zoals zijn Franse structuralistische profeet Foucault deze spelregels bestempelde, naar épistèmes. In deze visie had iedere historische tijd zijn culturele taboes of codes die niet overtreden mochten of konden worden. In deze optiek verschillen het 'atheïsmes' van een Rabelais (16e eeuw) of Voltaire (18e eeuw) volledig van elkaar en beiden moesten weer onderscheiden worden van een twintigste eeuwse vrijdenker. Merkwaardig is dat hierbij het adagium van 'Jede Zeit ist unmittelbar zu Gott' toch weer naar voren komt. Het objectiviteitsideaal waarin iedere tijd het zijne gegund werd, speelde onderhuids

toch nog een belangrijke rol in de sociaal-wetenschappelijke geschiedbeoefening, zonder dat het overigens de religieuze betekenis had die bij Ranke meespeelde.

In het voetspoor van structuralisme en functionalisme vierde in de jaren zestig en zeventig ook het marxisme hoogtijdagen in de geschiedschrijving. Het kende twee varianten: een structuralistische die sterk beïnvloed werd door de Franse filosoof Althusser en die de historische personae dramatisch volledig ondergeschikt maakte aan de structuren en een actionistische, vooral gericht op de geschiedenis van de arbeidersbeweging die juist verworvenheden van het proletariaat zag als resultaat van de dadendrang van die arbeidende klasse zelf. Het biografisch woordenboek van de arbeidersbeweging, met Ger Harmsen en Bob Reinalda als grote promotoren, is hier de exponent van.

De jaren tachtig

Naast en soms binnen de sociaal-wetenschappelijke vormen van geschiedbeoefening herleeft aan het eind van de jaren zeventig de cultuurgeschiedenis. Peter Burke met zijn belangstelling voor élite- en volkscultuur, Carlo Ginzburg met zijn analyse van de denkwereld van een zestiende eeuwse molenaar en Nathalie Zemon Davies die het curieuze geval van een zestiende eeuwse dubbelganger onderzocht, vormden hier de stoot tot vernieuwing. Tegenover de 'grote verhalen' van de leden van de Franse 'Annales'-school en van de marxisten wilden zij micro-geschiedenissen waarin de denk- en leefwerelden van 'gewone' mensen beschreven werden.

Geweldige steun ondervonden deze cultuurhistorici van een nieuwe richting in de geschiedfilosofie: het narrativisme. Deze stroming kenmerkte zich door een rigoreuze afwijzing van de gedachte dat geschiedenis net als de sociologie of politicologie een sociale wetenschap was. De historicus diende niet aan de hand van tabellen en grafieken een anachronistische analyse van het verleden te geven, maar hij moest een enthousiasmerend geschiedverhaal vertellen. Zo'n verhaal was dan weliswaar een subjectieve interpretatie, maar fraai gestileerd proza kon het verleden meer tot leven brengen dan de dorre cijfers van de maatschappijhistorici.

Eelco Runia

*De pathologie
van de veldslag*

Geschiedenis en
geschiedschrijving
in Tolstoj's
Oorlog en vrede

28

De Groningse geschiedfilosoof Ankersmit werd met zijn taal filosofische verdediging van het narrativisme in Nederland de voortrekker van deze nieuwe stroming. Tegenover materialistische concepten als produktiekrachten en produktieverhoudingen, zoals de marxisten die hanteerden, plaatste hij de historische *begrippen* als renaissance, constitutionele monarchie en Industriële Revolutie. Deze termen vormden het geschiedkundig gereedschap bij uitstek, aldus Ankersmit.

In ons land minder bekend, maar voor mijn analyse zeker zo belangrijk is de Franse vertegenwoordiger van het narrativisme: Paul Ricoeur. Hij verdedigde het historische verhaal niet zozeer aan de hand van de historische begrippen, maar meer met behulp van het fenomeen van de 'intrige'. Zoals ieder verhaal diende ook het geschiedverhaal een 'plot' te hebben. In het geschiedverhaal kreeg de intrige zelfs een bijzondere betekenis. De geschiedwetenschap houdt zich meer dan iedere andere discipline bezig met de categorie tijd. Die tijd kan zichtbaar gemaakt worden in chronologieën of tijdbalken. Fraai is dat niet want deze instrumenten leiden meer tot annalen en kronieken dan tot volledige

geschiedverhalen. De intrige kent echter een begin, een midden en een eind en daarin openbaart zich ook de tijdsdimensie. De historicus houdt zich immers bezig met de opkomst, bloei en ondergang van staten, steden, klassen, naties en culturen en dat is een 'intrigerende' bezigheid. Een bezigheid die niet alleen tijdrovend maar ook tijdopenbarend is. Om die intrige zo goed mogelijk boven water te krijgen waren voor Ricoeur alle verklarmiddelen geoorloofd. Hij verdedigde een pluriform verklarmodel waarin hermeneutisch-actionistische motieven even legitiem waren als wetmatig-causale verklaringen, waarin oorzaak-gevolg-relaties naar voren geschoven werden. Zo werd de geschiedbeoefening bevrijd van een vervelend ambivalent keurslijf.

De jaren negentig

Aan het eind van de jaren tachtig raakt het narrativisme plotseling toch wat in diskrediet. Onder invloed van het postmodernisme verklaarde men eerst de 'grote' verhalen voor dood en in het begin van de jaren negentig lijken ook de 'kleine' verhalen er aan te moeten geloven. Ankersmit en Tollebeek ontdekken ineens de historische sensatie en bekeren zich snel tot een nieuw soort realisme. Wat betekent die 'historische sensatie'? Getroffen door de opgezette papegaai van Flaubert of de kroontjespen van Trotski openbaart zich het verleden in een sublieme flits aan de daarvoor bevattelijke toeschouwer. Voor de historicus doet zich dit gevoel regelmatig voor als hij in het archief de directe sporen van het verleden in zijn handen houdt.

De historische sensatie is voor lieden als Ankersmit en Tollebeek eigenlijk de enige legitimatie om zich met het verleden bezig te houden. Zoals in de jaren tachtig van de vorige eeuw in literaire kring de leus van het 'l'art pour l'art' opklonk, zo klinkt in de jaren negentig van deze eeuw in geschiedfilosofische kring het 'l'histoire pour l'histoire' op. Het opsporen van de histori-

sche wortels van actuele problemen als de drijfveer van de historicus is hodiecentrisme (niet het verleden maar het heden staat in het centrum van de historische belangstelling) en leidt tot anachronisme en voor de 'ware' geschiedbeoefening zijn dat doodzondige zaken. De 'echte' historicus houdt zich met geschiedenis bezig 'om des verledens wil zelve' om bevrediging van de historische sensatie.

De historische sensatie stelde eigenlijk niet alleen het (filosofisch) idealisme ter discussie in welke vorm dan ook, maar vooral ook de vraag naar plan of toeval. Waren er in de geschiedenis wel rode draden te trekken? Rode draden betekenen immers causale, intentionele of narratieve verbanden en die veronderstellen dat de werkelijkheid in het verleden een patroon of structuur bezit. Maar bezat de werkelijkheid van het verleden wel zoiets? De vraag naar het toeval in de geschiedenis kwam plotseling weer hoog op de geschiedfilosofische agenda te staan. Men sprak wel van 'toeval' maar gebruikte toch liever de wat sjiekere term 'contingentie'.

Nijhuis

Nijhuis hecht in zijn boek zoveel waarde aan die contingentie omdat die, zijns inziens, een nieuwe kijk oplevert op historische gebeurtenissen. In die gebeurtenissen signaleert hij niet alleen standen van zaken maar ook handelende personen. In hun daden hebben die personen keuzemogelijkheden want als hun handelingen volledig gedetermineerd zouden zijn, zouden ze hun karakter van interessant onderzoeksubject verliezen. Alleen bovenpersoonlijke structuren en processen zouden dan nog onderzoek waard zijn, want daar zijn de uiteindelijke impulsen voor het handelen van de historische personen te vinden. Keuzemogelijkheden, kiezen betekent vrijheid, aandacht voor het onverwachte, voor het mogelijke tegenover het gedetermineerde en daar kunnen de 'gewone' historici met hun aandacht voor patronen en 'plots' maar moeilijk mee uit de voeten, aldus Nijhuis.

Hoe nieuw is eigenlijk dit contingentiedenken? Toen ik in het begin van de jaren zeventig in Utrecht studeerde, hamerde Boogman al bij voortdurend op het possibilisme als noodzakelijke tegenhanger van het determinisme en structuralisme. Volgens Boogman

moest de historicus niet alleen weergeven wat er werkelijk gebeurd was, maar in dat gebeurde ook laten zien welke andere ontwikkelingsmogelijkheden er geweest waren. De vraag of de 'Vormärz' in Duitsland op een al dan niet geslaagde revolutie of op helemaal geen revolutie in 1848 moest uitlopen was ons toen al volledig vertrouwd.

Boogman zelf kwam voor 1848 in Nederland tot een voor mij nog steeds interessante visie dat de grondwet van dat jaar eigenlijk het werk was van één man, Thorbecke. De angst van koning Willem II dat enige relletjes op de Dam een Nederlandse revolutie zouden inluiden, leidde bij deze conservatief op de troon tot zijn in-één-nacht-bliksem-flits-bekering (het onverwachte) tot het liberalisme en zijn keuze voor de radicaal Thorbecke als grondwetsvormer. Vóór 1848 - en dat was vooral Boogmans stelling - wees niets erop dat in 1848 de grondslagen gelegd zouden worden voor een constitutioneel modern Nederland. Daarmee had de vaderlandse geschiedenis een totaal ander verloop kunnen hebben dan ze in feite nam. De grondwet van 1848 was het resultaat van een min of meer toevallige samenloop van omstandigheden.

Nijhuis' denkbeelden over het contingente wijken mijns inziens weinig af van dit possibilisme uit de jaren zestig en zeventig.

In het contingentievraagstuk kende Boogman een aantal illustere voorgangers. Aan het eind van de vorige eeuw maakte Weber de contingentie eigenlijk tot grondslag van zijn wetenschappelijke werkwijze. Voor hem was de werkelijkheid in die zin chaotisch dat ze voortdurend in beweging was. Het onderzoeken van die werkelijkheid was alleen mogelijk door uitsneden in de chaos te maken en deze te exploreren op causale en intentionele verbanden. Die uitsneden noemde hij 'Sinnzusammenhänge' en hij realiseerde zich dat binnen zo'n 'Sinnzusammenhang' veel verbanden mogelijk waren. Processen met eenzelfde uitkomst konden heel verschillende oorzaken hebben en omgekeerd overeenkomstige verschijnselen konden heel verschillende gevolgen hebben.

En dat is nu juist wat Nijhuis met zijn proefschrift wil laten zien. Zijn contingentie-denken wijst een één-op-één-relatie tussen oorzaak en gevolg af en dat is terecht. Hij vergeet echter dat

dat niet nieuw is en reeds jarenlang volledig is ingebakken in de onderzoeksrecepten van historici.

Runia

Fundamenteel is de aanval van Eelco Runia op de traditionele historiografie. Hij plaatst de lezer terug in het hart van de negentiende eeuwse verhalende geschiedschrijving. Dat doet hij door middel van een analyse van het oeuvre van Tolstoj, met name van diens grote werk *Oorlog en vrede*. In dat epos onderkent hij drie lagen: de literaire laag van een historische roman, de historische laag van een 'waarachtige' weergave van de strijd tussen de Franse keizer Napoleon en de Russische Tsaar Alexander en tenslotte een geschiedfilosofische laag.

Om deze laatste laag gaat het Runia.

Geschiedfilosofisch gezien heeft Tolstoj fundamentele kritiek op de geschiedschrijving van zijn tijd.

- In de opvatting van Tolstoj en Runia is Ranke's adagium 'Wie es eigentlich gewesen' vals omdat Ranke niet de werkelijkheid toonde, maar de in verhaalvorm toonbare werkelijkheid, de werkelijkheid zoals het geschiedverhaal die representeerde. Kenmerkend voor het verhaal is dat het een plot heeft met een begin, een midden en een slot. Maar de werkelijkheid heeft geen aanvang, middenstuk en besluit en dus ook geen intrige. Historische gebeurtenissen zijn geen wegwijzers, waaraan zowel het achterliggende pad als de route naar de horizon afgelezen worden. De werkelijkheid zelf is niet 'intrigerend', maar 'toevallig'.

- Een tweede gezichtspunt van Ranke dat volgens Runia door Tolstoj onder vuur wordt genomen is het wegcijferingsverlangen. Ranke wilde zichzelf zoveel mogelijk uit het geschiedverhaal wegwissen en het verleden zelf laten spreken. Tolstoj wil zichzelf niet wegcijferen, maar juist de geschiedenis gebruiken voor een gigantisch proces van zelfexploratie. Het gaat er niet om als geschiedschrijver uit het verhaal te verdwijnen om de (toonbare en intrigerende) feiten te laten spreken, maar om de traumatische gebeurtenissen in hun toevallige en daarmee zinloze gedaante onder ogen te durven zien.

- Een derde punt. Voor Tolstoj en de negentiende eeuwse historici dient er een diepgaande overeenkomst te zijn

tussen de geschiedenis als werkelijkheid van het verleden ('res gestae') en de geschiedenis als vertoog over het verleden ('historia rerum gestarum').

Op zich is dat niet opmerkelijk want de andere negentiende eeuwse historici zagen dat ook zo. In hun weergave van het verleden stelden ze zich op gelijke hoogte met de door hen beschreven staatslieden, generaals en andere grote mannen. De generaals zijn als actor geneigd overwinningen in veldslagen toe te schrijven aan door hen ontworpen plannen en nederlagen aan een onontkoombaar lot. Historici schrijven diezelfde overwinningen toe aan de bewuste intenties van de generaals en de nederlagen aan het door henzelf als historici uitgedachte plot. Veldslagen worden zo historische gebeurtenissen bij uitstek want ze zijn paradigmatisch voor de geschiedschrijving als geheel.

- Voor Tolstoj zijn ze dat ook, maar om een geheel andere reden. Ik kom daarmee bij een vierde punt. Tolstoj stelt zich in de plaats van de gewone soldaat of cadet. Deze ervaart de veldslag volledig anders dan de legeraanvoerder. Hij ziet geen plot, maar slechts toeval. In Tolstoj's ogen hebben overwinning en verlies niets met een plot te maken, maar louter met samenlopen van omstandigheden. De historicus heeft volgens Tolstoj en ook volgens Runia de taak de geschiedenis te laten zien zoals de werkelijke combattant de veldslag ervaart: als chaos. In de veldslag houdt de dood huis zonder aanzien des persoons, zo dient ook geschiedenis geschreven te worden. Tolstoj verbindt aan de belangrijke rol die het toeval in de veldslag en in de geschiedenis speelt een merkwaardige conclusie: zowel in de strijd zelf als in de geschiedschrijving betekent contingentie: vrijheid.

Toeval en vrijheid lijken voor Tolstoj en Runia twee uitermate belangrijke geschiedfilosofische categorieën. Ze vormen tweelingbegrippen omdat tegenover toeval noodzaak staat en noodzaak impliceert onvrijheid, dwang. Toeval lijkt dan vrijheid te impliceren en voor een aantal negentiende eeuwse filosofen was dat inderdaad een heel voor de hand liggende implicatie. Vanwaar die gedachte? De oorsprong ervan moet gezocht worden bij de grote Duitse filosoof: Georg Friedrich Wilhelm Hegel. Of liever in de oppositie tegenover zijn alom presente denkbeelden. Hegels ideeën bepaalden heel

de negentiende eeuw door het denken van allerlei wetenschappers, zowel dat van zijn voor- als dat van zijn tegenstanders.

Hegel hanteerde een intrigerende geschiedfilosofie waarin de Rede het toeval uitschakelt, (echter zonder haar complement de noodzaak in huis te halen). In de gang van de Rede door de wereldgeschiedenis wordt de intrige achter toeval en dood zichtbaar.

'De filosofische benadering van de geschiedenis heeft geen ander doel dan eliminatie van het toeval', schreef hij in *Die Vernunft in der Geschichte*.

Voor Hegel is de geschiedschrijving niets anders dan een gesecculariseerde theodicee.

Hegel en de theodicee

Eeuwenlang hebben christelijke theologen en schriftgeleerden zich het hoofd gebroken over de vraag waar toch de ellende in de wereld vandaan komt gegeven de oneindige goedheid en almacht van de Schepper.

Het antwoord was tweeledig: enerzijds straf voor de mensheid vanwege het eten van de appel en anderzijds de Goddelijke Voorzienigheid die steeds weer het kwade uiteindelijk ten goede zal keren. Het tweede deel van het antwoord is bekend geworden onder de naam van 'theodicee' en deze 'rechtvaardiging van God' werd gerekend tot een van de ondoorgrondelijkheden van het geloof. Geloofsmysteriën waren er genoeg vandaar dat in het christendom dit geheim er nog wel bij kon.

Een dergelijk geheim verleende bovendien aan de geschiedenis een schitterende intrige.

Toen met name door toedoen van de Verlichting de persoonlijke God, de God van Abraham, Izaak en Jacob vervangen werd door de Wereldrede drong een gesecculariseerde theodicee zich met alle kracht op. Als God zich niet meer met Zijn schepping bemoeide wat was dan de zin van het kwaad? Hegel loste het probleem op door in zijn geschiedfilosofische studies *Die Vernunft in der Geschichte* een nieuwe filosofische categorie te introduceren en wel 'de list van de rede'. Deze List der Vernunft zorgde ervoor dat, weliswaar door het leed van de wereld ontrokken aan het menselijk oog, de rede toch het pad naar de vrijheid bleef bewandelen.

Wat het menselijk oog niet kon, kon de geschiedbeoefening wel. In de geschiedenis kon de weg van de Wereldrede,

door de ellende van oorlog en geweld heen, zichtbaar gemaakt worden. En omdat de rede voortschreed op het pad van de vrijheid betekende deze progressie uiteindelijk ook bevrijding van het individu.

Zo kan men Hegels geschiedfilosofie beschouwen als een therapie tegen persoonlijk en collectief ongeluk. Hegel begreep daarbij donders goed dat in zo'n therapie voor het toeval geen plaats was.

Tolstoj en Runia

De geschiedfilosofie van Tolstoj is in een aantal opzichten de tegenpool van die van Hegel. Die filosofie is niet intrigerend, maar gebaseerd op contingentie en individualisme. Niet inzicht in de bevrijdende werking van de 'Gang Gottes in der Welt' maar het 'ongeevenaarde vermogen de dood in het gezicht te staren' (223) leidt tot ware menselijke vrijheid, zo stelt Tolstoj. Tegenover een in een gemeenschap ingebedde en historische vrijheidsconceptie plaatst hij een ahistorische, want op contingentie gebaseerde, en individualistische vrijheidsopvatting. Niet in verdoezeling van het leed, maar in de confrontatie ermee schuilt de therapeutische werking van de geschiedenis, aldus Runia.

Tolstoj en Runia zijn te prijzen dat ze bij de Hegeliaanse en Rankeaanse trekjes in de geschiedschrijving hun kritische kanttekeningen plaatsden. Maar Runia heeft zijn boek niet alleen geschreven als een receptuur voor een 'historische' therapie, maar ook als een alternatieve vorm van geschiedfilosofie. Hij wil historici en geschiedtheoretici op een andere manier naar historische kennis laten kijken. Niet voor niets schuift hij naast het lijden ook de contingentie als belangrijk element in de pathologie van de veldslag naar voren.

Het is juist op zijn alternatieve denkbeelden ten aanzien van de functie of de betekenis van historische kennis waar hij uiteindelijk door historici en geschiedfilosofen op afgerekend mag worden.

De vraag rijst dan of occupatie met het verleden terwille van zelfexploratie geschiedbeoefening genoemd kan worden. Sterker nog: is 're-enactment of past experience' überhaupt mogelijk? Om met die laatste vraag te beginnen. Collingwood achtte alleen het herdenken van het gedachte in het verleden mogelijk. 'Hervoeelen' beschouwde hij als onzin.

Collingwoods 'rethinking of past thought' is na hem door velen zwaar onder vuur genomen. Met name Dray, de analytische 'hermeneut' bij uitstek, achtte 'herdenken' onmogelijk. Over zoiets als 'hervoeelen' lijkt mij onder geschiedfilosofen nauwelijks misverstand mogelijk: het is nog grotere onzin dan het 'herdenken'. Dit betekent dat een directe benadering van het verleden in de vorm van de historische sensatie, ook in de vorm van sensatie van het lijden volledig onmogelijk is. Historische feiten zijn niet direct benaderbaar, het zijn altijd constructies en als zodanig ingebed in fictie. Van toeval kan iets dergelijks gezegd worden. Het toeval kan slechts bestaan bij de gratie van zin. Geschiedschrijving zonder zingeving bestaat niet. Ieder geschiedverhaal vereist een plot. Geschiedschrijving zonder intrige geeft de chaotische werkelijkheid niet beter weer, dan geschiedschrijving met een intrige. Sterker nog: geschiedschrijving zonder plot is gewoon slechte geschiedschrijving.

Tolstoj meende dat de veldslag exemplarisch was voor de chaos die in de geschiedenis heerste. Keizers, maarschalken en generaals menen wel dat ze de overwinning aan hun strategische genialiteit danken, maar in feite wordt overwinning en nederlaag louter bepaald door het toeval. Niet het procesmatige of intrigerende maar het toevallige is waard begrepen te worden. Daarin openbaart zich ook de menselijke vrijheid. Om het contingent-traumatische van de veldslag onder ogen te kunnen zien heeft de mens de geschiedbeoefening nodig. De geschiedbeoefening wordt zo een gigantische poging tot zelfexploratie. Niet jezelf uitwissen maar zelfarticulatie door historische feiten betekenis te verlenen en daardoor zelf meer betekenis te krijgen dient, volgens Tolstoj, het doel van de geschiedschrijving te zijn. (222)

Runia vertoont verbazingwekkend weinig kritiek op Tolstoj's benadering van de geschiedwetenschap. Integendeel: hij onderschrijft eigenlijk diens standpunt. Al in het begin van zijn boek maakt Runia dit onomwonden duidelijk: *'Hoe kan men de omvang van de catastrofe die de Joden in de Tweede Wereldoorlog trof, beschrijven zonder op papier iets te doen wat - heel in de verte, maar toch - overeenkomt met wat de nazi's in werkelijkheid deden: voorbijgaan aan het individuele lijden?'* (19)

Ook voor Runia dient de geschiedschrijving niet intrigerend of verhalend te zijn, maar dient, met een variant op Collingwood, een 're-enactment of past experience' te geven. De verhalen- de geschiedschrijving onderwerpt het contingente en traumatische door het een plaats te geven in een voorgeschiedenis of een afloop. Sinds Auschwitz is zo'n opname in intriges niet meer mogelijk. Auschwitz heeft namelijk geen begin en geen ontknoping, Auschwitz confronteert ons met het absurd-toevallige, Auschwitz demasqueert de historische intrige en dwingt ons tot zelfonderzoek.

In het voorafgaande heb ik gesteld dat met de aandacht voor de historische sensatie en voor het contingente afscheid van het narrativisme plaats vond en er een nieuw soort realisme opdook. Runia bevestigt deze gedachte: 'De grote vlucht die de "narrativistische" (...) benadering heeft genomen, heeft tot gevolg gehad dat de nadruk is komen te liggen op de "talige" kant van de geschiedschrijving - ten detrimente van haar "feitelijke" kant.' (18)

Op het eerste gezicht lijkt Runia's 'ervaringsrealisme' uitermate sympathiek. Hij vraagt de volle aandacht voor het lijden in de geschiedenis en verlangt medelijden.

Runia is geen historicus van professie, maar verbonden aan het Rotterdams Universitair Huisartsen Instituut en heeft een publicatie op het terrein van de psychotherapie op zijn naam staan. Licht hier misschien een verklaring voor zijn interesse in het grote leed van de mensheid?

Hoe zuiver zijn de motieven van een mens? Zonder iets af te willen doen aan Runia's goede bedoelingen schuilt er toch een addertje onder zijn contingente gras. Ik kan me namelijk niet aan de indruk onttrekken dat er ook een uitermate ambitieus aspect aan zijn boek zit. In het voetspoor van Tolstoj wil Runia zowel de geschiedwetenschap als de geschiedfilosofie een, in dubbel opzicht, gevoelige tik uitdelen. *De pathologie van de veldslag* heeft mijns inziens ook tot doel aan de bestaande geschiedschrijving een ziektebeeld toe te schrijven. Die ziekte is mentaal van aard en kan het beste gedefinieerd worden als 'verdringing'. Door het lijden een plaats te geven in een sequentie van gebeurtenissen en dat proces een naam te geven en de intrige ervan op te sporen wordt het

leed getrivialiseerd, zo redeneert Runia (in het voetspoor van Tolstoj). Door het lijden beheersbaar te maken wordt het van zijn pijn ontdaan.

Runia acht een dergelijke geschiedbenadering uit den boze.

Is het vreemd te veronderstellen dat Runia in zijn proefschrift probeert een 'sweeping statement' ten aanzien van de bestaande geschiedschrijving af te geven? In één veeg wil hij de geschiedwetenschap als ziekelijk diagnosticeren en via de toevalspannee genezen van haar verhalende kwalen. Komt hier niet een al te sterke hang naar het 'geniale' om de hoek kijken?

In het voorwoord wordt deze gedachte bevestigd. Runia stelt daar: 'Ik wilde dingen zeggen die zo "radicaal" waren dat de lezer af en toe verzucht dat hij "daar nog nooit was opgekomen", en zo "natuurlijk" dat hij de indruk krijgt dat hij er, met wat meer vrije tijd, makkelijk op had kunnen komen'. (10)

Ik moet het eerlijk toegeven dat ik in het licht van deze uitspraak aan Runia's eerder gemelde nobele doel begon te twifelen. Wordt een pleidooi voor de erkenning van het lijden niet teniet gedaan door de behoefte van de auteur een zonnevlucht als Ikarus te maken? Betekent dit niet dat Auschwitz en al het lijden in de geschiedenis gebruikt wordt ter articulatie van een 'umwerfend' nieuwe geschiedvisie? Is dat niet erger dan 'het draaglijk maken van het verleden'? In hoeverre is trouwens zo'n radicale geschiedvisie poneren ook niet veel gemakkelijker dan haar in concreto uit te werken?

Conclusie

Wat ik in deze bespreking heb willen laten zien is dat Tolstoj en in zijn voetspoor Runia niet zozeer opponeerden tegen de negentiende eeuwse geschiedschrijving of tegen de geschiedschrijving in zijn geheel, maar vooral tegen de Hegeliaanse aspecten ervan.

Dat is noch nieuw, noch van groot belang vanuit een geschiedfilosofisch standpunt. Dat is niet van belang omdat er maar weinig historici zijn die in de geschiedenis een alomvattend plan van een metafysisch wezen zullen zoeken. Maar met de val van het wereldhistorische plot, behoeft de beperkte intrige van het geschiedverhaal toch niet overboord! Noodzaak, plot of plan maakt de mens afhankelijk, maar doen chaos en toeval dat niet in

Gebruikte literatuur:

C.P. Bertels, *Geschiedenis tussen structuur en evenement* (Amsterdam 1973) en M. Foucault, *Les mots et les choses; une archéologie des sciences humaines* (Parijs 1966)

P. Burke, *Popular culture in early modern Europe* (Londen 1978). Er is ook een nederlandse vertaling: idem, *Volkscultuur en elitecultuur in Europa 1500-1800* (Amsterdam 1990)

C. Ginzburg, *De kaas en de wormen. Het wereldbeeld van een zeventiende eeuwse molenaar* (Amsterdam 1982)

N. Zemon Davies, *The return of Martin Guerre* (Cambridge Mass. 1983) Over de belevenissen van Martin Guerre schreef Theun de Vries de novelle *De soldaat die terugkeerde*.

J. Tollebeek, T. Verschaffel, *De vreugden van Houssaye. Apologie van de historische interesse* (Amsterdam 1992), F.R. Ankersmit, *De historische ervaring* (Groningen 1993).

M. Weber, *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre* (Tübingen 1973 4e dr.) onder andere 180 en 213-214.

G.W.F. Hegel, *Die Vernunft in der Geschichte: Einleitung in der Philosophie der Weltgeschichte* (ed Hoffmeister 1963⁵)

G.W.F. Hegel, *Grundlinien der Philosophie des Rechts* (Suhrkamp-ed. Frankfurt a.M. 1970)

nog veel erger mate? Een plot valt misschien nog te achterhalen en men kan er, als met de wetten van de zwaartekracht, zijn voordeel mee doen, maar tegen het toeval is geen enkel kruid gewassen.

Als alles in de geschiedenis toeval is, is er even weinig vrijheid dan als alles gedetermineerd is. Bovendien: de veronderstelling dat er plots in de geschiedenis te ontdekken of te construeren vallen, levert voor de historicus een schitterende rechtvaardiging om er naar op zoek te gaan; het contingentie-denken levert zo'n alibi niet.

Boeken

ZOJUIST VERSCHENEN

'Elke cultuur kent haar eigen paradijs, dat verspeeld is door een daad van hoogmoed'. Maar hoe vindt men dat paradijs terug? Die vraag hield vooral de middeleeuwse schrijvers bezig. Ze zochten een wereld waarin er genoeg voedsel was, de zon altijd scheen en alles van iedereen was. Op zoek dus naar Luilekkerland, dat toen Cocagne werd genoemd. In *Dromen van Cocagne* laat Herman Pleij zien hoe de middeleeuwen fantaseerden over het volmaakte leven. (Prometheus, 544 blz., f55,-, ISBN: 90 5333 560 9)

'Vrouwen zijn een bron van genot en dus de oorzaak van zedelijk bederf. De ideale vrouw is onderworpen, bereidwillig en vanzelfsprekend vruchtbaar.' Althans, zo werd de vrouw volgens de Franse historicus Georges Duby in de twaalfde eeuw beschouwd. In *Edelvrouwen* beschrijft hij het leven van vrouwen in die tijd: niet alleen beroemde vrouwen als koningin Eleonora, maar ook echtgenotes die het huishouden deden en hun kinderen opvoedden. (Bert Bakker, 415 blz., f49,90, ISBN: 90 351 1818 9)

Historicus en arabist Bernard Lewis heeft een geschiedenis geschreven van het Midden-Oosten. Hij beschrijft 2000 jaar culturele en politieke ontwikkelingen, met onder meer als thema's: de invloed van de islamitische godsdienst en rechtspraak, de groei van het christendom, de diversiteit van de handel en de intellectuele en artistieke elites. (Forum, 422 blz., f59,90, ISBN: 90 225 2029 3)

Over de *Geschiedenis van de mensenrechten* is nog niet veel bekend. Eigenlijk is dat vreemd. Eind twintigste eeuw zijn de mensenrechten onlosmakelijk verbonden met onze politieke cultuur. Tweehonderd jaar geleden werden ze door de Franse legers over Europa verspreid. Onder redactie van M. Kuitenbrouwer en M. Leenders hebben wetenschappers uit verschillende disciplines het onderwerp belicht: wat zijn mensenrechten eigenlijk, hoe hebben ze zich in Europa ontwikkeld en hoe ging dat in Nederland? (Verloren, 312 blz., f49,-, ISBN: 90 6550 522 9)

'Journalisten doen hun werk niet goed. In plaats van op te schrijven wat voorlichters en regeringsfunctionarissen zeggen, zouden ze met gewone mensen moeten praten.' Die boodschap had de Amerikaanse journalist Robert D. Kaplan bij de presentatie van z'n nieuwste boek, *Reis naar het einde der aarde*. Zijn gesprekken met de bevolking in Afrika en Azië leveren inderdaad originele standpunten op. Een van z'n conclusies: nationale staten zullen plaats maken voor eenheden die gebaseerd zijn op veel oudere, etnische verwantschappen. (Het Spectrum, 479 blz., f49,90, ISBN: 90 274 5186 9)

Robert D. Kaplan
**Reis naar de einden
der aarde**

Als de aarde plat zou zijn, zou de Kaukasus aan de rand liggen. Over de bewoners van het bergachtige gebied is nauwelijks iets bekend. Af en toe komen ze in het nieuws door een bloedige burgeroorlog of een verwoestende aardbeving. Journalist Charles van der Leeuw reisde enkele jaren in het gebied. Met behulp van ooggetuigenverslagen en historische informatie schetst hij een beeld van Georgië, Azerbeidzjan en Armenië: *Storm over de Kaukasus*. (Babylon de Geus, 272 blz., f39,90, ISBN: 90 6222 320 6)

Hugo van Win dook als joodse jongen in de oorlog onder. Niet in Nederland, maar in Berlijn. In *Een jood in nazi-Berlijn* vertelt Van Win z'n opvallende oorlogsverhaal: hoe hij via een massale deportatie van personeel en patiënten van een joodse psychiatrische instelling terecht kwam in het machtscentrum van het Derde Rijk. (A.W. Bruna, 240 blz., f29,90, ISBN: 90 2298321 8)

Tot slot: Uitgeverij Scheffers heeft twee populaire boeken over Nederland in een goedkope herdruk uitgegeven: *Nassau en Oranje in de Nederlandse geschiedenis* onder redactie van Coen Tamse (444 blz., f24,90, ISBN: 90 5546 401 5) en *Levend Verleden* van prof. H.P.H. Jansen (362 blz., f24,90, ISBN 90 5546 407 4).

Ruud Slotboom

EEN ERFLATER

Ronald Prud'homme van Reine, *Rechterhand van Nederland. Biografie van Michiel Adriaenszoon de Ruyter* (De Arbeiderspers, Amsterdam 1966) 406 blz., prijs f65,-.

Michiel Adriaenszoon de Ruyter, voor velen een vaderlandse megaheld uit oudejongensboeken, is terug van weggeweest. In 1976 het herdenkingsjaar van

Bestevaers sterfdag distantieerde minister-president den Uyl zich nog van de plechtigheid waarbij het marineschip De Ruyter te water werd gelaten, en de ingebruikneming in 1972 van een nieuw 100 gulden biljet met zijn beeltenis erop was meer toeval dan beleid geweest. En ook de sobere herdenking in de Nieuwe Kerk en een obligaat congres in Den Helder maakten van 1976 geen algemeen tot de verbeelding sprekend herdenkingsjaar. Twintig jaar eerder was dat, bij de herdenking van zijn driehondervijftigste geboortjaar nog heel anders geweest.

Nu, in de jaren 90, is het herdenken weer onder ons. Gretige publieks- en overheidsinstellingen hebben zich er met een ijver die past bij de moderne communicatiemaatschappij op gestort. Prud'homme van Reines boek is niettemin geen populair gelegenheidswerkje geworden. Al heeft hij een open oog voor de ups en downs van het nachleben van zijn held, hij beoogt een degelijke en serieuze biografie te bieden. Geen rare ambitie voor een historicus want in deze eeuw werd zo'n ambitieuze poging alleen ondernomen door de leidse hoogleraar Blok, in 1928. Diens boek was overigens niet het zoveelste uit de rij. Nauwkeuriger gezegd: het was het tweede. De eerste - direct al enorm uitgebreide - biografie verscheen van de hand van Gerard Brand in 1687. Dit laatste werk werd door velen gezien als een soort Bijbel, goed voor commentaar, maar niet voor herziening en verbetering. Bloks biografie geldt nu als conventioneel, volumineus en ook verouderd, want sindsdien zijn er wel allerlei deelstudies over onze held en diens wapenfeiten verschenen.

Prud'homme's ambitie was om met zijn boek aan de hand van nieuw bronnenonderzoek nieuwe vragen te stellen en nieuwe antwoorden te vinden. Was De Ruyter werkelijk Brands vrome vlootvoogd, hoe was zijn relatie tot De Witt, was hij een vernieuwend zeetacticus, een charismatisch leider, hoe was zijn privé-leven, hoe stond het met de persoonlijke financiën van bestevaer? De antwoorden op deze vragen komen na bladzijde 342 in de 'Epiloog en conclusie' aan bod. Het traditionele De Ruyter beeld wordt dan inderdaad duidelijk gerelativeerd en genuanceerd.

Voordat het zover is heeft de lezer De Ruyters leven verdeeld over 10 hoofdstukken moeten volgen. Het is een erg lang verhaal. De tocht langs de Ruyters levenspad blijkt minder spannend dan iemand met jeugdherinneringen aan De Ruyter, bijvoorbeeld ontleend aan de onvolprezen 'Oud Goud' kinderboekenserie, zou denken. Dat heeft ook te maken met de manier waarop het verhaal is verteld. Misschien heeft de biograaf, in zijn streven om niet te mystificeren en zijn held 'in onbezodelde eer' te laten blinken,

zich toch te strak beperkt tot een stijl met korte beschrijvende en constaterende zinnen die maken dat het levensverhaal van 'de man met zout in zijn bloed' niet echt wil loskomen.

Een aantal keren slaagt Prud'homme er duidelijk wél goed in om een zekere sfeer te scheppen zoals in zijn beschrijving van de oploop van een woeste volksmassa voor het huis van de admiraal, die toen nog op zee was, in 1672. De oproerkraaiers daagden buurman en familielid Wessel Smit die zich bovenop de stoep had geposteerd om het huis en De Ruyters bibberende Anna van Gelder te beschermen uit met kreten als 'Gij dikke schelm, komt van de stoep, men zal U op zijn Jan de Wits handelen'. Uiteindelijk kwam het tot een veldslag 'die nog het meeste moet hebben weggehad van de twintigste eeuwse krakersrellen'. Alle commotie, veroorzaakt door de onrust na de executie van de De Witten, eindigde tenslotte - bij wijze van laatste oprisping - met een in de kiem gesmoorde aanslag op het leven van de admiraal door een naamloos indringer 'met een bol brood en een groot mes in de hand' die, net op tijd, door een dienstbode met een welgemikt trapje werd verjaagd.

Heel anders leest het einde van de admiraal, door de Staten met een veel te zwakke vloot tegen de Spanjaarden uitgezonden: 'De Ruyter stond omstreeks half vijf op het 'zonnedek' van De Eendracht bevelen uit te delen. Achtenvijftig jaar voer hij nu op zee... Dit was de achtste grote zeeslag waarin hij het opperbevel voerde. Misschien dacht hij nog eens terug aan de eerste zeeslag die hij streed tegen de Spanjaarden in 1641, precies 35 jaar geleden. Om zich heen zag De Ruyter de besneeuwde toppen van de bergen en de vulkaan De Etna. De winter van zijn leven was bijna aangebroken. Hij had de afgelopen maanden diverse vulkanen gezien 'die in 't gemeen grote brant van haar geven'. Voor de zoveelste maal braakten de vijandige kanonnen vurige kogels. Plotseling tuimelde de oude 'Bestevaer' vanaf zijn hoge positie twee meter naar beneden en kwam hij terecht op het opperdek. Een kanonskogel had het voorste deel van zijn linkervoet weggenomen en daarna de beide pijpen van het rechterbeen een handbreed boven de enkels verbrijzeld....'.

De zeeheld zou op kosten van de staat begraven worden in, zoals gebruikelijk was, een praalgraf. Typerend slot: het zou nog jaren duren voordat de familie en de admiraliteit de voorgeschoten rekeningen terugbetaald kregen.

De biografie, niet alleen de tweede, maar ongetwijfeld ook de laatste die deze eeuw werd geschreven, is mooi uitgegeven en geïllustreerd met een fotokatern met veel klein afgedrukte portretten, memorabilia en zeeslagen.

Kees Bogaerts

CULTURFILOSOFIE

H.W. von der Dunk, *Elke tijd is overgangstijd. Opstellen over onze omgang met de geschiedenis* (Prometheus, Amsterdam 1996), 303 blz., prijs f39,90.

'De verdonkerde Verlichting', zo luidt de titel van een van de opmerkelijkste opstellen in de nieuwe bundel van H.W. Von der Dunk. 'Wat we vandaag beleven kan als een algemeen, ingrijpend en jammerlijk faillissement van de erfenis van de Verlichting worden beschouwd', zo stelt hij. Die erfenis -

geloof in de goedheid van de mens, in rationalisering, universele mensenrechten, vooruitgangsgeloof, geestelijke vrijheid - vormde ooit de grondslag voor het moderne denken en voor de grote negentiende-eeuwse ideologieën van liberalisme en socialisme. Maar vanaf de Franse jacobijnen tot en met de massamoordenaars van het type-Yezjov is gedemonstreerd, dat de linkse traditie die het gelijkheidsbeginsel centraal stelt, leidde tot praktijken die griezelige overeenkomsten vertonen met middeleeuwse heksenjachten.

De andere erfgenaam van de Verlichting - liberale democratie - wordt thans door waarheidsrelativisme en radeloosheid geteisterd en geeft steeds meer terrein prijs aan tegenkrachten zoals fundamentalisme en postmodernisme. Geen stelsel, hoe liberaal ook, kan zonder machtsvorming en hiërarchische verhoudingen. Bovendien raakt de enkeling stuurloos en dreigt hij af te drijven in de richting van een totalitaire heilsleer.

Met de dubbele erfenis van de Franse Revolutie ('hemelbestorming én hellevaart') is het volgens Von der Dunk al even problematisch gesteld als met die van de Verlichting: zowel van de linkse traditie van kosmopolitisme, emancipatie en vooruitgangsgeloof, als van haar rechtse tegenhanger van restauratie en romantiek vormde zij de bakermat. Het prevaleren van de 'wil van het volk' kon makkelijk doorslaan in een paranoïde jacht op 'vijanden van het volk'.

Von der Dunk toont zich ook in de rest van zijn bundel een wijze, maar bij vlagen sombere leermeester. De titel 'Elke tijd is overgangstijd' geeft aan, dat elke tijd zijn eigen crisisbesef en cultuurpessimisme had. Zorg om hedendaags verval van culturele waarden klinkt dan ook als een vers uit een lange litanie, zo relativeert hij. Toch draagt hij zelf ook een steentje bij aan cultuurkritiek, door bijvoorbeeld aan het abominabel lage kennisniveau van scholieren en studenten te refereren. De nieuwe overheidsplannen met betrekking tot het vak geschiedenis doen hem denken aan boekjes van het slag 'Einstein voor kleuters in drie lessen'. Geschiedenisonderwijs gaat straks lijken op een computerspelletje en de kennis van historische feiten bij scholieren lijkt op een van tafel gewaarde legpuzzel.

Von der Dunks fascinatie voor cultuurfilosofische thema's bestrijkt brede velden van kennis: het tijdsbesef van de twintigste-eeuwer; de wortels van de moderne dictatuur; het fenomeen van grote mannen in de geschiedenis; maar ook de verwerking van de Indonesische revolutie in Nederland. De bundel besluit met een drietal meesterlijke biografische schetsen: Heine, de tijdloze tijdgenoot; Freud, Mozes en de joodse identiteit; en de filosoof Karl Löwith.

Docenten die eens flink geschiedfilosofisch willen bijtanken - bijvoorbeeld over de vraag hoe toch uit de meest hooggestemde idealen de meest afzichtelijke dictaturen geboren worden - komen met deze waardevolle bundel wel aan hun trekken.

Jan van Oudheusden

ZUID-AFRIKA

Peter ter Horst, *De Trek, Thuisland Zuid-Afrika* (Balans, Amsterdam 1996) 244 blz., prijs f 35,-.

Peter ter Horst was vijf jaar lang (tot 1996) correspondent voor *NRC Handelsblad* in Zuid-Afrika. Dat waren de jaren waarin Zuid-Afrika een democratie werd. Hij beschrijft dit proces dat ingezet werd met de legalisering van onder andere

het ANC door De Klerk in diens beroemde speech van 2 februari 1990. Hij laat zien hoe Mandela en De Klerk, die heel goed begrepen tot elkaar veroordeeld te zijn, in vaak harde onderhandelingen de noodzakelijke compromissen sloten.

Ter Horst ziet de ontwikkelingen in Zuid-Afrika als een reis naar de toekomst. Die reis, *trek* in het Afrikaans, moet leiden tot een Zuid-Afrika dat voor allen een thuisland is. Niet voor niets gebruikt de schrijver

historisch zo beladen begrippen als trek en thuisland. De Afrikaners moeten een forse knieval doen voor de zwarten, die altijd als minderwaardig, als slaven zijn behandeld en weggestopt werden in de armoedigste gebieden. In de ogen van Ter Horst is het echter afgelopen met de macht van de Afrikaners. Zo beschrijft hij hoe het Voortrekkersmonument bijna geen bezoekers meer trekt. Generaties lang leerden Afrikaner kinderen op school van de Grote Trek en de overwinning van de Voortrekkers bij Bloedrivier. Nu echter zagen diezelfde kinderen op televisie hoe drie leden van de Afrikaner Weerstandsbeweging in Bophuthatswana na een wilde schietpartij, bloedend naast hun Mercedes, door een zwarte politiemann werden doodgeschoten. Een koele executie, die een einde maakte aan de fabel van de overwinnelijke Afrikaner.

Voor Ter Horst is dit een van de belangrijkste gebeurtenissen van de laatste jaren in Zuid-Afrika. Het maakte aan eenieder duidelijk dat de Boer overwonnen was.

Een andere cruciale gebeurtenis was de moord op Chris Hani. De populaire Hani, belangrijk ANC-leider en secretaris-generaal van de Zuidafrikaanse Communistische Partij, werd op 10 april 1993 door een blanke man vermoord. Dat deze moord niet tot een enorme crisis leidde, was de verdienste van Nelson Mandela, die presidentieel optrad en van Retha Harmse, een blanke buurvrouw van Hani. Zij hoorde de schoten, zag de moordenaar weggrijden, noteerde het kenteken en belde de politie. Dat een blanke vrouw, van Afrikaner komaf, haar leven riskeerde om de moord op een zwarte op te lossen, was uiterst belangrijk.

'De Trek' is een prettig leesbaar, helder geschreven boek. Het is ook een optimistisch boek. Ter Horst noemt wat in Zuid-Afrika gebeurde, een wonder. Daartoe kon het komen omdat de twee belangrijkste groepen, de Afrikanen en de Afrikaners, begrepen dat ze om praktische redenen, onder andere de economische omstandigheden, wel samen moesten werken. Daarnaast was er sprake van hoogwaardig politiek leiderschap bij beide groepen. Zowel De Klerk als Mandela waren gematigd en wisten hun aanhang tot de eerste democratische verkiezingen in 1994 in bedwang te houden.

De toekomst moet uitwijzen of Ter Horst niet te optimistisch is. Weliswaar wonen nu in sommige wijken blank en zwart door elkaar heen, maar er is ook nog steeds sprake van een enorm verschil in welvaart tussen de verschillende bevolkingsgroepen. Ook het probleem van de grote criminaliteit is nog niet opgelost. Laten we hopen dat Ter Horst gelijk krijgt.

Wim Rongen

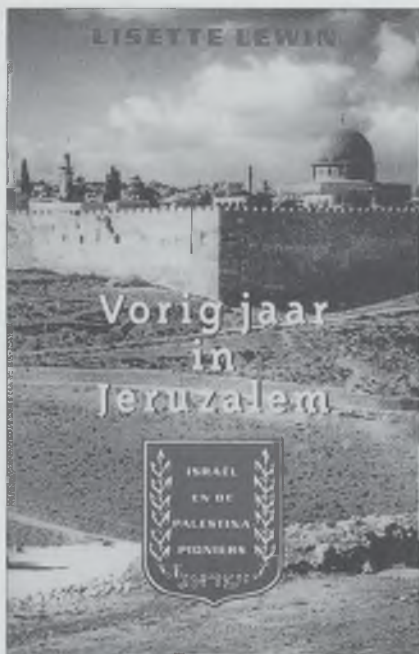
LEVEN IN ISRAËL

Lisette Lewin, *Vorig jaar in Jeruzalem. Israël en de Palestina-pioniers* (Uitgeverij Nijgh & Van Ditmar, Amsterdam 1996) 488 blz., prijs f 49,50.

Lisette Lewin maakte een zoektocht naar de belichaming van de geschiedenis van de staat Israël. Zij vond die in de persoon van de Palestina-pioniers die sinds de jaren twintig het Britse Mandaatgebied binnenkwamen. De titel van haar boek over deze mensen is afgeleid van de vrome wens waaraan de gelovige joden door de eeuwen heen elk jaar rond Pasen uiting gaven: 'Volgend jaar in Jeruzalem'.

Lewins boek vertelt van haar wederwaardigheden en gesprekken gedurende een verblijf van acht maanden in Israël. Het boek is niet al te strak gecomponeerd. Ze begint met haar persoonlijke ervaringen bij het vinden van woonruimte. Daarna geeft ze in drie hoofdstukken een exposé in vogelvlucht over de geschiedenis van het zionisme en van de staat Israël. Het hoofdelement in haar boek wordt gevormd door de beschrijving van de lotgevalen van een aantal Nederlandse Palestina-gangers. Zo ontstaat een bonte portretten-galerij van mensen die vaak een zeker bestaan in Nederland opgaven voor een onzeker leven als pionier. Zoals de schrijver Jacob Israël de Haan, die in 1924 een nooit geheel opgehelderde gewelddadige dood stierf in Palestina. Of Mirjam de Leeuw-Gerzon uit Groningen, die wij aan de hand van haar ongepubliceerde dagboekfragmenten op haar weg volgen.

Als lezer kom je onder de indruk van het volstrekte afzien in de oorspronkelijke kibboetsim, zoals bijvoorbeeld Mirjam die mee hielp opbouwen. Er was niets. Pijnbomen waren er nog niet. Het eerste werk was stenen ruimen op de hellingen. In het begin woonde Mirjam met de andere

pioniers in tenten. Zelfs water voor de soep was er niet altijd. En weldra begonnen de aanvallen van de Arabieren. Lewin steekt haar bewondering voor de joodse pioniers met hun waanzinnige idealisme niet onder stoelen of banken. Velen waren gevlucht voor het nazi-gevaar of waren na de Tweede Wereldoorlog, als overlevende van de holocaust, naar het beloofde land getogen.

Jaap van Amerongen en Loes Asscher kwamen in maart 1948, met een zoontje van drie. Menigeen verklaarde hen voor gek, omdat er oorlog op komst was met de Arabieren. 'Maar Loes hield het niet meer uit in de Amsterdamse straten, vol herinneringen en schimmen van vermoorde vrienden en familie'.

Heel wat van die familiegeschiedenissen geven een indrukwekkende aaneenschakeling van lotwisselingen van joodse Nederlanders. Het begint met het joodse leven in het vooroorlogse Nederland; vervolgens slaat de ramp van de oorlog toe - ontroerende passages over Westerbork en Bergen-Belsen - en tenslotte volgt een het nieuwe leven vol geploeter en onzekerheden in de jonge staat Israël.

Vrienden van Israël zullen door dit boek hun eventuele vooroordelen tegen Arabieren eerder bevestigd dan ontkennd zien. Lewin ontmoet veel Arabieren, vaak op reis met haar joodse gastheer of gastvrouw. Bij een bezoek aan de Golan met gastheer Gideon gaat dat dan zo: 'Langs de weg staan stalletjes waar Arabieren watermeloen en kool verkopen. Arabische landbouwgrond herken je volgens Gideon aan het onkruid: "Een rommeltje. Wat groen is, is van ons, wat bruin is, is van hen. Wij bewerken het, zij niet. Dat is het verschil tussen de volkeren."'

Bij alle eenzijdige aandacht voor de Israëlische prestaties vormt het boek een geslaagde proeve van literaire journalistiek.

Jan van Oudheusden

BIOGRAFIE

Jaap R. Bruijn en Carla van Baalen, *Van zeeman tot residentieburger. Cornelius de Jong van Rodenburgh (1762-1838) (Verloren, Hilversum 1996) 96 blz., prijs f25,00.*

Cornelius de Jong van Rodenburgh (1762-1838) leefde in drie tijdvakken: het slot van de oude Republiek, de Bataafs-Franse tijd en het begin van het koninkrijk. Zijn lot was hier nauw mee verbonden. Hoewel hij het niet tot 'bekende Nederlander' heeft kunnen schoppen, toch levert zijn levensloop veel interessante gegevens op over de tijd waarin hij leefde en de kringen waarin hij verkeerde.

In *Van zeeman tot residentieburger* wordt het leven van Cornelius de Jong aan de hand van zijn reisverhalen en brie-

ven beschreven. Het boekje bouwt voort op verslagen van een doctoraal werkcollege zeeschiedenis aan de Leidse universiteit in 1983, onder leiding van beide auteurs. Jaap Bruijn, geen onbekende in de wereld van de maritieme geschiedenis, geeft een overzicht van Cornelius' leven tot aan zijn verhuizing in 1816 naar Den Haag. Carla van Baalen schetst aan de hand van brieven aan zijn dochter in Kaapstad een beeld van zijn maatschappelijke activiteiten, zijn denkbeelden en het leven in de residentiestad.

Op zeer jonge leeftijd weet Cornelius dat hij zeeofficier wil worden. Dat dit geen slechte keuze is blijkt uit het verloop van carrière. Vanaf 1785, hij is dan dreëntwintig, verkrijgt hij het commando op diverse schepen. In Kaapstad ontmoet hij zijn vrouw, waar hij in 1795 mee trouwt. Met de komst van de Bataafse Republiek treedt hij in dienst bij de marine, eigenlijk vooral om zijn vrouw, die nog in Kaapstad

verblijft, te kunnen opzoeken. Echter, in 1799 wordt hij door de Hoge Zeekrijgsraad veroordeeld wegens zijn aandeel in de overgave van een deel van de vloot aan de Engelsen; oneer- vol ontslag en verbanning volgen. Hij vestigt zich met zijn vrouw te Kleef en later op een landgoed te Vught. Via het uit- geven van zijn reisverhalen probeert hij eerherstel te krijgen. Koning Willem I geeft hem vijftien jaar later, in 1814, volle- dig eerherstel, al is actieve dienst in de marine uitgesloten. Uiteindelijk weet hij door te dringen tot de hogere kringen in zijn nieuwe woonplaats De Haag: hij wordt lid van het let- terkundig genootschap, regent van het Burgerweeshuis en het lid van de gemeenteraad. Op voordracht van Willem I is hij nauw betrokken bij de ontwikkeling van een stoomlijndienst over zee. Cornelius overlijdt in 1838.

Het boekje, voorzien van bronvermelding en literatuur- lijst, is een goed aanknopingspunt voor het examen-onder- werp 'Nederland 1780-1830'. Wellicht zal het voor leerlingen net iets te hoog gegrepen en te gedetailleerd zijn. Voor docenten is het een welkome aanvulling op de examenstof, vooral waar het gaat om de heersende opvattingen en menta- liteit van de kringen waarin de Jong vertoeft.

Henk Vermeijden

ONTDEKKINGSREIZEN

Bill Asikinack & Kate Scarborough, *Verkenning- sreizen in Noord-Amerika*; Kate Darian-Smith, *Verkenning- sreizen in Australië* (Ars Scribendi, Harmelen 1996), elk 48 blz., prijs f24,50)

In de reeks 'Achter de Horizon' bracht uitgeverij Ars Scribendi enkele nieuwe delen uit. De boeken uit deze reeks over beroemde ontdekkingsreizen onderscheiden zich door een aantrekkelijke lay-out, met veel kleurenfoto's van facetten van inheemse culturen, portretten van ontdekkers en duidelijke kaartjes. De tekst is niet al te moeilijk. Leerlingen in de middenklassen van het voortgezet onderwijs zouden ze met gemak kunnen aanwenden voor scripties en spreekbeurten. De boeken zijn 'monkey-proof' gekaft, zodat ze een tijdje mee kunnen.

Vergelijking met eerdere delen uit deze reeks (zie hiervoor mijn recensie in *Kleio* jrg. 1996, no.7. p.33) leert dat er een accentverschuiving is opgetreden. Lag in de eerdere uitgaven de nadruk sterk op de ontdekkingsreizigers, hun ontberingen, hun inventiviteit; nu staat de cultuur van het land in kwestie duidelijker op de voorgrond. Dat betekent voor het deel over Noord-Amerika uiteraard aandacht voor de verschillende indianen- en Eskimo-culturen: hun jachttechnieken, hun woningen, hun feesten, hun gebruiksvoorwerpen, sieraden en kleding. Pas halverwege vallen de Vikingen binnen, op afstand gevolgd door latere Europese veroveraars. Voor het deel over Australië valt het licht op de Aboriginal-cultuur met haar rijk uitgedoste en getatoeëerde en vaak griezelig grauw beschilderde mannen; in dit boek worden de Aboriginals hardnekkig 'Aborigines' genoemd: een vertaalfout? Overigens vallen zekere parallellen tussen Australië en Amerika aan te

geven, voor wie beide boeken achter elkaar leest: de import van immigranten (in Australië ook zo'n 160.000 strafklan- ten); de goudkoorts; de opmars van de trein; de botsingen tussen Europeanen en Aziaten, m.n. Chinezen; het volkomen gebrek aan eerbied van de blanken voor de inheemse cultu- ren. De korte hoofdstukken worden ondersteund door ingeka- derde leesstukjes over de meest uiteenlopende wetenswaar- digheden: zoals de bizonjacht, Pocahontas, Geronimo in het deel over Amerika; het Diery-volk, rotstekeningen, de 'Flying Doctors' in het deel over Australië.

Beide boeken worden besloten door een chronologie, een verklarende woordenlijst en een register. Hier heeft de uitge- ver helaas wat steken laten vallen. In de chronologie tref je een veel te willekeurige feitenopsomming aan; in het deel over Amerika telde ik al gauw zo'n twaalf feitelijke onjuisthe- den aan, zoals: '1066; de Noormannen veroveren Engeland'. De vertalers hadden blijkbaar weer eens geen geschiedenis in hun pakket! Leerlingen die dit boek met plezier gebruiken, zullen zich aan dit soort pietluttigheden wellicht niet storen, maar voor de degelijke schoolmeester zijn ze een doorn in het oog. Er zijn ook delen in voorbereiding over verkenning- sreizen in Japan, Zuid-Amerika, India en China.

Jan van Oudheusden

KWALITATIEF ONDERZOEK

K. Mandermaers en O. Boonstra (red), *De levens- loop van de Utrechtse bevolking in de 19e eeuw* (Van Gorcum, Assen 1995) 186 blz., prijs f39,50.

De *Historische Steekproef Nederlandse bevolking (HSN)* baseert zich op de geboorteakten zoals die overal in Nederland in de openbare archieven worden bewaard. Iedereen die tussen 1812 en 1912 in Nederland is geboren heeft een gelijke kans om in de steekproef te worden opgeno- men. De steekproef provincie Utrecht heeft een gegevensbe- stand van ongeveer 70.000 personen en is dus redelijk repre- sentatief te noemen. De geboorteakten uit de provincie Utrecht vormen het eerste databestand dat door de HSN, in de vorm van een proefproject, is aangelegd. Aan een zestal personen van diverse wetenschappelijke pluimage is gevraagd om met behulp van deze dataset onderzoek te doen naar aspecten van de sociale geschiedenis van de provincie Utrecht in de 19e eeuw. Het betreft hier dus kwantitatief onderzoek, en wel over de enorme zuigelingen- en kinder- sterfte in de vorige eeuw, analfabetisme, het huwelijkspa- troon, sociale mobiliteit en migratiepatronen, kortom de bekende onderwerpen uit de sociale geschiedenis. De bedoe- ling is om een beter beeld te krijgen van het dagelijks leven in de vorige eeuw.

In de inleiding van *De levensloop van de Utrechtse bevolking in de 19e eeuw* wordt er op gewezen dat zo'n kwantitatief onderzoek de basis vormt waarbinnen ego-documenten en micro-studies kunnen gedijen. Deze hebben immers het bezwaar dat ze niet een hele groep aangaan en voorbij gaan aan de algemene omstandigheden van zo'n groep. Bovendien kan men met behulp van 'oral history' niet verder terug in de tijd dan zo'n tachtig jaar. Allemaal waar, daarom is het inder- daad aan te bevelen om een kwalitatief onderzoek te verbind- den met de kwantitatieve gegevens. Zo kun je een aardig ver- haal historische diepgang geven.

Het grote bezwaar van het hier besproken boek is dat het niets meer biedt dan de resultaten van het kwantitatieve

onderzoek. Dat betekent niet alleen veel grafieken en tabellen, maar wat op den duur nogal gaat vervelen, een vertelrant die nog het meest weg heeft van een doorlopende opsomming.

De levensloop van de Utrechtse bevolking in de 19e eeuw biedt wel genoeg mooi materiaal om zo'n kwalitatief onderzoek mee te onderbouwen, maar als studie op zich geeft het in ieder geval de mensen in het onderwijsveld te weinig 'grip' op het dagelijks leven in de vorige eeuw om erg van nut te zijn.

Jos Trippenzee

ARMENIË

Philip Marsden, Armenië (Atlas, Amsterdam 1995) 304 blz., f49,90.

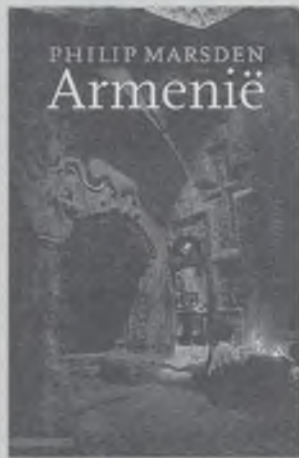
'Maar achter het geweld, de beschuldigingen en tegenbeschuldigingen en de 'geschiedschrijving op bestelling' is het duidelijk dat er iets heel verschrikkelijks is gebeurd met de Armeniërs: zij zijn verdreven van hun land, met grote aantallen omgebracht en hun is bovendien de erkenning ontzegd van deze beide feiten. Ik had al iets gemerkt van de intensiteit en de verwarring die een leven in ballingschap kenmerken, ... Zij smachten in ballingschap naar iets wat de meesten nog nooit gezien hebben. Misschien bestaat Armenië alleen maar in hun verbeelding'.

De gebeurtenis waarop Marsden doelt is de genocide die in 1915 door de Turken gepleegd is. Duizenden en duizenden Armeniërs werden vermoord. En nog eens duizenden Armeniërs vluchtten voor het geweld. Het was niet voor het eerst dat de Armeniërs slachtoffer van geweld waren. Ze hebben geen eigen land, werden regelmatig verdreven en wonen daardoor over de hele wereld verspreid. Marsden raakte gefascineerd door dit volk en de geschiedenis ervan.

Hij ging er naar op zoek. Vanuit vertrekpunt Venetië ging het via Kroatië, Servië, Griekenland, Cyprus, Libanon, Syrië, Turkije, Bulgarije, Roemenië, Oekraïne en Georgië naar de Ararat in Armenië. En overal kwam hij Armeniërs tegen: als monnik in Venetië, appelboer in Syrië, priester in Roemenië etcetera. Allemaal hebben ze iets gemeenschappelijks omdat het Armeniër-zijn hen een gemeenschappelijk verleden geeft. Ze zijn zich zeer bewust van dat verleden. De gebeurtenissen hebben hen gehard, gevormd en, zoals een Amerikaanse Armeniër zegt, *'tot iets gek gemaakt. Niet gek in de normale zin, of leuk excentriek, maar gek, doorgedraaid van binnen'* (p.232).

Marsden heeft een prachtig boek geschreven. Het is geen 'echt' geschiedenisboek, maar in de eerste plaats een reisboek waarin de Armeniër alleen maar verklaard kan worden door zijn geschiedenis te vertellen. Op de omslag wordt Marsdens boek niet geheel ten onrechte vergeleken met Bruce Chatwins *In Patagonië*, waarin de reizende auteur ook de geschiedenis van deze streek vertelt. Of ik het boek van Marsden net als dat van Chatwin meerdere keren zal lezen, valt echter te bezien. Maar dat zal een kwestie van smaak zijn.

Wim Rongen

SCHLIEMANN EN VOORLOPERS

Vic De Donder, Troje, de machtigste mythe van Europa (Pelckmans, Kapellen 1996) 176 blz.

Nog altijd hebben de opgravingen in het noordoosten van Turkije geen uitsluitel gegeven of hier de overblijfselen van Homerus' Troje liggen. Ook is er nog steeds strijd over de erfenis van Heinrich Schliemann, de zogenaamde Priamusschat, betwist door verschillende landen. Kortom, anno 1997 is Troje nog steeds een populair onderwerp. Dat komt, volgens Vic De Donder, omdat het verhaal van Troje cultuurbezit is van ons allen, een verhaal dat deel uitmaakt van de geschiedenis van de mensheid. Immers, het was de wil van de goden dat Troje door de Grieken vernietigd zou worden, zodat het lot van de Trojanen voor het nageslacht tot een lied van de onsterfelijkheid zou worden. Tenminste, zo staat het in de Odyssee. En tot nu toe klopt dat aardig zoals De Donder ons laat zien in zijn boek over Troje.

Chronologisch wordt de receptie van het verhaal door de eeuwen heen beschreven. Vanaf de oudste Griekse bron, Homerus, tot aan de huidige opgravingen. Maar naast de bekende verhalen zoals de Aeneïs, wordt ook ingegaan op meer obscure overleveringen uit de oudheid. Zo zijn er uit de laat Romeinse tijd verschillende pseudo-Iliassen bekend, zogenaamd geschreven door ooggetuigen uit Troje, maar dan wel vers verzonnen ooggetuigen!

Het verhaal van Grieken en Trojanen is in de middeleeuwen veranderd in een geschiedenis over hoofse liefde, op één lijn te zetten met de verhalencyclus rond koning Arthur. Opvallend is dat niet alleen dezelfde auteurs over beide onderwerpen schrijven, maar ook dat vaak dezelfde bronnen gebruikt worden. Een van die bronnen is Geoffrey of Monmouth. Zijn geschiedenis van de Britse koningen is verantwoordelijk voor veel romantiek in het stamboomwezen. Want zoals Vergilius de Romeinen liet afstammen van de Trojanen tot meerdere glorie van Caesar en Augustus, zo laat Geoffrey de Normandiërs afstammen van de kleinzoon van Aeneïs, en gaat de lijn via koning Arthur naar Willem de Veroveraar. Deze versie is erg populair in de middeleeuwen en heeft vele schrijvers en romantische zielen geïnspireerd tot het wegdromen bij al deze helden van vroeger.

En dan verschijnt in de vorige eeuw Heinrich Schliemann. Zijn eigen versie van zijn leven past op zich al in de Trojaanse geschiedenis, laat staan zijn 'ontdekking' van het oude Troje en de 'schat' van koning Priamus. Ook nu weer krijgt de mythe er een dimensie bij. Blijkbaar is het niet genoeg om te genieten van de meesterwerken van Homerus, maar moet er archeologisch bewijs gevonden voor het daadwerkelijke bestaan van de stad van Hector en Paris.

In ieder geval is het boek van De Donder prettige leesstof, zeker voor diegenen die het oorspronkelijke verhaal weer eens terug willen zien, met als plezierige bijkomstigheid een helder overzicht van alle verdichtingen die na Homerus hebben plaatsgevonden.

Jos Trippenzee

Kleiookrant

Nieuws van het

VGN

bestuur

Het bestuur vraagt uw aandacht voor de *Voorlichtingsbrochure Geschiedenis en staatsinrichting havo/vwo. Actuele stand van zaken invoering tweede fase*, een uitgave van de SLO, bestelnummer AN 8.371.7606. Peter Wester en Jan Sniekers geven uitvoerige informatie over onder meer de plaats van ons vak in het curriculum, over de inhoud ervan en over de didactiek. Ook zijn de volledige examenprogramma's havo en vwo opgenomen.

Het bestuur vraagt zich in gemoede af wie in onderwijsland het *Historisch Nieuwsblad* nog blijft lezen. In een drang tot 'scoren' blijft de redactie van dit blad voor historici inhakken op het geschiedenisonderwijs, niet gehinderd door al te veel kennis over het onderwerp. 'Zedenmeesters bederven geschiedenisonderwijs', schreeuwt de kaft van het maart-nummer. Daarin 'recenseert' een moeder de geschiedenisboeken van haar schoolgaande kinderen. In datzelfde nummer komt ook een laag bij de grondse, persoonlijke aanval voor op Jan Schopman, lid van de vakontwikkelgroep GAM en 'bestuurder van de VGN, een vereniging van geschiedenisleraren'. Veilig weggeschreven in een column wordt deze mede-auteur van de breed gedragen examenprogramma's havo en vwo in een verwarrend stuk over de 'sov-

jetisering van het onderwijs' neergezet als 'apparatsjik', die 'de vernietiging van de geschiedenisleraar als klasse' organiseert. Riooljournalistiek maakt meer kapot dan je lief is, het (aanzien van het) geschiedenisonderwijs bijvoorbeeld. De feitjesquiz onder parlementsleden was ook al geen reclame voor het vak.

Het bestuur gaat onverdroten door aandacht te vragen voor goed en volwaardig geschiedenisonderwijs voor zoveel mogelijk leerlingen, bij iedereen die het horen wil, bij onze volksvertegenwoordigers en ook bij de staatssecretaris. De constructieve samenwerking met de historici van het KNHG ervaart het als inspirerend en bemoedigend.

In een reactie op de examenprogramma's voor vbo/mavo heeft het bestuur op advies van de commissie vbo/mavo het ministerie en de Tweede Kamer opgeroepen te komen tot een 'combivak' geschiedenis en staatsinrichting/maatschappijleer, analoog aan dat in het algemene deel in de tweede fase havo/vwo. Beide vakken moeten ook gekozen kunnen worden in het vrije deel.

Veel is op dit moment nog onduidelijk, in wording of zelfs onbekend. De VGN zit overal met de neus bovenop en doet in volgende Kleiookranten nader verslag van de activiteiten.

Harald Buskop

Het geschiedenisonderwijs op vbo en mavo raakt steeds meer in de verdrukking. In de onderstaande brief, verzonden op 13 maart jl., wijst het Landelijk Overleg Lerarenopleidingen Geschiedenis en Staatsinrichting van het HBO de staatssecretaris op de gevolgen daarvan.

Geachte mevrouw Netelenbos,

Onlangs is het Concept Examenprogramma VBO/MAVO Geschiedenis en Staatsinrichting uitgebracht. De docenten in het VBO, MAVO en aan de Lerarenopleidingen verkeren echter nog volledig in het ongewisse over de toekomstige positie van het vak.

Middels dit schrijven spreekt het Landelijk Overleg Lerarenopleidingen Geschiedenis en Staatsinrichting nogmaals zijn grote bezorgdheid uit over de voorgenomen veranderingen in de bovenbouw van het VBO en MAVO. Met het samengaan van beide schooltypen in het toekomstige VMBO dreigt het vak Geschiedenis en Staatsinrichting in een marginale positie terecht te komen.

Binnen geen van de drie nieuw in te voeren leerwegen is Geschiedenis en Staatsinrichting opgenomen in het gemeenschappelijke deel en ook niet in het sectordeel. Uitsluitend in het vrije deel kan Geschiedenis en Staatsinrichting gekozen worden, maar moet hier concurreren met 15 andere vakken voor de overgebleven twee vakken in het examenpakket. Bovendien geldt voor de doorstroming vanuit de theoretische leerweg naar het HAVO een voorgestelde verplichting van een bepaald aantal vakken waar Geschiedenis en Staatsinrichting niet bijhoort, terwijl het vak wel in twee van de vier profielen voor het HAVO is opgenomen.

In het nieuwe VMBO zullen de meeste leerlingen vanaf hun 14e jaar structureel verstoken blijven van culturele en algemene vorming. Gelet op de aanhoudende pleidooien in de Nederlandse samenleving voor het behoud van goed geschiedenisonderwijs kan in dit verband van een navrante ontwikkeling gesproken worden. Voornoemde ontwikkeling is bovendien fundamenteel in tegenspraak met het overheidsbeleid, zoals dat recentelijk uiteen is gezet in de *Cultuurnota Pantser of Ruggengraad (1997-2000)* en de nota *Cultuur en school*. Volgens de aldaar geformuleerde uitgangspunten zou cultuurhistorische vorming een duidelijke plaats moeten krijgen in de examenprogramma's van het voortgezet onderwijs.

Historische vorming en historisch besef ten aanzien van de eigen tijd en het verleden zijn van het grootste belang voor iedere leerling in het voortgezet onderwijs. Bestaansverheldering en cultuuroverdracht zijn voor het geschiedenisonderwijs twee belangrijke doelstellingen. Tegelijkertijd geeft het vak Geschiedenis en Staatsinrichting de leerlingen inzicht in maatschappelijke veranderingsprocessen en maakt het hen bewust van de beperkingen van onze eigentijdse strevingen, waarden en normen.

Behrendt bij de les

Met bovenstaande opvatting over de functies van het geschiedenisonderwijs overstijgen wij in vergaande mate het gedachtegoed van bijvoorbeeld het Historisch Nieuwsblad, waarin Geschiedenis onlangs gedegradeerd werd tot een nationale quiz. De tijd van de vruchteloze opeenstapeling van enkel vetgedrukte jaartallen is voorbij en dat is maar goed ook. Het moderne geschiedenisonderwijs streeft naar een evenwichtige verhouding tussen kennis, inzicht en toepassing.

Laten we het zo houden, want de ervaringen van Euroclio (Europese organisatie van verenigingen van geschiedenisdocenten) tonen aan dat het Nederlandse geschiedenisonderwijs van een zeer goed niveau is.

In aansluiting op de verworvenheden van de Basisvorming en gezien het hier geformuleerde vormingsbelang van Geschiedenis en Staatsinrichting willen wij u vragen in overweging te nemen het vak inherent onderdeel te laten zijn van de vorming van een zéér grote groep jong volwassenen. Het VBO/MAVO omvat immers ruim de helft van de totale leerlingenpopulatie in Nederland!

De politieke gevolgtrekking is duidelijk: wij doen het voorstel om een algemeen verplicht examenvak Geschiedenis, Staatsinrichting en Maatschappijleer in te voeren in het gemeenschappelijke deel. (Ook in de Tweede Fase van het HAVO en VWO is recentelijk een dergelijk beperkt combinatievak in het gemeenschappelijke deel ingevoerd.)

In de sector Zorg en Welzijn zouden de leerlingen vervolgens een keuze kunnen maken uit één van de afzonderlijke vakken Aardrijkskunde, Maatschappijleer of Geschiedenis en Staatsinrichting. Na een eenmaal gemaakte keuze voor één van deze drie vakken zou het betreffende vak dan niet meer gekozen kunnen worden in het vrije deel.

In het belang van gedegen onderwijs en vorming voor de leerlingen in het toekomstige VMBO vragen wij u het bovenstaande breed gedragen voorstel in uw besluitvorming te betrekken.

Met de meeste hoogachting,

Namens het Landelijk Overleg Lerarenopleidingen
Geschiedenis en Staatsinrichting (HBO),
Drs. W.P.H. Lenders
Coördinator opleiding Geschiedenis
en Staatsinrichting

Hogeschool van Arnhem en Nijmegen (HAN)
Faculteit Educatie
Van Schuylenburgweg 3
6538 LH Nijmegen
Tel. 024-3459819

De jaarvergadering van de VGN

Op 15 maart jl. werd in de Jaarbeurs in Utrecht de jaarvergadering van de VGN gehouden. In een volle zaal verwelkomde de voorzitter van de VGN Hélène Budé de aanwezigen - voor de laatste keer. Aan het einde van de dag overhandigde zij de voorzittershamer aan Kees Weltevrede van de Onderwijs Advies Commissie die de komende jaren de taak van voorzitter op zich zal nemen. In haar jaarrede ging zij in op de activiteiten van de vereniging in 1996 en het wel en wee van het geschiedenis/ staatsinrichtingonderwijs.

De Huib de Ruijterprijs werd dit jaar uitgereikt aan Maria Grever voor haar vele werk ten behoeve van het geschiedenisonderwijs in de afgelopen jaren en niet in het minst voor haar activiteiten met betrekking tot de Tweede Fase en het nieuwe examenprogramma. Het opstellen van dit

programma is een grote klus geweest en het resultaat wordt algemeen gewaardeerd.

Na haar bedankje ging Maria in op de voors en tegens van vakkenintegratie. Zij hield een stevig pleidooi tegen vergaande integratie. In een volgend nummer van KLEIO zal een artikel van haar hierover opgenomen worden. Uit de zaal kreeg haar verhaal veel bijval. Veel van de aanwezigen zagen niets in vakkenintegratie, en zeker niets in de daarbij vrijwel niet te ontwijken situatie dat door niet-bevoegden les gegeven moet worden in het eigen vak. Ook met bijscholing is dat bijna geen doen. Ieder vak heeft zijn bekwaamheden, specifieke eisen en een eigen voedingsbodemp. Bij geschiedenis ben je er niet met alleen de zelfstandig werkende leerling met zijn/haar boek, hoe goed dat ook is. Een vakdocent moet de leerlingen begeleiden en toezien op een steeds verdere ontwikkeling van de historische vaardigheden.

Andere geluiden klonken bij mensen die meer met de onderbouw te maken hebben. De overmaat aan vakken daar, met de bijbehorende boeken en de leraren die roepen dat

39

Hélène Budé-Janssens

Belangrijke punten uit de jaarrede 1997

'er echt niets af kan', leidt voor leerlingen tot problemen. De vele kleine brokjes vak die zij achtereenvolgens moeten verwerken, maken hun schoolleven behoorlijk chaotisch. Gezien vanuit de leerling kan vakkenintegratie juist erg prettig zijn. Al met al kwamen we hier verder niet uit. De kloof tussen tegen- en voorstanders bleek groot.

Daarna was het woord aan de andere eregast van de ochtend, de politieke tekenaar Fritz Behrendt.

De commissie Cliomatica bood hem de eerste cd-rom 'Behrendt bij de les' aan. Het schijfje bevat 2000 cartoons van deze grote tekenaar/journalist. Leden van de commissie zijn de afgelopen maanden samen met hem bezig geweest een keuze uit zijn hele werk (zeker 17000 tekeningen) te maken en op cd-rom te zetten. Behrendt stelt zo zijn cartoons beschikbaar voor gebruik ten dienste van het onderwijs. Hij vindt het leuk, verklaarde hij, dat er op deze wijze van de vluchtige materie, want tekeningen bij de actualiteit zijn dat nu eenmaal, iets blijvends vast ligt.

De cd-rom met zo'n 2000 'blijvertjes' is verkrijgbaar door f50,- over te maken op giro-nummer 128701 ten name van penningmeester VGN, te 's-Gravenhage.

Het middagprogramma was gewijd aan interne zaken van de VGN. In tegenstelling tot vorig jaar hadden heel wat leden de moeite genomen om nog na de lunch hiervoor te blijven. Het werd een redelijk geanimeerde middag, waarin bestuur en commissies elkaar informeerden over hun activiteiten van het afgelopen jaar en de bezigheden in 1997. De middag werd afgesloten met een bestuurswisseling. Behalve Kees Weltevrede namen ook Riemke Leusink en Herry Groothuis plaats in het bestuur. Behalve Hélène werden ook Huub Kurstjens en Jan Schopman bedankt voor al het werk, dat zij als resp. bestuurslid en penningmeester voor de VGN hebben verzet.

Tineke Bogaerts

Zoals het de laatste jaren de gewoonte was, liet ook het jaar 1996 zien dat de vernieuwingen, veranderingen, hernieuwde vernieuwingen, verbeteringen (?), die beleidsmakers zich hebben voorgenomen nog steeds op het programma staan. Ik zet met nadruk bij het woord verbeteringen een vraagteken, omdat ik de indruk heb dat bij de huidige taakomvang voor de Nederlandse leraren de vernieuwingen niet tot hun recht kunnen komen en daardoor niet kunnen leiden tot de zo noodzakelijke verbeteringen.

... Kijkend naar de basisschool heb ik de indruk dat de voorstellen tot herziening van de kerndoelen gelukkig laten zien dat geschiedenis niet onherkenbaar opgaat in een breed geheel van 'wereldoriëntatie'. ... Het bestuur hoopt dat bij de herschikking in het studieprogramma op de pabo's er meer modules beschikbaar komen voor geschiedenis. Het ook door velen buiten de geschiedeniswereld gewenste historisch besef hangt mede af van goed geschiedenisonderwijs op de basisschool.

Ook ten aanzien van de basisvorming vond er een herziening van de kerndoelen plaats. (Deze is inmiddels ook goedgekeurd in tegenstelling tot de herziening van de kerndoelen basisschool.) Hierbij is het veld geraadpleegd. Dankzij de grote inzet van de commissies van de VGN kon in een vroeg stadium meegepraat worden. Dat wil niet zeggen dat alle adviezen zijn overgenomen, maar ik ben van mening dat diegenen die bij de SLO belast waren met de herziening hun uiterste best hebben gedaan om naar het veld te luisteren. Gelukkig, want bij de laatste adviesvraag van het ministerie was er weer eens geen rekening

gehouden met het feit dat er nog zoiets als een vakantie bestaat en was de termijn uitermate kort!

Het bestuur heeft vanaf het begin zijn twijfels uitgesproken over de haalbaarheid van toetsen op één niveau en een systeem van landelijke toetsing. Inmiddels heeft ook het ministerie ingezien dat toetsen op één niveau voor alle vakken onmogelijk zijn en gaat men werken aan de instelling van toetsenbanken.

Ten aanzien van vbo en mavo blijft er grote zorg over de nog steeds dreigende afbraak van het vak. De al meermaals genoemde 'dakpanconstructie', het voorstel om de kerndoelen basisvorming deels te verschuiven naar het examenprogramma en het nog steeds vasthouden aan het idee van MenM, zullen het historisch besef bij de vbo/mavo leerlingenniet vergroten. Het gaat hier om ongeveer 60% van de leerlingen in het VO.

Ten aanzien van M%M het volgende: vanuit het ministerie en andere instellingen wordt vaak opgemerkt dat 'de maatschappij' vraagt om integratie. Welke 'maatschappij' vraagt dit, waar is het bewijsmateriaal? Om er toch voor te zorgen dat ook vbo/mavoleerlingen tot hun eindexamen onderwezen worden in ons vak is een voorstel ingediend voor een combinatie met maatschappijleer als centraal- of schoolexamenvak in het gemeenschappelijk deel.

Hoewel ik mij kan voorstellen dat er voor sommigen nog niet genoeg is bereikt, ben ik tevreden over de plaats die ons vak gaat krijgen in de tweede fase van havo en vwo. Gezien tegen de achtergrond van de eerste voorstellen heeft het democratisch besluitvormingsproces getoond dat de Nederlandse democratie redelijk functioneert. In 1996 hebben de plannen voor de veranderingen in havo en vwo aandacht en inzet gevraagd van velen. Ik ben er zeer verheugd over dat de VGN bij de verdediging van de belangen van het vak erg veel

steun heeft gekregen van het KNHG....

Voor de invulling van het programma voor geschiedenis en maatschappijleer in het gemeenschappelijk deel is begin maart een voorstel gedaan door VGN, NVLM en KNHG aan de staatssecretaris. Dit voorstel geeft een kader dat uiteraard nog invulling behoeft. Het bestuur is verheugd dat uit dit gezamenlijk voorstel blijkt dat NVLM en VGN bereid en staat zijn tot samenwerking....

Uit alle berichten die bij het bestuur binnenkomen over het volwassenenonderwijs blijkt dat de afbraak van de algemeen vormende vakken hier doorgaat. De beroepsgerichte opleidingen hebben prioriteit, alsmede de opleidingen voor allochtonen. Docenten worden voor allerlei vakken ingezet, niet de bevoegdheid, maar bekwaamheid geldt als norm.

Verder kwamen nog kort aan de orde:

** De betere samenwerking het afgelopen jaar van de vakinhoudelijke verenigingen in het Platform VVVO, dat ijverde voor een goede vakinhoudelijke en vakdidactische opleiding voor docenten op het hbo, bij voorkeur in één vak.*

** De internationale contacten in Euroclio, dat geen 'Brusselse projecten' organiseert, maar degelijke contacten van mensen uit het veld zonder al teveel bureaucratie en overdaad. Met name het Europees Platform in Alkmaar, bekostigd door het ministerie van OC&W, werd bedankt voor de verleende steun.*

** Het vak in de pers, waar velen hun al dan niet deskundige mening lieten horen en met name de roep om het 'groot overzicht' luid klonk.*

Tot slot wil ik iedereen bedanken voor zijn steun en vriendschap in de zes jaar van mijn bestuurslidmaatschap. Dit was mijn laatste jaarrede voor de VGN, maar ik zal mij zeker blijven inzetten bij de verdediging van de belangen van ons vak.

Hélène Budé-Janssens

CE-besprekingen 1997

De besprekingen vinden voor alle schooltypen plaats op 22 mei in de volgende scholen:

VBO/MAVO

Afdeling Amsterdam: Dalton SG Spinoza, Peter van Anrooystraat 8, Amsterdam (16.30 u.).

Afdeling Arnhem: Marnixcollege, Gildestraat 1, Ede (16.00 u.).

Afdeling Alkmaar: Petrus

Canisiuscollege, Fabritiusstraat 1, Alkmaar (16.00 u.).

Afdeling Den Bosch: St. Janslyceum, Sweelinckplein 3, Den Bosch (16.00 u.).

Afdeling den Haag: SG Westhage, Mient 351, Den Haag (16.30 u.).

Afdeling Goes: Willibrordcollege, Fruitlaan 3, Goes (16.30 u.).

Afdeling Groningen: De Wilgenborgh, Bessemerstraat 6, Groningen (16.00 u.).

Afdeling Hengelo: Twickel SG, Woolderesweg 130, Hengelo (16.00 u.).

Afdeling Maastricht: St. Michaelschool VSO, Anjelierenstraat 40, Maastricht (15.30 u.).

Afdeling Rotterdam: Roncallimavo,

Tattistraat 3-5, Rotterdam Alexanderpolder (16.30 u.).

Afdeling Utrecht: College Blaucapel, Winklerlaan 373, Utrecht (16.30 u.).

Afdeling Zutphen: Baudartius College, Isendoornstraat 1, Zutphen (16.00 u.).

Afdeling Zwolle: Van der Capellen SG, Lassuslaan 230, Zwolle Noord (16.30 u.).

HAVO/VWO

Aanvang:

VWO 16.30 u. en HAVO 17.45 u.

Afdeling Alkmaar: Murmellius Gymnasium, Bergerhout 1, Alkmaar.

Afdeling Amsterdam: Gerrit van de Veen SG, G. van de Veenstraat 99, Amsterdam.

Afdeling Arnhem: CSG Het Streek, Bovenbuurtweg 1, Ede.

Afdeling Nijmegen: Canisiuscollege Mater Dei, Berg en Dalseweg 207, Nijmegen.

Afdeling Den Bosch: St. Janslyceum, Sweelinckplein 3, Den Bosch.

Afdeling Breda: OL Vrouwelyceum, Paul Windhausenweg 11, Breda.

Afdeling Eindhoven: REC Eindhoven, Berlagelaan 13, Eindhoven.

Afdeling Goes: Willibrordcollege, Fruitlaan 3, Goes.

Afdeling Groningen: Zernikecollege, Helperbrink 30, Groningen.

Afdeling Den Haag: 1e VCL, Van Stolkweg 35, Den Haag.

Afdeling Haarlem: Linnaeuscollege, locatie Spaarne/Theresia, Zwemmerslaan 2, Haarlem.

Afdeling Heerlen: College Rolduc, Graaf Saffenburgweg 15, Kerkrade.

Afdeling Hengelo: Twickel SG, Woolderesweg 130, Hengelo.

Afdeling Leeuwarden: Slauerhoffcollege, Douwe Kalma Leane 2, Leeuwarden (Westeinde).

Afdeling Maastricht: Zie afdeling Heerlen - u bent welkom op de bespreking in Kerkrade.

Afdeling Rotterdam: St. Laurenscollege, Voorhout 100, Rotterdam.

Afdeling Utrecht: OSG Schoonoord, Driebergseweg 10, Zeist.

Afdeling Zutphen: Baudartiuscollege, Isendoornstraat 1, Zutphen.

Afdeling Zwolle: Van der Capellen SG, Lassuslaan 230, Zwolle Noord

Nascholing voor docenten Geschiedenis en Staatsinrichting

Het verleden in de toekomst

Cursus Internet

In de week van 7 t/m 14 september 1997 zal in Coleraine, Noord-Ierland, een nascholingscursus worden georganiseerd voor docenten Geschiedenis en Staatsinrichting die zich willen voorbereiden op de toepassing van de moderne Informatie en Communicatie Technologie in hun eigen lessen.

Multi-culturele samenleving en Internationalisering

Verder zullen in de cursus nog twee doelstellingen van de Basisvorming en de Tweede Fase de bijzondere aandacht krijgen: het omgaan met de multi-culturele samenleving en de bevordering van internationale contacten tussen scholen.

Waar? De universiteitsstad Coleraine ligt in een rustige omgeving met een prachtige natuur. Net als de vele toeristen die ieder jaar weer een bezoek aan deze streek brengen, verblijft u op basis van Bed + Breakfast in een stadje aan de zee net buiten Coleraine. In deze streek heeft men geen tot nauwelijks last van problemen. Bovendien worden er in september nauwelijks Oranjemarsen gehouden in tegenstelling tot de maanden juli en augustus.

Wie? Voor de twintig plaatsen die beschikbaar zijn, kan zich in principe iedere goed Engels sprekende docent Geschiedenis en Staatsinrichting aanmelden. In geval van overschrijving zullen een aantal criteria zwaarder gaan wegen: de motivatie voor de cursus, de toestemming van de schoolleiding voor 1 juni 1997 en een eerdere Platobeurs na 1995.

Kosten? Mits het Europees Platform onze aanvraag voor Platobeurzen goedkeurt (medio april), zullen de kosten voor deze cursus inclusief reiskosten + verblijf, fl. 650,- bedragen. Vergoeding van de kosten is mogelijk door op uw school een beroep te doen op het Nascholingsfonds. Na afloop van de cursus ontvangt iedere deelnemer een nascholingscertificaat van de Universiteit van Ulster.

Het programma, de aanmeldingsformulieren en eventuele verdere informatie zijn te verkrijgen bij:

Marion Kuypers
EUROCLIO
Louise Henriëttestraat 16
2595 TH Den Haag
Tel & fax 070-385 36 69
j.vanderleeuw@pobox.ruu.nl

Hélène Budé - Janssens
Secretaris EUROCLIO
Patrijslaan 12A
2261 ED Leidschendam
Tel 070-327 79 23
Fax 070-320 12 98

Internet adressen

De VGN is voortaan bereikbaar op internet:
<http://www.tip.nl/users/t738303/index.htm>
en via alta vista ook door te zoeken op VGN.

Euroclio heeft als adres:
<http://www.glasnet.ru/-euroclio>

Goethe-Institut Rotterdam

Studiebeurzen

In samenwerking met het Europees platform kunnen aan Nederlandse leraren Duits en/of Geschiedenis en staatsinrichting 30 beurzen ter beschikking worden gesteld voor het Berlijn Seminar

'Deutschland nach der Vereinigung am Beispiel Berlins'
19 t/m 25 oktober 1997

Naar wij verwachten zal dit thema zowel leraren Duits als Geschiedenis aanspreken. Daarom lijkt het afvaardigen van een koppel, bestaande uit een leraar/lerares Duits en een leraar/lerares Geschiedenis van dezelfde school het meest doelmatig. Vanzelfsprekend komen ook individuele sollicitaties in aanmerking. Sollicitanten naar een beurs moeten werkzaam zijn aan een AVO-school en beschikken over een goede kennis van de Duitse taal.

In de beurs zijn begrepen de kosten van het seminar en daarbij behorende zaken als reiskosten, huisvesting en pension. Iedere deelnemer betaalt een eigen bijdrage van f300,-.

U kunt inschrijfformulieren aanvragen bij:
Goethe-Institut Rotterdam,
Pädagogisches Büro,
's-Gravendijkwal 50-52,
3014 ED Rotterdam.
Tel. 010-436 5411.

Cursus Griekenlandkunde

Het Nederlands Instituut in Athene organiseert van 14 tot 23 oktober 1997 een tiendaagse excursie voor maximaal 20 leraren die werkzaam zijn op mavo, havo, atheneum of gymnasium en die Griekenlandreizen voor leerlingen organiseren of dat in de toekomst willen gaan doen.

De deelnemers volgen een intensief programma met lezingen en excursies, waarin de archeologie, de kunstgeschiedenis en de cultuur van Griekenland vanaf de Bronstijd tot heden aan bod komen. Daarnaast wordt aandacht besteed aan de praktische kanten van het organiseren en leiden van Griekenlandreizen en aan de mogelijkheid van uitwisselingen met Griekse scholen.

Voor de deelnemers is een PLATO-beurs beschikbaar. Daarnaast moet u rekenen op een eigen bijdrage van f445,-. Reis- en verblijfkosten, transport en entrees, de vliegticket naar Griekenland, vallen hieronder. Taxikosten binnen Athene en uitgaven van persoonlijke aard zijn niet inbegrepen.

U kunt tot 25 mei aanmeldingsformulieren aanvragen bij:
drs. S.J.M.F. Veenman,
Groendaal 4, 2641 LN
Pijnacker. Tel. 015-3697430.

Geodata

Evenals vorig jaar is door de stichting Geodata software gemaakt bij het nieuwe eind-examenonderwerp. Het eerste programma is het begrippenspel *Histohints Nederland 1780-1830*. Het tweede is een interactief programma waarin leerlingen het leven van de Groninger edelman Goosen Geurt Alberda van Dijksterhuis volgen. Ze kunnen zo ontdekken wat

voor gevolgen de omwenteling van 1795 voor hem had.

Histohints kost f30,- (bestelnummer 1122), *Goosen Geurt en de Revolutie* kost f45,- (bestelnummer 1121).

U kunt bestellen bij de Stichting Geodata, Poortkampen 52, 9801 JD Zuidhorn. E-mail geodata@noord.bart.nl

Vlaamse miniaturen voor Vorsten en Burgers 1475 - 1550

Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen

Tot 22 juni a.s. is in Antwerpen een tentoonstelling te zien van Vlaamse miniaturen uit de 15e en 16e eeuw. In het laatste kwart van de 15e eeuw beleefde de miniatuurkunst in Vlaanderen een schitterende laatste bloei: dit ondanks de opkomst van het gedrukte boek met zijn hout-snedes en kopergravures. Steden als Brugge en Gent speelden een toonaangevende rol. Daar werden de vele geïllustreerde handschriften vervaardigd, waarvan er nu nog meer dan duizend over zijn. Opdrachtgevers waren niet alleen de vorsten en hovelingen

Vlaamse miniaturen voor vorsten en burgers 1475 - 1550

Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen
11/4 - 22/6/1997

van die tijd, maar ook kooplieden en andere gegoede burgers. De vervaardigers van de miniaturen waren voor het merendeel ambachtsslui, leken dus en niet meer de kloosterlingen van de eeuwen daarvoor. Op de tentoonstelling wordt zowel ingegaan op de kunstenaars als op de opdrachtgevers.

Koninklijk Museum voor Schone Kunsten, Leopold de Waelplaats, 2000 Antwerpen.

Reis naar Thailand

Vrijdag 19 december 1997 t/m zondag 4 januari 1998

In deze periode wordt een studiereis georganiseerd naar Thailand, een land waar diverse etnische groepen leven: Thais (80%), Chinezen (10%), Maleiers (4%), Laotianen, Birmanen, Vietnamezen, Indiërs, bergvolken en overigen. Deze verscheidenheid weerspiegelt de turbulente geschiedenis van het land dat precies op het kruispunt van Zuidoost-Azië ligt. De aantrekkelijkheden van Thailand zijn veelzijdig: dichtbeboste bergen bewoond door exotische stammen, witte zandstranden aan warme zeeën, waterwegen in een gigantisch landschap, eeuwenoude monumenten en cosmopolitische steden. En niet te vergeten, de glimlach van de mensen die langer dan de bezienswaardigheden in de herinnering blijven.

We beginnen met drie dagen Bangkok, reizen vervolgens door het land en eindigen met drie dagen ontspanning in de badplaats Cha-Am. De reissom bedraagt vanaf f3845,-. Nadere informatie bij N. Stam, Paul Rodenkostraat 1, 5103 PC Dongen. Tel/fax 0162-320856.

Blik over de grens

In 1996 bestond de Euregio Maas-Rijn twintig jaar. Al is het met het grensoverschrijdend integreren nog niet helemaal gelukt (of helemaal niet, aldus Joris Abeling in de NRC van van 15 februari jl.), er is een lespakket verschenen met thema's op het gebied van de geschiedenis, de geografie, de economie en de cultuur van deze regio.

Het is een losbladig pakket dat direct in de klas bruikbaar is. Het informeert per thema en er zijn transparanten, kaarten en bronnen opgenomen, in combinatie met verwerkingsopdrachten voor werk in de klas of in het veld.

Blik over de grens kost f40,- (excl. f12,50 verzendkosten) en is verkrijgbaar bij de vakgroepen geschiedenis en aardrijkskunde van de Fontys Hogeschool Sittard (voorheen HKLS). Bel of schrijf Theo van Vugt, Postbus 558, 6130 AM Sittard. Tel. 046-4599546/fax 046-4519691.

Verzetsmuseum Amsterdam

Niet mooi, maar fel het oorlogstekenwerk van Frederiks

Tot 3 augustus is een groot aantal politieke prenten te zien uit de oorlog en de eerste jaren daarna van Andries Frederiks.

Frederiks werkte in 1940 als illustrator bij de NS in Utrecht en maakte de omslag van het eerste geïllustreerde spoorboekje. Na mei 1940 ging hij karikaturen tekenen om zijn ongenoegen te laten blijken over de Duitse bezetting. Hij tekende Hitlertjes in allerlei maten en soorten en hing deze in de lift van het NS hoofdgebouw. Ook plakte hij de plaatjes in de stad op lantaarnpalen en op de muur. Met opzet tekende hij in een primitieve stijl en schreef daarbij de tekst in een klungelig Duits.

Hij werd in 1942 gearresteerd, maar al na een paar dagen cel weer vrijgelaten. Daarna bleef hij tekenen voor illegale bladen als *Vrij Nederland*, *Ons Volk* en het *Oranje-Bulletin* en ondertekende het werk met de naam Tijn, van Tijn Uilenspiegel.

Bij de tentoonstelling is een catalogus verschenen met vele cartoons van Frederiks.

Verzetsmuseum Amsterdam, Lekstraat 63. Tel. 020 - 6449 797.

**IK GEEF MIJ OOK OP VOOR
DUITSCHLAND, ZE ZEGGEN
DAT HET GRAS DAAR VEEL
BETTER IS DAN HIER!**

'Ik geef mij ook op...' Als affiche in de nacht van 7-8 januari 1945 in Utrecht verspreid.

Voelen uw leerlingen zich al een beetje Europeaan? In klassenverband spelenderwijs leren over de Europese Unie kan met

het vragenspel over de Europese Unie

- bordspel met 1.200 vragen over de lidstaten en de Europese Unie
- geschikt voor 2 tot 36 spelers
- bestemd voor onderbouw en bovenbouw, vanaf 12 jaar

EUrotour is ontwikkeld door het Europees Platform, Identity Games en het Cito.

Ter gelegenheid van het Nederlandse voorzitterschap van de Unie is het spel tot 1 juli 1997 verkrijgbaar voor slechts f 100,- in plaats van f 140,-

Besteladres:
Europees Platform voor het Nederlandse Onderwijs
t.a.v. Mw. J. Kern
Nassauplein 8
1815 GM Alkmaar
tel: (072) 511 85 02
fax: (072) 515 12 21

VGN-excursie

zaterdag 14 juni

De Didactiek- en Activiteitencommissie van de VGN organiseert op zaterdag 14 juni een dagexcursie naar Utrecht onder het motto 'verborgen stad'. De opzet is locaties in en aspecten van Utrecht te tonen die voor de modale bezoeker niet of nauwelijks toegankelijk zijn. De deskundigheid van de begeleiders

staat borg voor het leerzaam karakter van het gebodene. Dat ook het element van ontspanning niet veronachtzaamd is, leert een blik op het programma.

PROGRAMMA

- 10.30 u. Ontvangst met koffie in het Informatie Centrum Utrecht, Vredenburg 90 (ingang VVV-gebouw: vanaf Centraal Station de borden 'Muziekcentrum' volgen). Inleiding en dia-presentatie.
- 11.30 - 13.00 u. Stadswandeling in groepjes onder leiding van gidsen langs verborgen plekjes in Utrecht.
- 13.00 - 14.00 u. Lunch
- 14.00 - 16.00 u. Bezoek aan onder andere de depots van het Catharijneconvent; rondleiding in groepjes.
- 16.00 - 17.00 u. Rondvaart met verversingen door onlangs ont-sloten Utrechtse grachten.
- 17.00 - 17.30 u. Afsluiting in bezoekerscentrum Rondom, Domplein 9.

De prijs voor dit uitje bedraagt f65,-; introducees en niet-leden betalen f75,-. Inbegrepen zijn entrees, de lunch, vaarkosten en enkele consumpties.

Houders van museumkaarten wordt vriendelijk verzocht om deze mee te nemen.

AANMELDING

U kunt zich opgeven door een berichtje te sturen naar Johan Raven, Kinkhoorn 8, 9051 MJ Stiens of op te bellen (058-2574050).

Maak tegelijk het verschuldigde bedrag over op postgiro 128701 t.n.v. Penningmeester VGN, Den Haag o.v.v. Excursie Utrecht.

Wacht niet te lang. Er kunnen niet meer dan vijftig mensen mee. Geplaatste deelnemers krijgen geen nader bericht!

Ingezonden brief

Het onderwerp *Europa en de buitenwereld (1150-1350)*, verschenen als bijlage 1 van de *Regeling onderwerpen geschiedenis 1999*, is inderdaad een waagstuk, zoals D. De Boer in zijn repliek op I. Bejczy opmerkt. Maar juist daarom lijkt het mij goed erover te discussiëren, zodat in de verdere uitwerking van het thema de hernieuwde kennismaking met de Middeleeuwen op de middelbare school zo goed mogelijk zal verlopen. In wat volgt zal ik de bijlage 1 dan ook niet behandelen als het laatste woord, maar als een ontwerp dat nader gepreciseerd kan en moet worden. Ik ga ook niet in op didactische kwesties, want daar heb ik weinig verstand van, maar alleen op de inhoud van wat onderwezen moet worden.

Met betrekking tot die inhoud waren het niet zozeer concrete punten die mijn aandacht trokken, daarover is nu wel genoeg gezegd, als wel de houding die eruit sprak ten opzichte van de Westers-Middeleeuwse cultuur. De commissie lijkt uit te gaan van de veronderstelling dat mensen in de Middeleeuwen passief en onkritisch omgingen met het overgeleverde erigoed. Zo wordt de Middeleeuwse wetenschap aangeduid als het *klakkeloos* (mijn cursivering) overschrijven van gezaghebbende geschriften zonder daarbij oog te hebben voor tegenstrijdigheden. (2.2.1) Er is in de Middeleeuwen inderdaad veel gekopieerd, vooral klassieke auteurs, de Bijbel en de kerkvaders, maar dat had toch niet zozeer te maken met gebrek aan originaliteit, als wel met een diepgevoelde overtuiging dat het geheel van kennis en waarheid te vinden was in de geschriften van de *auctoritates*, die eerbiedig bestudeerd en commentarierend dienden te worden. Of dat commentaar nu gegeven werd via de methode der allegorie (meer in de vroege Middeleeuwen) of die van de scholastieke logica (in de latere Middeleeuwen), in beide gevallen was er geen sprake van een passief recipiëren van oude kennis, maar van een actieve verwerking daarvan (*reverenter exponere*). De tegenspraken in de werken van de oude auteurs werden echt wel gezien, het commentaar diende juist om over die contradicties na te denken en ze op te lossen. Natuurlijk was dit ideaal van kennis volstrekt verschillend van het onze, waarin niet de teksten maar de eigen waarneming en het experiment centraal staan, maar daarom was het niet minder creatief, alleen de uitgangspunten waren anders. De formidabele ontwikkeling van de logica moge in dit verband volstaan als illustratie dat Middeleeuwse geleerden zeker even scherpzinnig en briljant waren als huidige intellectuelen. Aan het einde van bijlage 1 (7.2) geeft de commissie overigens ronduit toe dat zij

alleen kennis die berust op experiment en waarneming als echte kennis beschouwt en dat kennis die het resultaat is van tekstlezing tweedehands is. Geleid door een dergelijk modern ideaal van wetenschap komt de commissie ook tot een beoordeling van de reisverhalen, die weinig helpt om die bronnen binnen hun eigen context te begrijpen. Zo wordt van Ibn Batoeta gezegd dat hij aanvankelijk reisde uit religieuze motieven, maar dat hij bleef reizen uit nieuwsgierigheid en honger naar kennis. (3.3.4) Niet alleen worden in dit zinnetje nieuwsgierigheid en kennis gelijkgesteld met empirische wetenschap, met om je heen kijken, ook lijkt de commissie de overtuiging toegedaan dat dit ideaal in tegenspraak is met een godsdienstige overtuiging. Als dit soort tegenstellingen gecreëerd worden, wordt de leerlingen niet slechts de toegang tot de Middeleeuws-christelijke wereld geblokkeerd, maar ook tot de islamitische, toen en nu. Bovendien wordt dan een mooie gelegenheid gemist om de studenten te leren vreemde culturen op hun eigen verdiensten te bekijken en er niet direct de maatstaf naast te leggen van onze normen en waarden.

Eenzelfde passiviteit als in het omgaan met de eigen erfenis wordt door de commissie verondersteld in de uitwisseling tussen de Westerse christenheid en de Dār-al-Islām. Van die uitwisseling wordt gezegd dat zij voornamelijk eenrichtingsverkeer was, dat Europa de meer ontwikkelde Arabische wereld weinig te bieden had (2.2.1), en even verderop dat Europa voornamelijk reageerde op en profiteerde van de veranderde omstandigheden elders in de wereld (3.1). Vooral belicht moet worden, aldus de commissie, dat Europa door het contact met de Levant, nieuwe producten leerde kennen en nieuwe kennis opdeed (5. Gevolgen van de contacten) Dat laatste is zonder meer waar, niemand kan ontkennen dat West-Europa rond 1100, en ook nog rond 1350, een achtergebleven gebied was, als je het vergelijkt met de Arabische wereld, met China en India. Maar dat betekent niet dat er passief met al dit nieuws werd omgegaan. Wat Europa in die eeuwen zo uniek maakte, was dat men met al die nieuwe kennis aan de slag ging, ze ging wegen en becommentariëren, en ging bekijken in hoeverre ze in overeenstemming gebracht kon worden met het christendom, of niet (ook die mogelijkheid is ruim overwogen). Het belangrijkste van die uitwisseling was dus niet dat de nieuwe kennis werd opgenomen, maar dat zij de eigen reflectie en creativiteit stimuleerde, juist omdat zoveel ervan in flagrante tegenspraak stond tot het christelijke erfgoed.

In dat proces was het een enorme hulp dat er in Europa in die tijd scholen en universiteiten kwamen, waar die verwer-

king kon plaatsvinden. De commissie vermeldt dit in haar voorstel, maar zegt er jammer genoeg niet bij dat misschien wel het meest wonderbaarlijke aspect van de Europese cultuur in die eeuwen was niet in de eerste plaats *wat* er aan die scholen en universiteiten gedoceerd werd, maar *dat* zij er gekomen zijn. Daardoor werd in Europa op een kritiek moment in zijn geschiedenis een infrastructuur geschapen voor het verwerken van kennis en het beoefenen van wetenschap, zoals die in de hele Arabische wereld en ook elders niet bestond. Hoe hoog seculiere wetenschap en filosofie in de Arabische wereld ook ontwikkeld zijn, het is altijd een zaak gebleven van geniale eenlingen, als Avicenna en Averroës. Voorzover er een Arabisch schoolsysteem bestond, richtte zich dat op de studie van de Koran en de sharaāh, voor andere vakken was er weinig of geen plaats. Aan de Europese scholen en universiteiten waren geloofsopvoeding en theologie maar een van de disciplines, en waren het de *artes*, het recht en de medicijnen die de meeste studenten trokken. Bijsterveld heeft onlangs nog in zijn dissertatie laten zien, dat zelfs de scholing van de geestelijkheid in de late Middeleeuwen eerder algemeen-humanistisch genoemd moet worden dan theologisch. Daardoor kon in Europa een intellectuele traditie ontstaan, die, hoe christelijk ook, zich niet alleen bezighield met nadenken over geloof en godsdienst, maar die andere wetenschapsgebieden ontsloot, wel niet door waarneming en experiment, maar die daarom niet minder de geesten voorbereide voor een wereld waarin geloof en theologie niet de hele kosmos vormden. Bovendien zorgde dat schoolsysteem ervoor, dat wordt in het voorstel wel vermeld, dat rond 1350 in de steden een derde deel en op het platteland een zesde deel van de bevolking kon lezen. Dat waren percentages, en dat wordt weer niet gezegd, die nergens anders ter wereld voorkwamen, maar die wel een goede bodem vormden niet alleen voor verdieping van kennis, maar ook voor de verspreiding ervan.

Een laatste punt dat mij verbaasd heeft in dit document is dat die passiviteit en dat gebrek aan lust tot waarnemen en experimenteren vooral worden toegeschreven aan de repressieve houding van de kerkelijke gezagsdragers. De redenering gaat als volgt: Terwijl in de islamitische wereld, door de tolerante houding van de autoriteiten, wetenschap en kunst in vrijheid konden bloeien, werd hier de creativiteit verstikt door de kerk. Op die manier staan Islam en christendom niet tegenover elkaar. In beide werelden was ieder er diep van overtuigd dat de eigen godsdienst de uiteindelijke waarheid belichaamde en dat zij daarom beschermd en bevorderd moest worden; en in beide was het vooral een kwestie van praktisch beleid wat nog getolereerd kon worden en wat onder-

drukt moest worden om die waarheid te doen zegevieren. De grens tussen tolerantie en repressie werd hier anders getrokken dan daar, maar een scherpe grens was er bij beide. Zo werd in de Middeleeuwse christenheid een repressief beleid gevoerd ten opzichte van de joden, terwijl hun in de Arabische wereld geen strobreed in de weg gelegd werd. Anderzijds heeft het mij altijd verbaasd, hoe gemakkelijk de kerkelijke autoriteiten hier altijd hebben toegelaten dat de hele scholing van de toekomstige elite, die helemaal in handen was van de kerk, altijd gebaseerd geweest is op geschriften die op zijn zachtst gezegd weinig christelijk genoemd kunnen worden, nl. de Latijnse en later Griekse klassieken. Daardoor werd in de scholing zelf een spanning ingebouwd tussen de Bijbel enerzijds en de klassieke Oudheid anderzijds, die wel misschien overwonnen kon worden, maar alleen dank zij nogal wat intellectuele hoogstandjes, en dan nog niet eens altijd, zoals ik net al opmerkte. In de scholing zelf werd dus een marge geschapen waarbinnen het eigen denken in feite gestimuleerd werd. En dat is iets waar de kerk in de loop der eeuwen eigenlijk nauwelijks iets aan gedaan heeft, altijd is in Middeleeuws Europa de scholing gebaseerd gebleven op de dubbele fundering van de Bijbel en de klassieken. Dit dualisme, dat zich in de Middeleeuwen ook in het krachtenveld van de politiek ging manifesteren in het voor onze cultuur unieke onderscheid tussen wereldlijk en geestelijk gezag, tussen kerk en staat, heeft een permanente spanning en onrust veroorzaakt binnen de Westerse cultuur, die, zo lijkt mij, aan de basis ligt zowel van de burgerlijke vrijheid als van de ontwikkeling van de exacte wetenschap.

Tot slot moet mij nog een opmerking van het hart meer naar aanleiding van dit document dan dat zij er direct mee te maken heeft. Terecht is het op dit ogenblik een grote zorg van alle beleidsmakers om de jonge generatie toe te rusten voor een samenleving waarin met vreemdelingen uit vele culturen geleefd zal moeten worden. Maar om dit te bereiken lijkt het mij niet de juiste weg een houding aan te nemen waarin de eigen cultuur en het eigen verleden kleiner gemaakt worden dan zij zijn. Een goed gevoel van eigenwaarde en een gepaste trots op het eigen erfgoed lijkt mij een veel betere voorwaarde voor tolerantie en een veel beter uitgangspunt voor waardering van andere mensen en culturen dan kleinering van de eigen verdiensten. Zelden in de geschiedenis hebben gevoelens van minderwaardigheid tot iets anders geleid dan geweld en onderdrukking.

P.G.J.M. Raedts
Hoogleraar Middeleeuwse geschiedenis
Katholieke Universiteit Nijmegen

KLEIO zoekt redacteurs

De redactie van KLEIO zoekt versterking. Idealiter bestaat de redactie uit circa tien personen, komend uit het hoger onderwijs (universiteit en hogeschool), het voortgezet onderwijs en de journalistiek. Wil je zelf schrijven en/of recenseren, auteurs begeleiden, schrijvers zoeken, heb je ideeën over de inhoud van het blad?

Reageer dan! Je kunt ons ook attenderen op mogelijke kandidaten.

Het is de bedoeling dat je bereid bent minstens drie jaar plaats te nemen in de redactie. Toekomstige redactieleden moeten lid zijn van de VGN.

Contactpersoon vanuit de redactie is Wim Rongen, tel. 030-2892580.

Oproep CITO

Scholen die dit jaar de basisvorming afsluiten kunnen, desgewenst, voor de landelijke toetsing gebruik maken van de *Richtlijnen voor de beoordeling van onderzoek in de eigen omgeving*.

De 'Richtlijnen' zijn dit jaar voor het eerst beschikbaar. De afdeling Basisvorming van het CITO heeft daarom veel belangstelling voor de ervaringen van docenten die dit jaar 'Onderzoek in de eigen omgeving', al dan niet in samenwerking met collega's aardrijkskunde, gekozen hebben om de basisvorming af te sluiten. Die belangstelling strekt zich ook uit naar het soort onderzoek dat leerlingen deden en naar de resultaten die deze daarmee bereikten. Docenten die bereid zijn om hierover informatie te geven wordt verzocht hun naam en adres aan het CITO door te geven. Er wordt dan verder

met U, nog voor het einde van het schooljaar, contact opgenomen.

Voor alle duidelijkheid: het gaat niet om gegevens die gebruikt gaan worden om U of Uw school te beoordelen, maar om informatie die kan bijdragen aan het verder ontwikkelen en verduidelijken van de 'Richtlijnen'.

CITO afd. Basisvorming
t.a.v. C. Bogaerts
Postbus 1034
6801 MG Arnhem.

Geschiedenismagazine

Deze maand in

Spiegel

historiael

**Duitsland en
andere vreemdelingen:
1945 tot heden**

Met onder andere:

- Verdrevenen en vluchtelingen
- Gastarbeiders
- Emigrant Willy Brandt

• Onvoltooide eenwording

- Joden in Berlijn
- Jong zijn in Duitsland
- Migrantpatronen in Duitsland en Nederland

Nu in boekhandel
en kioski

**Spiegel Historiael, magazine
voor geschiedenis en archeologie**

REIZEN NAAR ISTANBUL

12 t/m 19 oktober
19 t/m 26 oktober

R. v.d. Graven studeerde geschiedenis in Nijmegen en schreef diverse boeken en artikelen over Turkije. Onder zijn deskundige en enthousiaste begeleiding wandelt u in een kleine groep zeven dagen lang door Istanbul, de fascinerende metropool, waarover hij een aparte gids publiceerde.

Wij bekijken uitvoerig de highlights, maar bezoeken ook plekken waar toeristen normaal niet komen. Natuurlijk maken we ook een boottocht over de Bosporus.

Het programma is niet om zes uur afgelopen, waarna u uzelf maar moet zien te vermaken. Veel mensen komen dan terecht in hetzelfde tentje om de hoek en dat is jammer want uit eten gaan in verschillende wijken van Istanbul hoort helemaal bij het ervaren van deze prachtige stad.

U verblijft in een uitstekend 4-sterren hotel in het hartje van de stad.

Reissom f1455,-. Bij de prijs is inbegrepen: de vlucht Amsterdam-Istanbul v.v.

logies en ontbijt entreegelden
boot- en bustochtjes
een uitgebreid informatiepakket (plattegrond, artikelen)

Meld u zich in verband met de beperkte groepsgrootte tijdig aan!

Voor meer informatie en een brochure: 053-4324675 (ook buiten kantooruren).

Als u met een groep docenten of een klas een reis naar Turkije wilt maken, dan kunt u altijd bellen voor nadere informatie.

Zomervakantiereis
Istanbul en Cappadocië
van 14 dagen:
vertrek op 3, 17
en 31 augustus.
Prijs f1845,-.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 joods historisch museum

10 jaar Joods Historisch Museum aan het Jonas Daniël Meijerplein in Amsterdam.

Wij nodigen u van harte uit voor een speciale presentatie voor docenten van onze educatieve programma's op:

**woensdagmiddag 14 mei 1997 van 13.30 tot 17.00 uur
in het Joods Historisch Museum en de Hollandsche
Schouwburg**

kijken, vragen, zoeken, ervaren, ordenen, overleggen, presenteren, leren

Naar onze mening biedt het museum mogelijkheden die een belangrijke toevoeging zijn op de lessen in de klas en een antwoord geven op de nieuwe eisen in het onderwijs.

Wij willen hierover graag met u van gedachten wisselen.

Een reis vanuit het paradijs, de wonderbaarlijke belevenissen van het joodse volk, speciaal ontwikkeld voor groepen in de basisvorming.

Een boeiende video met bijbehorende tijdbalk introduceert 3000 jaar joodse geschiedenis. Weg met de 'ouderwetse' rondleiding: leerlingen bestuderen op school een object waardoor zij in staat zijn zelf in het museum rond te leiden ...

*In de Hollandsche Schouwburg, een educatief monument dat wordt beheerd door het Joods Historisch Museum, presenteren wij het programma **Kwaad in eigen straat**.*

De geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog vormt de basis voor vragen over persoonlijke keuzes, dilemma's en verantwoordelijkheden in je eigen omgeving.

Verder kunt u tijdens deze middag alles te weten komen over onze andere mogelijkheden voor groepsbezoek, genieten van een drankje en een kosjere bolus.

Deelname is gratis.

Wilt u zo vriendelijk zijn uw deelname uiterlijk één week van tevoren aan te melden bij Marianne Lezer, hoofd publiekscontacten. Na aanmelding ontvangt u van ons de bevestiging en het programma.

Joods Historisch Museum
Postbus 16737
1001 RE AMSTERDAM
tel: 020 6269945
fax: 020 6241721
E-mail: JHMNL@xs4all.nl

EUROPA EN DE BUITENWERELD (1150-1350)

DE LEIDSE NASCHOLING 1997

De Sectie Nascholing van het ICLON en de vakgroep Geschiedenis van de Rijksuniversiteit Leiden organiseren op

ZATERDAG 20 SEPTEMBER 1997

een studiedag over het CE-onderwerp voor 1998: "Europa en de Buitenwereld 1150-1350".

De studiedag is bedoeld voor geschiedenisdocenten en andere belangstellenden en dient als voorbereiding op het examenonderwerp.

Prof.dr. D.E.H. de Boer (Rijksuniversiteit Groningen) neemt de beginlezing voor zijn rekening; Prof.dr. R. Kruk (Rijksuniversiteit Leiden) reist met u naar en door de Arabische

wereld van die tijd en Dr. Istvan Bejczy (Katholieke Universiteit Nijmegen) plaatst enkele kritische kanttekeningen bij de stofomschrijving.

Verder zijn wij erin geslaagd twee voor- aanstaande buitenlandse historici voor u te strikken.

De didactische workshops tenslotte bieden u de mogelijkheid om zelf met de eindexamenstof bezig te zijn.

De kosten voor de studiedag bedragen f115,- per persoon. Hierbij is inbegrepen een lunch, koffie/thee en de syllabus.

Leden van de VGN krijgen f10,- korting en betalen dus f105,-.

**U kunt zich reeds voorlopig inschrijven bij: ICLON - Sectie Nascholing
t.a.v. Mw. I.C. Leenstra, Postbus 9555, 2300 RB Leiden.**

Studiedag Erasmus Universiteit Rotterdam

Europa en de Buitenwereld 1150 - 1350

De vakgroep Maatschappijgeschiedenis van de Erasmus Universiteit (EUR) organiseert in samenwerking met de Hogeschool Rotterdam en Omstreken (HR&O) op

zaterdag 27 september 1997

een studiedag over het CE onderwerp voor 1998 en 1999 'Europa en de Buitenwereld'.

Het programma omvat:

- aandacht voor de vakinhoudelijke aspecten van het onderwerp, in de vorm van thematische inleidingen.

De lezingen worden o.a. verzorgd door prof.dr. D.E. H. de Boer (RUG), prof.dr. J. van Herwaarden (EUR), dr. L. Jongen (RUL) en prof.dr. M.J. van Lieburg (EUR).

- aandacht voor de didactiek van het onderwerp in de vorm van didactische workshops, waarin het

gebruik van bronnen centraal staat.

Deze worden verzorgd door didactici van de geschiedenis lerarenopleidingen van de EUR en van de HR&O.

Deelnemers ontvangen een syllabus/reader en bronnenmateriaal.

De kosten van de studiedag bedragen f135,- per persoon. Hierbij is inbegrepen de lunch, koffie/thee, de syllabus en het bronnenmateriaal.

Informatie en aanmelding

Aanmelden voor deze studiedag is nu reeds mogelijk. Meer informatie en een inschrijfformulier zijn verkrijgbaar bij de Faculteit der Historische en Kunstwetenschappen van de EUR, mw.drs. P. van der Houwen, Postbus 1738, 3000 DR Rotterdam. Tel. 010-408 2500.

Loevenstein 1813

Loevenstein - Heden hebben Franse troepen van het garnizoen van generaal Lampon in Gorinchem geprobeerd het slot Loevenstein opnieuw in te nemen. Dankzij het hevige verzet van de Pruisische en Nederlandse troepen aldaar aanwezig ter observatie van Gorinchem, een van de laatste bolwerken van de Franse bezetter, is dit mislukt. Loevenstein blijft vrij!!!

Op zaterdag en zondag 22 en 23 maart organiseerde de Napoleontische Associatie der Nederlanden (NAN) een historisch winterbivak op de grasvelden bij Loevenstein en een nabootsing van de schermutselingen rond het slot in 1813.

De bezetting van Loevenstein op patrouille over het terrein.

Re-enactment is voor Nederland een betrekkelijk nieuw fenomeen. Het is over komen waaien uit Engeland en Duitsland en bestond al langer in de VS, waar men op historisch verantwoorde wijze het publiek een inzicht wilde geven in de ins en outs van de Burgeroorlog. Ook in Europa zijn inmiddels rond Napoleon een aantal bijeenkomsten georganiseerd, bijvoorbeeld de slag bij Jena en die van Waterloo zijn nagespeeld.

Het niveau van de historische nabootsing wil nog wel eens verschillen, aldus de aanwezige Belgen (de Franse troepen, die destijds bestonden uit o.a. een regiment speciaal geschikt voor het innemen van vestingen, bemand door - de latere - Belgen). Maar hier waren twee organisaties aanwezig die de historiciteit hoog in hun vaandel hebben staan. Alles, van uniformen tot musketten, van kanonnen tot ravitaillering, was zo goed mogelijk uitgezocht. Geïnteresseerden konden vragen stellen die uitgebreid werden beantwoord. De redactie van Kleio keek rond in het verleden en maakte de foto's.

Demonstratie van de 'Fransen'.

Het afschieten van het kanon door de Fransen. (Dergelijke kanonnen zijn nieuw gemaakt en worden iedere vijf jaar getest. Ze geven een enorme klap, met antiek materiaal schieten is dus levensgevaarlijk.)

Het kampement van de Franse troepen.

Nieuw

Geschiedenis tweede fase

Sfinx

geen echt *raadsel*
want u lost het
toch zo op!

De mythische sfinx, wakend aan de stadspoort van Thebe, stelde aan voorbijgangers bijna onoplosbare vragen. Alleen Oedipus wist het raadsel van de sfinx op te lossen en hem daardoor te verslaan. Treden u en uw leerlingen in de voetsporen van Oedipus?

Sfinx bestaat uit informatieboeken en onderzoeksboeken voor havo en voor vwo tweede fase. Het is een schitterende uitgave boordevol bronnen en illustraties. *Sfinx* is gericht op zelfwerkzaamheid van de leerlingen, oefent ze in 'leren leren' en stelt (onderzoeks)vaardigheden centraal.

In september krijgt u een uitgebreid voorbeeldkatern. Begin 1998 zijn alle delen voor de tweede fase gereed. Wij houden u op de hoogte.

Onthoud u de naam: **Sfinx**.

Voor meer informatie, bel onze **Docentenlijn**:
0575 - 59 48 80.

Thieme
2^e FASE

vernieuwing die werkt